

KZU

KOOLIUUENDUSLANE

37
33

Keemiadidaktikuna PTUls

Möödunud aegade kõne

Haridusministeeriumi ja Pedagoogika Teadusliku
Uurimise Instituudi koostöö mõnest tahust

Pedagoogika uurimisinstituudi teadustöötajad

Kihelkonnakoolid 18. sajandil

Õpilaste aktiivsusest

Koolimees ja muusikamees Evald Laanpere

Eesti kool aegade voolus (katkendeid raamatust)

Väino Ratassepp

Leo Villand

Juta Nurmik

Marga Lvova

Lembit Andresen

Linda Norheim

Artur Vahter

Märt Raud

1999

2

KOOLIUUENDUSLANE

KIRJASTUSE KOOLIBRI VÄLJAANNE

Nr 28 (89) 1999

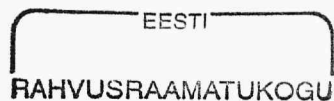
KOOLIBRI

Toimetuskogu: Ants Haljamaa (Kirjastus Koolibri)
Ilmar Kopso (Pedagoogika Arhiivmuuseum)
Kai Võlli (Johannes Käisi Selts)
Kalju Leht (toimetaja)

Keeletoimetaja: Ene Sepp

ISSN 1406-0493

© Kirjastus Koolibri, 1999
Postiaadress: AS Koolibri, pk 223, 10503
Asukoht: Pärnu mnt 10, Tallinn

TOIMETAJAMÕTISKLUS

Arutleme seekord õpiku (*resp.* õppekirjanduse) üle. Asi on sõnavõttu väärt seda enam, et õpik on praegu hariduse juhtimise (pigem juhtimatuse) umbsõlmelisi probleeme.

Eesti haridusmõlus ja -traditsioonis on õpikul (kooliraamatul) auväärne koht – juba enne Jakobsoni “Kooli Lugemise raamatut”. Eesti õpetajaskonnal ja haridustegelastel on ikka piisanud tahet ja oskust oma rahva lastele kooliraamatuid kirjutada – ka halvematel aegadel.

KU eelmises numbris osutasin Aksel Telgmaa ja Lilian Kivi artiklitele, kust saab aimu, kuidas PTUIs pingutati omakeelse ja -meelse õppekirjanduse soetamise nimel. Selles numbris tuleb täiendust Väino Ratassepalt ja Juta Nurmikult. Hariduslooliselt oli see põhjatult tähtis. 50. aastate keskpaigast (juba enne PTUID) püüdis tollane HM Moskva kuraatoreile selgitada algupäraste (meie arusaamas rahvuslike) õpikute vajadust. Esiotsa tundus see üsna lootusetu, sest enamik liiduvabariike oli tõlkeõpikutega leppinud. Minuaegsed ministrid Arnold Green ja Ferdinand Eisen mõistsid täie selgusega rahvusliku hariduse põhjanevat tähtsust rahva tulevikule ja saatusele. Aga algupärane õppekirjandus on rahvuspedagoogika nurgakivi.

Meenutan siin mõnd fakti algupäraste õpikute soetamise teel.

1952/53. õa piirdus originaalõpikute ring emakeele ja võõrkeelega pluss laulikud. Hoiatav oli seegi tõsiolu, et omariikluse aja võimekast autorkonnast olid vähesed järele jäänud.

50. aastate teisest poolest hakkas asi ometi paranema – “Hruštšovi sula” tegi oma töö. Muidugi ei tõtanud Moskva meile õpikuid kandikul lubama. Asja määras ikkagi HMi pidev surve, mida väljendati vabariigi õpetajate kollektiivse tahtena. EKP keskkomitee positsioon oli pigem tõrjuv kui toetav. Küll oli tõhus ja ka parteitippe korralekutsuv loominguilise intelligentsi (eriti Kirjanike Liidu) toetus.

Kummatigi oli 1961/62. õa 81 õpikut kasutatavaist (118 nimetust) juba **originaalõpikud**. Seega keskeltläbi 7–8 uustrükki aastas, mis tähendas ka autorkonna jõudsat kasvu ja uuenemist. Seesugune agarus ei jäänud võimutippudes märkamata ega ka karistamata. Minu teada kandis F. Eisen selle eest parteilist karistust. Aga õpikud jäid, ehkki nende juurdesoetamise hoog 1970. aastail rauges.

Märkimist väärt on seegi, et uusõpikute soetamisel kasutati tolle aja kohta üsna uudseid mooduseid – käsikirjade maketeerimist õpetajate laialdasel osavõtul. Ja isegi üks konkursinäide: 1957 ilmusid rööbiti Eerik Jaanvärgi ja Natalie Pentre vene keele õpikud 2. klassile, mis nelja aasta jooksul olid käibel konkureerivana (ainukordne praktika tollal NLiidus). Siis järgnes katseõpikute praktiseerimise aeg juba PTUI eestvõttel, millest tuleb konkreetsemalt juttu PTUI veteranide kirjutistes.

Õppekirjanduse soetamise ja kirjastamise kogemus on tänini läbi uurimata ning sellest on kahju. Sest praegused umbsõlmestused selles asjas olid eesti hariduse varasemates aegades tundmata.

Võtame mõne ajakirjandusest (eriti Õpetajate Lehest) läbikäinud näite.

Esimene ja eriti kummastav: õpikul pole peremeest. Valitseb kirjastuse suva: nemad (esijoones Koolibri ja Avita) valivad autorid ning määratlevad siis ka õpiku sisulise ja kirjandusliku näo, sihivad välja võimaliku tiraaži ja seeläbi ka hinna, korraldavad õpikute kohaletoimetamise.

Ometi saab õpiku eest täiemõduline vastutaja olla vaid HM, sest õpik peab olema otseses vastavuses õppekavaga. Suhe kirjastustega on tööandja (tellija) ja töövõtja suhe. Õieti on nii, et kui kirjastusele anda õpikute soetamisel ja kaubastamisel täisvoli, satub HM üsna abitusse seisu. Kui näiteks HMi ja kirjastus(t)e vahel tekib konfliktisuhe, võivad viimased HMi hõlpsasti šantažeerida. Ajakirjandusest läbikostnu põhjal ongi seesugused märgid juba olemas.

Seepärast kordan: õpikute peremees olgu ikkagi HM ja tal olgu ka tulevikku vaatav õpikupoliitika.

Võtame seesuguse küsimuse nagu autorite leidmine ja valik. Praegu on kirjastuste suva, mida ei saa pidada normaalseks. Loomulikuks tuleks pidada, et peamine info valdaja potentsiaalsete autorite kohta on HM, sest kõik asjaomased jõud (õpetajaskond, kõrgkoolid jm pedagoogilised moodustised) kuuluvad HMi otseesse haldusse. Pealegi: sisuldasa vastutab autor HMi ees, kes oma kinnitusega annab õpikule eluõiguse; kirjastustega on autoritel lepingu näol kommertssuhe. Nii on see meie õppekirjanduse praktikas ikka olnud. Ka nõukogude ajal valis autorid HM, kuid kooskõlas ja -tões kirjastusega, ja see koostöö laabus, konflikte peaaegu ette ei tulnud.

Tõsine probleem on õpikute hinnakujundus. Praegu on ses asjas täievoliline peremees kirjastus. Kommertsettevõttena on kirjastus muidugi huvitatud kasumist, omavahelises konkurentsist ja õpiku polügraafilisele kvaliteedile panust tehes on õpiku hind meeletult kõrgeks kruvitud. Jah, meie õpikud on kaunid küll, kuid tuleks jääda ikkagi realiteeditundeliseks. Eesti lapsed on õppinud ka üsna armetu väljanägemisega õpikutest. Kolmevärvitrükk ei saa olla kategooriline imperatiiv, määrav olgu siiski kvaliteet.

Praegune paljudesse miljonitesse tõusnud õpikuvõlg on täiesti uus nähtus õpikute kirjastamise praktikas. See sai juhtuda vaid asja isevoolu minnalaskmisest, tsentraalse juhtimise puudumisest. Arvan küll, et kõige mõistlikum on seada sisse õpikute kirjastamise riigihankeline kord ja mitte veeretada asi omavalitsuste kaela.

Õppekirjandusega ühenduses on probleeme palju ning nende kaardistamine ei ole lühikirjutise asi. HMil peaks ometi olema sedavõrd hoolt ja vastutustunnet, et läbi vaadata meie senine kogemus ja tegelikke võimalusi arvestades kavandada realiteeditundeline õpikupoliitika.

KALJU LEHT

Väino Ratassepp

KEEMIADIDAKTIKUNA PTUIs

Töötasin PTUIs aastail 1961–1982. Selles asutuses sai minust õpikute autor ja keemiadidaktik, pedagoogikakandidaat ning vanemteadur. PTUIs õpitu ja kogetu sai minu elutöös määravaks; pean silmas esijoones pedagoogilisel uurimistööl rajanevat keemia õppekirjanduse koostamist. Töö PTUIs võimaldas minugi panuse, viimaks keemia õppekirjanduse koostamine Eestis empiirilisel tasemelt eksperimentaalsele alusele. PTUI päevilt, mil õppimine ja töö käisid käsikäes, kogusin ka selle pagasi, mis aitas mind edasises tegevuses Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi (VÕT) ja Eesti Hariduse Arenduskeskuse (EHA) teadusdirektorina ning Ühiskondliku Pedagoogika Uurimise Instituudi (ÜPUI) teadussekretärina. Vanemas eas pensionärina koolis keemiat ja TPÜs keemiadidaktikat õpetades sain tunda tõelist koolirõõmu, kuna juurduvad uurijavaim aitas üha uusi tövõtteid ja nii vajalikke kontakte leida.

Mul tuli PTUIs töötada eri nimetustega sektorites. Sellele vaatamata oli kogu PTUI perioodi vältel minu peamine tegevusvaldkond keemiadidaktika. PTUI teadustöö temaatika kinnitati Moskvast, mistõttu tuli NLKP suunistele reageerida omapoolse uurimistöö temaatikaga. Radikaalsematel puhkudel moodustati uus sektor ja teadurid paigutati ümber. Töötajad jätkasid aga üldjuhul oma uurimistööd, arvestades meie kooli tegelikke vajadusi. Teadustöö teemad sõnastati ümber nii, et oleks nähtav seos nõutava suunaga. Mõnikord piisas ka selleteemalisest artiklist. Üldiselt oli aga PTUIs võimalik suhteliselt rahulikult vabariigi haridusvajadusi arvestavat uurimissuunda arendada ning ühtlasi oma teadurikvalifikatsiooni tõsta. Õeldut arvestades ma ei loetlegi sektoreid, kus töötasin, vaid kesken-
dun keemiadidaktika küsimuste.

Enne mind olid PTUIs keemiametoodika alal tegutsenud legendaarne Tallinna koolide keemiaõpetaja Linda Visnapuu (koolis hüüdnimega Hüdra) ja väga lühikest aega noor keemik Hergi Karik. Linda Visnapuu uuris keemia õpetamise taset ning selgitanud, et suurimad puudujäägid esinevad arvutusülesannete lahendamises, asus sobivat ülesandekogu koostama. Kahjuks jäi see töö lõpetamata. Koolikeemia küsimuste uurimist jätkas aga Hergi Karik pedagoogilise ja administratiivse tegevuse kõrvalt TPÜs. Tema töö keemia õppekirjanduse koostamisel, asjaomase terminoloogia juurutamisel ning keemiateaduse populariseerimisel on kujunenud erakordselt viljakaks.

Keemia õpetamise küsimustega tegeles ka PTUI algusaastate teadussekretär, keemiaõpikute autor Karl Prinkmann. Ta ergutas ja hoogustas igati uurimistööd. Karl Prinkmanni koostatud keemiaõpikud on tegelikult esimesed keemia süstemaatilist kursust hõlmavad õpikud Eestis.

Haridusministeeriumi ainekomisjon pidas tarvilikuks muuta keemiaõpikud koolilähedasemaks ja õpilasesõbralikumaks ning soovitas lülitada uute õpikute üheks autoriks ka tegevõpetaja. Selleks saingi mina. Olin siis keemiat õpetanud ligi 10

aastat, sisustanud kahes Tallinna koolis keemiakabinetid, esinenud loengutega VÕTi kursustel. Asusime koos Karl Pinkmanni ja Hergi Karikuga uusi õpikuid koostama. See jõudude ühendamine osutus vägagi ettenägelikuks, sest seoses NLi haridusministeeriumi moodustamisega nõuti vene autorite koostatud keemiaõpikute rakendamist kõigis liiduvabariikides. Tänu Karl Prinkmanni tarmukale eeltoole ning asjaolule, et uus autorite kollektiiv oli tihedas koostöös ainekomisjoniga saavutanud õpikute suhteliselt hea taseme, õnnestus meil ainsa liiduvabariigina oma keemiaõpikud säilitada. Otsustavalt toetas originaalõpikute koostamist tolle aegne haridusminister Ferdinand Eisen. Surve võtta kasutusele vene õpikud kestis aga Nõukogude riigi lõpuni. Meilt nõuti õpikute tõlkimist vene keelde, milleks eelarves puudus raha. Tänu meie ministrile raha leiti, kuid autoritele tähendas see topeltkoormust sama tasu eest, mistõttu töötasime peamiselt entusiastmiste, et säilitada Eestis oma õpikud, mis on ju osa meie kultuurist.

1972. aastal kutsuti mind ja Hergi Karikut autoritena NLi haridusministeeriumi kolleegiumi koosolekule, kus arutati meie õpiku kinnitamist. Eelnevalt retsenseeriti meie õpiku vene keelde tõlgitud käsikirja (seitse retsensiooni) ning arutati seda NLi pedagoogikaakadeemia vastavas instituudi keemiametoodikakomisjonis. Mäletan siiani õudustundega, kuidas pärast retsensioonide ettelugemist võttis sõna aseminister Panatšin, kes rõhutas, et liiduvabariikides koostatavad õpikud ei ole soovitatavad, sest need ei aita piisavalt kaasa ideoloogilisele kasvatusel. Oli tunne, nagu oleks Stalin ise hauast üles tõusnud. Tänu Moskva ülikooli tunnustatud teadlaste positiivsetele retsensioonidele ja toetusele (tehti isegi ettepanek tõlkida meie õpik vene keelde) õpik siiski kinnitati. Meiega ei räägitud ainsatki sõna ning meid isegi ei tutvustatud. Istusime seal nagu kohtualused süüpingis.

Nii algas minu tegevus PTUIs üsna pingeliselt. Õnneks võis õpiku koostamine esialgu olla plaaniline töö. Autorihonorarid olid ju vaid sümboolsed. Minu uurimistöö oli tihedalt seotud keemia õppekirjanduse koostamisega.

EMPIIRILISELT TASANDILT UURIMUSLIKULE

Meenutan rõõmuga aega, mil hakkasime kolmekesi keemiaõpikuid koostama. See oli huvitav ja viljakas tegevus. Muidugi sai kõik toimuda vaid puhtempiriliselt. Hea oli, et Karl Prinkman kuulsa vene didaktiku V. Verhovski õpilasena tundis hästi vene keemia aluste süstemaatilise käsitlemise meetodikat, mis on suures osas aegumatu. Vene ja saksa keemiametoodikale on eesti autorid tuginenud varemgi ning sama teevad näiteks soome didaktikud nüüdisajal. Minul olid aga üksnes TPedl-st saadud keemiametoodika teadmised ning keemia õpetamise kogemus. Mul vedas, kuna minu metoodikaõpetaja oli andekas, loova vaimuga ning kooli hästi tundev Ksenia Kärk. Ta oli ka bioloogiametoodik ning laia diapasoniga loodusteadlane, mistõttu polnud mulle oma pedagoogilisest tegevusest peale seosed ainete vahel võõrad. Teaduslikust algest jäi puudu. Seda lünka õnnestus täita TRÜ pedagoogikakateedri korraldatud kursustel ning kandidaadiväitekirjaks valmistumisega iseseisva töö korras. Sai tõeks, et õppekirjanduse koostamine teadlase ja pedagoogi koostöös võib anda hea tulemuse. Mitmed eesti tippkeemi-

Väino Ratassepp oma filoloogist ema, matemaatikaõpetajast abikaasa Valve ning tütarde Liina ja Margega

kud on pidanud end võimeliseks koostama üksi kas või kõigi klasside keemiaõpikud. Viimastel aastatel on neilt ka õpikuid ilmunud, paraku on need koolikauged, raskepärased, faktidega üle koormatud. Teadlastele sobivaid kaasautoreid taaks otsida meie ÜPUI-laste ridadest, neil on teadusliku uurimistöö kõrval ka kooliõpetuslik kogemus. Õpilased, kool, pedagoogiline keskkond – kõik see muutub ja tekib oht kaotada side kooliga.

Minul oli õnn õpetada mõni nädalatund keemiat kogu mu PTUI perioodil. Kaasautor Hergi Karik hoidis õpikute teadusliku külje tasemel. Meie ühistöö algus oli omapärane. Leppisime kokku, et samateemalise teksti koostavad kõik. Nii saime kolm teksti, mille hulgast valisime ühe, millega jätkasime tööd, seda kaasautorite seisukohtadega täiendades. Loomulikult soovis igaüks, et parimaks osutuks tema variant.

Edasi läks käsikiri retsensentide kätte ning pärast paranduste tegemist ainekomisjoni. Komisjoni kuulusid kogenud koolimehed ning meie kõrgkoolide silmapaistvamad õppejõud, seetõttu olid käsikirjade arutelud põhjalikud ja kasulikud. Tore oli, kuidas mu tolleaegne sektorikaaslane Kallio Kildema (geograaf) mind lohutas, kui tulin taas väsinult ja nukras meeleolus ainekomisjoni koosolekult. Ta muheles ja ütles, et enam-vähem valmis käsikirjast võib hakata rääkima alles siis, kui tekst on vähemalt kolm korda ümber töötatud. Vahel juhtus sedagi, et suure arutelu tulemusena jõuti taas algse variandi tunnustamiseni. Kogemuste kasvasdes läksid arutelud küll kiiremini, kuid teksti koostamise aeg pikenes mitmekordseks.

Loodusainete sektori teadurid Malle Rute, Heli Tiits, Aleksander Savik, Väino Ratassepp ja Aino Valgma

Entusiastlikult ning vaid sümboolse tasu eest töötasid ka retsensendid. Süvenemise ja asjatundlikkusega retsenseeris peaaegu kõiki minu PTUI ajal koostatud õpikuid ja töövihikuid VÕTi metoodik Valentin Pedak. Temalt õppisid teisedki ainekomisjoni liikmed täpsust, retsenseerimiskunsti ning väitlusoskust. Tema pakkus tavaliselt ka võimalikke lahendusi, kuid mitte kui ainuvõimalikke. Loomulikult tuli ka retsensentidel tublisti pingutada, töötada läbi kirjandust ja teatmeteoseid ning isegi proovida mõnd õpikutekstis pakutud lahendust oma koolis. Sellises töös arenesid kõik – autorid ja retsensendid – ning pole ime, et mõnestki ainekomisjoni liikmest sai õppekirjanduse autor. Arenes retsenseerimiskultuur, millela ei saa head õppekirjandust. Tulemiks oli terminoloogiline ühtsus, millele kaasaaitamist pean oma PTUI perioodi saavutuseks. Retsenseerimiskultuuri alahindamine hilisemate haridusjuhtide poolt mõjutas kahtlemata keemia õppekirjanduse edasist kvaliteeti, kahjustades seda. Kahjuks ei saa ka praeguste kaunilt kujundatud õpikute puhul terminoloogilisest ühtsusest puudujääkideta rääkida. Ühtsust on raske saavutada, kuid selle hoidmine nõuab pidevat hoold. PTUIs koolikatsete toel (keemia õppekirjandust koostades) kujunes veendumus, et õpiku ainus funktsioon ei saa olla vaid aineteabe meetodiliselt otstarbekohane esitamine; on vaja püüda õpilastes kasvatada ka korrektsust, täpsust ning austust erialakirjanduse vastu.

Tegev töö õpikuga, samuti tasemetööd ja nende analüüs, tegevus ainekomisjonis ning tunnitöö tagasid koostöö kooliga, mis omakorda tagasisidestas pedagoogilist uurimistööd.

Õpiku koostamine võis minu plaanilises tegevuses olla tähtis vaid PTUIs töötamise algusaastail. Hiljem tohtisin sellega tegelda üksnes plaaniväliselt. Õnneks olin selleks ajaks saanud vajalikud teadustööoskused ning võisin hakata uurima õpilaste ja õpetajate hinnanguid keemia õpetamisel rakendavate tööviiside ning õppetekstide erinevatele lahendustele. Õppekirjanduse kasutamise koolipraktika uurimine, õpilaste keemiavihikute analüüs ja iseseisva töö individualiseerimise põhimõtete päevakorda tõusmine andsid tõi minu uurimistöö teema valikule. Selleks saigi individualiseeritud iseseisva töö rakendamine 7. ja 8. klassi keemia õpetamisel. Minu juhendaja oli prof Inge Unt, individualiseeritud töö problemaatika viljeleja Eestis. Uurimistöö käigus selgus ka vajadus iseseisva töö vormi järele, pidasime vajalikuks töövihikuvormi. Lõppkokkuvõtteks kujunes keemia õppekomplekti idee. Kaasajalgi vajab keemia kui õppeaine oma õppekomplekti. Õppekirjanduse kõigi oluliste funktsioonide koondamine ühte komponenti (näiteks üksnes keemiaõpikusse) muudab selle raskepäraseks ning takistab nüüdisõppekava põhimõtete realiseerimist. Õigustatud ei ole ka hinnangu andmine üksnes õpikule lahus õppekirjanduse teistest komponentidest (kui need on olemas). Nõnda talitati aga meie õpikutega omal ajal Moskvast. Olime katsetamise tulemusena õppeprobleemid õpikutest töövihikutesse viinud, nagu see on ka loogiline. Venemaal oli aga probleemõpe just moodi läinud ning polnud siis ime, et meie õpikute põhiliiks veaks peeti vastava lähenemise puudumist.

Õppekirjanduse koostamise ja katsetamise kogemus kinnitab, et õppekomplekti puutuvate küsimuste ning üldse ainedidaktika probleemide uurimine peab olema järjepidev. Kui on kogunenud piisavalt oma uurijate töö tulemusi ja välismaa materjale, tuleb õppekomplekte täiendada või juhuti ka uued koostada. PTUI oli niisuguse töö korraldamisel paljude aastate vältel vägagi tulemuslik. Hiljem kandus keemia uurimistöö sel alal Tartu ülikooli, tänapäevaks on see prof A. Tõldsepa juhtimisel omandanud rahvusvaheliselt arvestatava taseme. Nimetatud keskuse autoritelt on kooli jõudnud taas ka pedagoogilisele eksperimendile tuginevad keemia õppekomplektid. Jääb loota, et kaob vahepeal tekkinud keemia õppekirjanduse metoodikavaba vohamise periood, millega kaasnes rohkesti kõrgkooli õppekavasse kuuluva üleminekut õpikutesse.

SEISUKOHAD, MIS KUJUNESID KEEMIAÕPIKUID KOOSTADES

Õpikute koostamine nii kogemuslikult kui ka eksperimentaalsel alusel näitas, et ideaalset õpikut, ka õppekirjanduse komplekti ei saagi olemas olla. Alati kehtib sõltuvus kooli, õpetajate, õpilaste tasemest, samuti ainelistest võimalustest. Kui näiteks ei ole võimalik töövihikuid kirjastada, tuleb iseseisva töö juhendid planeerida omaette paketine korduvaks kasutamiseks. Muidugi kahaneb sel juhul efektiivsus. Kui aga puuduvad ülesandekogud või katsetamismetoodika käsiraamatud, tuleb õpikuisse lülitada enam arvutusülesandeid ja katsekirjeldusi, mis suurendab õpiku mahtu.

Teadupärast kasvavad õpilaste tunnetusvõimed nimelt ülesandeid (probleeme) iseseisvalt lahendades. Keemiaõpikuid katsetades ilmnes selgelt, et õppe-

probleemide lülitamine õpikuisse ei ole otstarbekohane. Õpik andku siiski eelkõige kavakohast teavet, õppeprobleemide esitamine tähendaks, et lahendus on õpiku tekstis olemas. Iseasi on muidugi nn probleemsed arvutusülesanded või seoste leidmise oskust nõudvad harjutused.

Õppeprobleemide sobiva koha õppekomplektis (töövihikus) selgitas koolikatsese. Selle algetapil olin minagi seisukohal, et õpiku tekst tuleb esitada võimalikult probleemsest. Selleks andsime materjali valdavalt induktiivselt, kusjuures õppeprobleemid ja katsekirjeldused põimlesid küsimuste, järelduste ja üldistustega. Koolikatsese, nagu juba märgitud, näitas aga veenvalt, et õpiku selline ülesehitus end ei õigusta. Katseklasside õpetajate üksmeelne arvamus oli, et keemiaõpiku tekst olgu esitatud valdavalt deduktiivselt, seejuures lühidalt, konkreetsest ja loogiliselt. Probleemide peitmine teksti tegi selle raskepäraseks ja liialt mahukaks. Kannatas ka teksti ülevaatlikkus ning otstarbekas liigendus. Kõne alla võiks ju tulla õppeprobleemide sisaldavate tööjuhendite esitamine õpiku lisana, kuid ahvatlus lahendust eestpoolt otsida jääb. Pealegi ei kao seetõttu vajadus töövihiku järele, kuna viimasel on teisigi funktsioone. Seisukohta, et õppetunni meetoodilist lahendust pakkuv õpiku tekst end ei õigusta, on kinnitanud ka minu edasine uurimistöö ning isiklik õpetamiskogemus.

Koolikatses selgus õpiku olulisim funktsioon: õpik on abivahend omandatava kinnistamisel, vähesemal määral (sõltuvalt teemast) ka materjali iseseisva omandamisest. Pealegi tullakse õpiku juurde alles materjali teisesel kinnistamisel, vastamiseks valmistumisel, õpitava täpsustamisel ja lisateabe andmisel. Psühholoogide uuringud on kinnitanud, et õpitav omandatakse edukamalt siis, kui esmane kinnistamine kulgeb materjali esialgse omandamisega samas plaanis (protokolli, probleemi lahendamise käigu, konspekti vm järgi). Aine probleemne käsitlemine õpikus võib seisneda ka probleemide lahendamise näitlikus esitamises, suunamaks õpilast definitsiooni iseseisva sõnastamise, valemi tuletamise, probleemi lahendamiseni.

Õpitava kinnistamisel ja teatud teemadega (ajaloolised ülevaated, teadlaste elulood vm) tutvumisel kasutasime mitmeid mooduseid. Hinnatavaks kujunesid näiteks kavapunktid õppetüki ees, mis sisuliselt olid õpikupäraselt sõnastatud õpetuseesmärgid. Kavapunktidest tuletus teema lõpuks teemas sisalduv põhivara, mis ka trükikirjaliselt ära märgiti. Nn raudvara pidi hõlbustama ka kordamist, vastamisteks-seminarideks ja kontrolltöödeks valmistumist.

Mitmed uudsed võtted kujunesid õpikuteksti liigendamises ja olulise esiletõstmises. Rohkem, kui algul arvata võis, kulus energiat ja otsinguid teksti ülevaatlikkuse, lühiduse ning lihtsuse saavutamiseks, seda enam, et teksti maht oli limiteeritud. Selle probleemiga puutuvad kahtlemata kokku kõik autorid ning just siit tuleb otsida ka teksti koostamise meisterlikkuse võtit. Lihtsa, lühikese ja teaduslikult täpse teksti koostamine on palju töömahukam ja vaeva nõudvam kui näiteks mis tahes muu meetoodilise (pedagoogilise) teksti kirjutamine. Kahjuks ei arvestatud teksti kvaliteeti keemiaõpikute autorite honoreerimisel. Meenub, kui üks minu PTUI kolleeg ütles, et mis ma jändan nende õpikutega. Ta tegi arvutuse, mis näitas, et majanduslikult oleks mul palju kasulikum kaitsta ära väitekirja ning saada kõrgemat palka. Pidasin aga õpikute koostamist oma missiooniks. Teksti kvalitee-

Väino Ratassepp keemiamaailmas

ti taotledes kujunes raudseks põhimõtteks, et teksti lühidusega ei tohi lõivu maksta sisu ammendamisele. Praeguste õpikute põhipuudusi on, et aine esitus on lõpuni arendamata. Mis tahes teema olgu ikkagi selgelt ja loogiliselt läbi kirjutatud.

Koolikatses õnnestus selgitada küsimuste ja ülesannete otstarbekas koostamine ning nende esitamise sobiv järgnevus. Valdav osa katseklasside õpetajaid leidis, et need peaksid lõpetama igaks õppetunniks ettenähtud materjali (mitte kogu teema) käsitlemise. Küsimusi-ülesandeid koostades arvestasime, et need võimalikult toetaksid individuaalset tööd. Esimestena paigutasime ülesanded (õigemini küsimused), mis eeldavad olulisema teabe reprodutseerimist ning uue materjali seostamist varem õpituga. Küsimused järjestasime raskusastme tõusvas joones. Keerukuse kasvades järjestasime ka katseülesanded ehk arvutusülesanded, mille lahendamisele lisandub katse sooritamine. Varem katseülesandeid õpikutes üldiselt ei esitatud. Katseülesannete süstemaatilise esitamisega õpikus taotlesime suuremat tähelepanu katsele kui keemia õpetamise spetsiifilisele elemendile – et ei piirduks üksnes katsete suulise kirjeldamisega ning et hindamisel arvestataks ka õpilaste sooritatud katseid. Tunnis näeks asi välja järgmiselt: samal ajal kui ühtesid õpilasi küsitletakse, lahendavad teised kirjaliku juhendi alusel eksperimentaalülesannet. Katseklasside õpetajaid juhendatigi nii. Mitmetel põhjustel (panipaikade puudumine, katsevahendite ja kemikaalide nappus, võtte uudsus ning töömahukus) juurdus katseülesannete kasutamine kirjeldatud viisil siiski vaid entusiastidest õpetajate praktikas. Küll tehti aga korralikult õppeprobleemide lahendamiseks seotud katsed ja kokkuvõtvad laboritööd. Tänapäeval pole kahjuks pal-

judes koolides võimalik enam mitte mingeid keemiakatseid sooritada. Keemia õpetamine on taas nn kriidikeemiaks muutunud.

Katseülesannetele järgnesid diferentseeritud arvutusülesanded nn paralleel-ülesannetena, et lahendamise käik paremini meelde jääks. Seejuures oli üks neist tavaliselt vastusega varustatud. Uute ülesandetüüpide puhul viidati kindlasti vajadusele koostada ka ise analoogne ülesanne ning see lahendada. Küsimuste ja ülesannete lõpus esitati õpilastele valida nn kombineeritud (mitmel viisil raske-maid) ülesandeid.

Huvi äratamiseks keemia kui õppeaine ja ka õpiku vastu kasutasime koduloolist materjali, aktuaalseid teadus- ja tehnika- ning keskkonnakaitseteemasid. Vaidlusi tekitas populaarkirjanduse lugemisele suunavate lõikude sidumine õpikuteksti. Mõni õpetaja ning retsensent väitis, nagu oleks see õpiku mahu asjatu raiskamine. Uurimus kinnitas aga selle võtte mõttekust täielikult. Õpilaste huvi katseõpiku vastu oli tähelepanev.

ESIMESED KEEMIA TÖÖVIHIKUD EESTIS

Minu esimene pedagoogilise eksperimendiga seotud (katse)töövihik ilmus 1967. See oli mõeldud abivahendiks iseseisva töö korraldamisel. Katse käigus täiendatuna ja ümbertöötatuna läks see käibele kõigis koolides. Selsamal aastal tähistati bolševike riigipöörde 50. aastapäeva. Kõik suuremad trükikojad olid propaganda-materjalide trükkimisega üle koormatud ja töövihiku trükkimisest ei tahetud kuulda. Käisin asjatult ühest kirjastusest ja trükikojast teise. Lõpuks sain koolivenna kaudu kokkuleppele tollase Saarte trükikojaga Kuressaares. Kohapeal selgus, et trükkimasin on rikkis. Asusin siis ise masina kallale ja vedas – sain selle korda. Paraku tekkisid ületamatud tehnilised takistused ning lõpuks trükiti töövihik hoopis Viljandis, ehkki ka seal viperuste saatel. Õnneks toetas PTUI juhtkond eesotsas direktor Osvald Nilsoniga, kes muu hulgas kandis ka asjaajamisega seotud kulud.

Töövihiku koostamisel lähtusime materjali individuaalse omandamise põhimõttest. Sel otstarbel esitasime tööjuhendeis erineva raskusastmega õppeülesandeid. Ühtaegu püüdsime järgida materjali (teemade) süsteemse valiku põhimõtet. Muidugi pidasime tähtsaks ka ülesannete lahendamise oskuse ja vilumuse arendamist ning eeldasime, et sellega kaasneb õpimotivatsiooni (eduelamuse) tõus. Kokkuvõttes pidi suurenema õpilase aktiivsus ning taanduma materjali esitamine n-ö õpetaja suu kaudu.

Õppeprobleemidele lisaks sai töövihikusse tuua ka kinnistavaid ja seostavaid harjutusi ning ülesandeid. Vastused võis märkida samasse vihikusse. See tähendas aja olulist kokkuhoidu ja ühtaegu õppematerjali avardamist, aitas kaasa kodu-ülesannete lahendamisele ning mitmekesistas kinnistamist ja kordamist.

Koolides nõuti õpilastelt sageli mitme keemiavihiku kasutamist. Ühes koolis pidi õpilastel olema neid isegi seitse: konspekterimiseks, laboritöödeks, arvutus-ülesanneteks, raudvaravihik, kontrolltöödeks, kodutöödeks ja veel lisakirjanduse tarvis. Arvasime, et on võimalik tulla toime ühe vihikuga – trükitud töövihikuga. Selles suunas siis ka katsetasime. Seejuures pidi õpilastele jääma võimalus tun-

nis kirjalikke ülestähendusi teha. Arvutusülesannete lahendamiseks pidasime siiski tarvilikuks eraldi vihikut.

Katseklasside õpetajaile korraldasime seminare ja teabepäevi. Töö tulemuslikkuse selgitasime vaatluse, vestluse, hinnete analüüsi, nii õpilaste kui ka õpetajate küsitlusega. Kokkuvõtete tegemisel kasutasime statistilisi meetodeid, mis tol ajal oli üsnagi novaatorlik (mujal NLis jõuti statistiliste meetodite kasutamiseni pedagoogilises uurimistöös märksa hiljem).

Uue aine esitamine individuaalse töö kaudu osutus üsna raskeks. Mõnele õpetajale tundus võimatu loobuda teabe ainuedastaja rollist. Arvati, nagu peaks õpetaja nüüd n-õ kantslist maha astuma ja muutuma kõrvaliseks isikuks. Ei tajutud, et õpetaja tööroõmu ning autoriteeti võivad märksa tõhusamalt toita õpilaste aktiivsus ja avastajaroll. Meie kontseptsiooni kohaselt tuli loobuda konseptide koostamisest (sageli õpiku ümberkirjutamisest). Kirjalik töö piirdus töövihikuga, milles oli varutud ruumi hüpoteeside, kavade, katsekirjelduste, kokkuvõtete, harjutuste jm jaoks. Tunnetusvõimete arendamise seisukohast on see moodus hoopis tõhusam. Mõni õpetaja avaldas kartust, nagu võiks töövihik viia rutiini ja pidurdada õpetaja loovtööd. Meie koolikatsetused tõestasid siiski vastupidist.

Katse käigus tekkis ka küsimus: kas töövihik peab olema kaanest kaaneni täidetud? Leidsime: ei ole õige, et kõik täidavad kõike. Halvimaks pean seda, kui ainet üle oleval õpilasel kästakse teha harjutusi või ülesandeid (ka koduseid), mis temalt mingit pingutust ei nõua. Korrates saab ju täitmata harjutuste juurde taas pöörduda. Õpilased, kellele harjutused algul rasked tunduvad, suudavad need hiljem ometi täita. Aasta lõpuks ongi enamik töövihikuharjutusi tehtud.

Probleeme tekkis ka töövihikute kontrollimise ja hindamisega. Katse kinnitas, et frontaalselt pole seda mõttekas teha, see võtab liialt palju aega. Otstarbekas on kontrollida järk-järgult, näiteks küsitluse käigus, probleemi lahendamisele järgnevas arutelus, korrates jne. Õpilased võivad oma töid ka vastastikku kontrollida, õpida vigu leidma ja parandama. Valemite ja võrranditega seotud harjutused korduvad sageli, sest nende koostamise vilumus ei saabu korrapealt. Olen imestanud mõne kõrgkooliõppejõu loogikat, kes sisseastumiseksameid analüüsid heidab õpetajatele ette, et nende õpilased teevad igal aastal ikka neidsamu vigu. Unustatakse, et õpilased on igal aastal uued, keemiakursus aga sama.

Mitte kõik õpetajad ei nõustunud katses osalema. Oli neidki, kes eitavad uue materjali probleemõppevormis omandamist. Töövihikuis nähti üksnes kinnistavate harjutuste ja ülesannete kogu. Katse esimeses voorus sai üks katseklassi õpetaja iseseisva töö organiseerimisest hoopis isemoodi aru. Ta andis õpilastele töövihikud, katseõpikud ja -vahendid kätte ning käskis lihtsalt iseseisvalt töötada. Muidugi lõppes asi hulgaliselt puudulike hinnetega; õpetaja kuulutas, et Ratassepa soovitatud tööviis ei anna head tulemust.

Katselise õpetuse korraldamine on keerukas ja esitab kõigepealt korraldajale-juhendajale küllalt raskeid nõudeid. Kuna tegemist on õppetegevuse uuendamisega, peab kõik uuenduslik olema põhjalikult läbi mõeldud. Ise peab uuenduse võimalikkuses ja otstarbekuses veendunud olema ning eduks häälestuma. Veelgi enam: kõike seda tuleb sisendada ka katseõpetajaile, sest nende positiivse häälestuseta pole edu loota. Eelnimetatud katse puhul oli võtmeküsimus asendada

aine tavapärane (passiivne) omandamine aktiivse (intensiivsema) vaimse tööga – õppida võrdlema, seoseid leidma, lahenduseni jõudma. Õpetajad arenesid katse käigus silmanähtavalt. (Veenvama tulemuse nimel korraldasime mitu katsevooru.) Ilmnes ka õpetajatepoolne otsinguaktiivsus – tehti rohkesti täiendavaid ettepanekuid. Tekkis vastastikku rikastav tööruhm.

Optimaalse suhte leidmine frontaalse ja iseseisva töö vahel on õppetegevuse juhtimises ikka probleemiks olnud. Nii ka meil. Mõnelgi õpetajal jäid iseseisva töö tulemused tunnis läbi arutamata, mis omakorda välistas õpilaste vastastikuse interaktsiooni, tasalülitas edukate sotsiaalse tunnustuse. Võis täheldada, et kogunud õpetajad said kiiremini kätte töö rütmi ja oskuse õpilaste aktiivsust ergutada. Olgu veel lisatud, et õpilaste aktiivistamise ja aine süsteemsema esituse eesmärgil meenusime kavakindlalt varem õpitut.

Aktiivseks tunnijärguks oli probleemi lahendusele järgnev arutus. Kuni iseseisva töö oskus veel napp oli, soovitasime arutlust eelnevalt kirjalikule kokkuvõttele õppeprobleemist, reserveerides selleks tööjuhendis eraldi lahtri. Kogemuse kasvades korraldasime arutlusi valdavalt kirjaliku kokkuvõtte järel. Katse käigus ilmnes arutluse tõhusus selgesti: ka tagasihoidlikud ja kidakeelsed esinesid sõakalt, puhuti koguni kaasaelamisega.

Katseõpetajate häälestamiseks ja abistamiseks organiseerisime näidistunde. Eriti rikastavaks kujunes Tallinna 7. keskkooli keemiaõpetaja Aili Saukase tundide kuulamine. Tema saavutas katse käigus lausa meisterlikkuse. Lisaks õnnestunud didaktilistele lahendustele tunnetasid õpetajad A. Saukase tundides sedagi, et õpetamine on kunst. Lahkuti tundega, nagu oleks nähtud teatrietendust. Eksperimendi järgmises voorus said kõik Eesti katseõpetajad võimaluse külastada A. Saukase iseseisval töö põhinevaid tunde. Kollektiivset tundide külastamist organiseerisid rajoonide ainesektsioonid. Tundidele järgnesid alati analüüsid katse korraldaja osalusel. Sellel tegevusel oli erakordselt suur tähtsus uue tööviisi juurutamisel. Peale selle panime aluse perspektiivsele keemiaõpetajate täienduskoolituse viisile.

Niisuguses huvitavas ja loovas töös sündisidki meie esimesed keemiatöövihikud.

DIFERENTSEERITUD KONTROLLIVAHENDITE KATSETAMINE

Individualiseerimisel põhinevas koolikatse uuriti ka mitmeid kontrollivahendeid. Leidsime, et iseseisva töö korraldamine eeldab mitmekesisemat ja tihedamat kontrollimist-hindamist. Kõigepealt tuli proovida kontrollivahendite vastavust õpikule ja töövihikule. Lähtuvalt õpitegevuse individualiseerimise astmest pidasime vajalikuks ka vastavaid kontrolltöid. Nõukogude pedagoogikateaduses ja koolipraktikas oli õpilaste seesugune eristamine taunitav. Koolikatse pidi näitama, kas ja kuivõrd niisugune suunitlus on õigustatud. Selgitada tuli sedagi, millisel määral ja kuidas korraldatult neid kasutada. Meie rõõmuks selgus, et diferentseeritud kontrolltööd meeldisid õpilastele väga. Tugevamad tegid võimetekohase variandi ning said end proovile panna. Kuna neil oli oma tööga nüüd piisavalt tegemist, ei

saanud nõrgemad õpilased enam abile loota. Tuli kontrolltööks hoolikamalt valmistuma hakata.

Diferentseeritud kontrolltööd õigustasid end enam lühemate ainelõikude või teemade puhul. Õppeveerandi lõpul sobisid aga kõigile sama raskusastmega tööd. Õpilased said niiviisi oma taset teistega võrrelda ning leida oma koha klassis. Õpetajail tekkis aga võimalus diferentseeritud töödega saadud tulemusi korrigeerida.

Kontrollivahendite mitmekesisus ja kontrollimise süstemaatilisus harjutas õpilasi erinevates variantides esitatud küsimustele vastuseid leidma ning neid lakooniliselt vormistama. Lühitööde ja mitmekesiste testide tulemused olid muu kõrval ka oluline info õpilastele iseseisva töö variantide jagamisel. Klassi ei saa ju jagada tugevate ja nõrkade rühmaks. Sobib aga öelda näiteks nii: need õpilased, kes tegid testi hindede "4" või "5", töötavad A-variandiga. Kuna töövihikutesse oli lülitatud kontrolltöödega analoogseid nn harjutuskontrolltöid, laabus kontrollivahendite kasutamine suhteliselt lodusalt. Eriti positiivseks kujunes asjaolu, et kadus kontrolltööhirm. Sooviti kogeda, kas saadakse hakkama.

Teaduslikult täpsete ja meetoodiliselt sobivate kontrollivahendite väljatöötamisega taotlesime ühtlasi täpsustada õppeprogrammi nõudeid ning aidata kooli juhtkonnal saada ülevaadet õpetamise tasemest. Pole vaja koostada nn tasemeid, sest piisab, kui vastava kontrollivahendi kasutamise ajal klassi tulla, et töö käiku jälgida ning hiljem tulemuste analüüsimises osaleda.

PTUI perioodil koolikatse alusel põhikoolidele koostatud keemia õppekomplektid pidasid aja proovile hästi vastu ning neid kasutati veel taasiseseisvunud Eestis. Minu osalusel valminud keemiatöövihikud olid käibel viimati 1994. aastal. Mõned tänapäeval pruugitavad töövihikud kujutavad endast kahjuks vaid ülesannete ja harjutuste kogumikke, kuhu on vastuste kirjutamiseks ruumi reserveeritud.

KUIDAS EESTLASED MUUTSID VENE KEEMIAPROGRAMMI

Väga oluliseks ettevõtmiseks minu PTUI perioodil sai üldistava ja süstematiseeriva keemiakursuse väljatöötamine. Idee ise tuli NLI pedagoogikaakadeemia korrespondentliikmelt Leonid Tsvetkovilt, vene koolide orgaanilise keemia õpiku autorilt. Ta oli Moskvas keemiametoodika komisjoni esimees ning teadis, et eesti autoritel on õpikute koostamise kogemus. Venemaal oli tollal 10klassiline keskkool, millega pedagoogiline üldsus ei olnud rahul. Tekkis huvitav situatsioon, millest selgus, kui rumal oli NLI haridusministeeriumi suund kaotada liiduvabariikides oma õpikud. Sellega pidurdati meetoodilise mõtte arengut korraga kõigis liiduvabariikides. Venemaal keemia üldistavat kursust katsetada ei saanud, sest 10klassilise kooli programides poleks selleks jätkunud piisavalt ruumi. Üldistavate kursuste käivitamine pidi olema 11klassilise kooli taaskehtestamise mõjuv põhjus. Leedus ja Lätis oli küll 11klassiline kool, kuid polnud kogemustega autoreid, kuna aastate vältel kasutati vene keelest tõlgitud õpikuid. Jäi üle tugineda Eesti kogemusele. Nii pöördutigi haridusministeeriumi vahendusel minu ja Hergi Kariku poole ettepanekuga koostada uue kursuse programm, katsematerjalid ning korralda-

da sellekohane pedagoogiline eksperiment. Meile see idee meeldis, sest meiegi meelest jäi kursuse lõpus kordamiseks ettenähtud tundidest väheseks.

Nimetasime kordava, süvendava, üldistava ja süstematiseeriva kursuse lühidalt üldistava keemia kursuseks. Selle katsetamist alustasime koolis 1975/76. õppeaastal kolmes voorus, et tulemuste tõenäosus oleks piisavalt suur. Eksperimendi positiivsest tulemusest oli ju väga huvitatud ka keemiametoodika labor Moskvast. Igas eksperimendivoorus oli kaks etappi: ettevalmistav ja põhietapp. Ettevalmistaval etapil 10. klassis võtsime lühendatult läbi senise keemiakursuse, mille käigus elimineerisime ülemäärase õppematerjali – tolleaegsed programmid olid tugevasti üle koormatud. Programme kärpides ilmses, et need õpetajad, kes ülekoormatust olid teravalt kritiseerinud, ei leidnud nüüd, mida välja jätta. Siit õpetusprogrammide koostajaile: kõik teadaolev ei pea kajastuma kooli õppekursuses.

Põhietapil 11. klassis õpetasime uut üldistava keemia kursust.

Eksperimendiga kaasnes suur ettevalmistustöö. Tuli koostada mitu programmivarianti, katseõpikuid, töövihikuid, kontrolltöid ja teste. Katseklasside õpetajaile korraldasime seminare, külastasime tunde, töötlesime ankeeditulemusi, tegime kokkuvõtteid õpetajate aruannetest, kirjutasime artikleid, esitasime katse kokkuvõtteid PTUI nõukogus, haridusministeeriumi kolleegiumil; esinesime NLi pedagoogikaakadeemia keemiametoodika laboris ning konverentsidel ja pedagoogilistel loengutel.

Eksperimendi tulemused avaldasime nii eesti kui ka vene keeles ilmunud kogumikes ja ajakirjades. Neid siinkohal nimetamata märkigem siiski, et eksperiment andis kõigiti positiivse tulemuse. Tegemist ei olnud lihtsalt õpilaste paremate teadmistega, vaid aine uudse käsitlemise uue kvaliteediga. Tavalises koolitunnis õppimisest oli vanema klassi õpilastel ammugi villand. Nad vajasisid tingimusi isaseisvaks tööks, mis neid õpilase rollist uurija rolli viiks. Õpilased mõistsid peagi, et nad võivad mingil määral olla ka teaduse poole pürgijad. Eksperimendi tulemuslikkust aktseptsid ka katseõpetajad. HMI keemiakomisjon otsustas üksmeelselt, et üldistava keemia kursus väärrib juurutamist – elu enda nõudel.

Olnuks üsna loomulik, et õnnestunud eksperimendile järgneb tulemuste rakendamine kõigis koolides. Tegimegi ainekomisjoni nimel HMile niisuguse ettepaneku. Koolivalitsuse juhataja keeldus aga kategooriliselt – tal ei olevat NLi haridusministeeriumilt sellekohast korraldust. Polnud ka imestada, sest meie ametnikud ei julgenud ilma Moskva loata otsuseid langetada. Ei aidanud isegi L. Tsvetkovi toetus ja ettepanek alustada Eestis üldistavat kursust. Kogu NLi ulatuses tuli ju selleni jõudmiseks veel väga palju probleeme lahendada. Nõnda juhtuski, et meie katsetatud üldistava keemia kursus lülitati aasta pärast katset esmalt NLi koolide programmidesse ja seejärel olid meie ametnikud juba kohustatud sama Eesti koolis tegema. Olime kaotanud aega ja oma pionierirolli. Kasutamata jäid ka mitmed programmide ja õppevahendite täiustamise võimalused.

Tänapäeva Eestis seisab taas ees keemia õppekava muutmine, mispuhul tuleks toetada lõppklassis üldistava kursuse taaskehtestamist. Nõnda paraneksid õpilaste võimalused keskkooli lõpueksamite ja kõrgkooli sisseastumiseksamite sooritamisel.

PTUIs töötades uurisin veel muudki, nagu keemiakursuse võimalusi õpilaste sotsialiseerimisel, õpetuse seost eluga, fakultatiivkursuste õpetamist, klassivälise töö korraldamist, keemiakabineti otstarbekat sisustamist-varustamist jm. Kokku ilmus minult PTUIs töötamise ajal ligi 100 teadustööd ja artiklit.

Asudes 1982 ametisse VÕTis, jätkasin jõudumööda PTUIs mittekoosseisulise teadurina ja konsultandina. Koosseisulist töötajat keemiametoodika alal PTUIsse pärast mind enam ei võetud.

Leo Villand

MÖÖDUNUD AEGADE KÕNE

Friedebert Tuglas on öelnud: *“On kaks nõuet kirjanikule: vaata kaugelt ja näe lähedalt, pea kinni distantsist ja sula ühte oma ainega.”* Eks põhine õpetajagi loomingu mudel samal alusel. On ju pedagoogilise tegevuse eesmärk hariduskultuuri süsteemselt toimiv ja pidevalt uuenev vundament. Kooliõpetus põhineb omakorda globaalsete (teaduste alused), lokaalsete (elupraktika) ja eetiliste (õiglus, võrdsus) faktorite sünteesil. Kõik see koonduks nagu ühte “õppeainesse” nimetusega **kultuur**, mis oma koostisosadega (perefond, kombes, töö, eetika, kunstid, teadus, religioon...) eksisteerib keele kaudu.

Aegade jooksul on kooliõpetuse, seega kultuuri tähtsaim vahendaja olnud **emakeel**, rahvusliku eneseteadvuse kandja. On ju kultuur mudel, mille järgi inimesed ennast mõtestavad ja oma elu korraldavad. Kultuur on pärandus minevikult, mida iga põlvkond tundma õpib ja omakorda rikastab. Seega koosneb kultuurilugu kõnelustest minevikuga.

Kuidas kõik see reflekteerub õpetuses ja kasvatuses, õppetunnis? Õpetaja juhindub eelkõige didaktilis-metoodilisest süsteemist ja arendab sel alusel ainekäsitletuse (teemad). Kuid sellest üksi ei piisa. On vaja veel midagi üldisemat, nimetagem seda siis õpetuse vaimseks läbivalgustuseks. Siit tekib ühendus **minevikuga**, minevikukultuuriga. Minevik teenib oleviku hõlvamise ja tuleviku prognoosimise eesmärgi. Minevikust leiab inimene vastuse paljudele tänapäeva küsimustele. *“Sest inimese hing on võrreldav geoloogiliste kihistustega; temas kestab pärvuse teel kaugete põlvete ja erinevate sugukondade hingeelu väga mitmesugustest elujärkudest; kõik, mis temast aastasade jooksul üle läinud, on jätnud sinna oma jäljed. Neid peame oskama lugeda ja hinnata, et seda, mis positiivne, edendada, seda, mis negatiivne, välja kiskuda.”*¹

Teisal Peeter Põld jätkab: *“Üle kahe aastatuhande on eesti rahvas Läänemere kallastel asunud. Ajalooline saatus on tema siia paisanud, tähtsale paigale, kus*

1 Põld, P. Mõtteid vabariigi aastapäeval. – Postimees, 1929, 25. veebr.

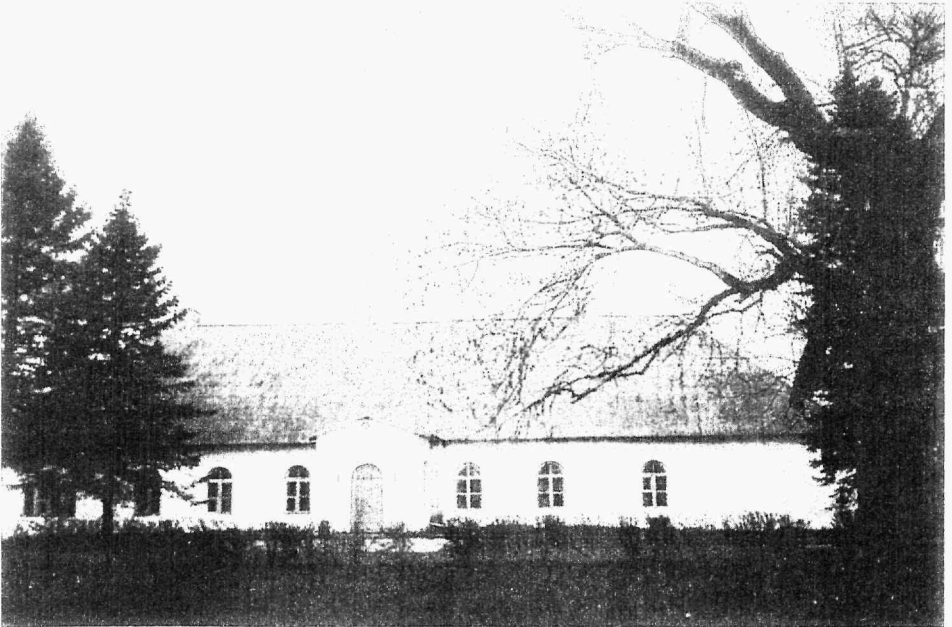
Jalase külakool Raplamaal. Pildil olev koolitoa uks oli laste päralt aastatel 1880–1960

suurel naabrirahval idas, venelastel, “aken läände” raiutud, ja kuhu kitsale pinnale kokkulitsutud saksa rahvas osa oma rohkearvulistest lastest välja saanud. Ei ole mitte kerge asi kahe suurrahva vahele jääda ja ometi oma vaimset iseolemist alal hoida ning kui rahvuslik indiid inimsoo kultuurihooele ka oma kivikesi juurde panna. Enne käis läänepoolne vool meist üle ja viis tuhandeid enesega ühes, nüüd uhab idapoolne veel vägevamalt meie kodu aluseid... Meie tahame oma kodu püsti hoida. Ei taha mitte oma rahvuslikku individualiteeti teise, meeldivama ja ihaldatavama vastu ümber vahetada.¹²

Aga kas me P. Põllu aatelisi sihte ka edaspidi elujõus hoida suudame? Suudame, ent mitte mingi muu jõu kui vaimuga – kultuuriga. Vajame töökaid käsi ja loovaid päid. Oma vaimsete vajaduste eest peame enam hoolt kandma – elustama kirjandust ja teisi kunste, täiustama keelt. Peame jõudma nii majandusliku kui ka vaimse iseseisvuseni. Neid kaalutlusi ja püüdlusi loeme välja juba aastasajatagusest koolikogemusest. Omaaegne koolmeister vaatas kaugelt ja nägi ligidalt, pidas kinni distantsist ja sulas ühte ainega.

Selle nimel asuski PTUI **pedagoogika sektor** (selleaegne juhataja Enn Koe-mets) 1959. a koguma **kooliajaloo materjale** – vanemat koolikirjandust (aabit-sad, lugemikud, õpikud), dokumente (protokolliraamatud, koolitunnistused, vihi-kud, fotod) ja vanade õpetajate mälestusi. Viimati märgitul on eriline tähendus, tänu millele on jäädvustatud üksikportreed paljudest auväärsetest koolmeistritest,

2 Põld, P. Kultura ja rahvahariduse korraldus. – Rmt: Eesti Kultura I. Korraldanud V. Reiman. Tartu, 1911.

Kabala mõisa häärber, mis kunagi kuulus parun Lilienveldti aadliperekonnale, andis Eesti iseseisvumise järel (1919) peavarju kohalikule algkoolile

kelle ees tunneme praegugi kohustust sügavalt kummardada. Mõned nimed tollal kogutud materjalist: August Kuks, Kustav Algmaa, Aleksander Nyländer, Paul Rass, Rudolf Rajasma, Gustav Vilbaste, Jüri Uustalu, Daniel Ritslaid, Leontine Robert, Juhan Lang, Julius Kruus, Aleksander Veidermann, Joosep Kapp...

Ei puudu ka n-ö grupiportreed – iseloomustavad ülevaated koolide eripärast, nt Märjamaa kõrgem algkool, Palamuse kihelkonnakool, Jõhvi ministeeriumikool, Simuna Nooresoo Kasvatuse Seltsi kool, Massu vallakool, Räpina vallakool, Peterburi Eesti Hariduse ja Orbude Hooldamise Seltsi kool, Kaarma õpetajate seminar, Suure-Jaani kihelkonnakool jt.

Niisuguste materjalide analüüs aitaks nüüdispedagoogikal oluliselt kaasa õpetaja professionaalmudeli kujundamisele, kui seda tahetaks-osataks väärtustada.

Püüdkem kujutada omaaegset maakooliõpetajat oma mitmepalgelises rollis. Nimetus *maasool* läheb igati täppi. Ümbruskonna inimestele oli ta arst ja advokaat, ristija ja matja, riigikeele (vene!) oskaja, palvekirjade koostaja ning ajalehtede ettelugeja. Tema silmaring oli lai. Tema raamaturiivililt võis leida Kreutzwaldi "Kodutohtri", "Veega arstimise õpetuse" kõrval ka kirjandusklassikute kalingurkõiteid (Puškin, Lermontov, Gogol, Schiller...).

Sellekohaseid näiteid võime leida kõikjal üle Eesti. Peatume ühel, Kappide suguvõsa esindajal **Joosep Kapil** (1833–1894). 1853. aastal tuli ta Viljandimaa kihelkonnakeskusesse Suure-Jaani kõstriks-kooliõpetajaks. Õpetamistöõ kõrval püüdis ta muudatusi tuua vananenud õpetamismetoodikasse, koostas õpperaamatuid. Ta lülitus ärkamisaja üritustesse: kutsus ellu Eesti Aleksandrikooli Suure-

Jaani abikomitee, võttis osa Eesti Kirjameeste Seltsi tegevusest, oli tegev Viljandi Põllumeeste Seltsi rajamisel. 1862 asutas J. Kapp Suure-Jaani meeskoori, kellega käidi esimesel üldlaulupeol (1869). Tema pedagoogilis-muusikaline tegevus elavdas ümbruskonna kultuuripilti väga oluliselt, viies talurahva rahvusliku eneseteadvuse järjest sügavama tunnetuseni. Kõige tähtsam aga – tema elutöö ei leidnud innustunud jätkajaid mitte üksnes oma perekonna liinis (nn Kappide dünastia), vaid kogu ümbruskonnas. Õpetaja, maa sool!

Missioonitundeline õpetaja on eesti koolile (eriti maakoolile) ikka iseloomulik olnud. Kõnekalt toovad selle esile Hando Runneli mälestused: *“Algkooli õpetaja polnud ainuüksi tükkide ülesandja ja vallatuste valvaja, ta oli meie usaldusmees, meie täisealine sõber. Tundide lõppedes ei kadunud õpetaja olematusesse. Ta oli ka pärast tunde olemas, elas sealsamas koolimajas. Teda teati kogu aeg, ja ka tema teadis lapsi ja nende perekondi. Teadis, millises peres elatakse hästi, kus on midagi halvasti. Ta ei õpetanud ainult koolitükke ja teadmisi, ta jagas meiega meie saatust.”*³

Samalaadsest vaimsusest on kantud meie gümnaasiumiõpetajagi, kelle koondkuju kohtame Karl Ristikivi romaanis “Rohtaed” elupõlise õpetaja Juulius Kilimiti näol. Vaadakes, milliste mõtetega pöördus ta oma õpilaste poole kooli lõpupäeval: *“Ei oska muud öelda, kui et te ka edaspidi, kui olete vanaks ja targaks saanud, päriselt noorusest ei lahkuks. Et teile keset praktilist elu jääks aega ka millegi ebapraktilise jaoks, mille väärtust ei saa ühegi äriaraamatu deebet- või kreediti-poole kanda ja mis ometi on teinud inimese selleks, mis ta on. Nelikümmend aastat ja rohkem tagasi üks minu noor sõber, kes oli juba siis vana ja tark, ütles, et me peame enne üles harima oma nurmed ja niidud, ja alles siis võime mõelda rohtaiale. Kardan, et mina ei ole sellest õppust võtnud ja terve elu olen ainult rohtaeda harinud.”*

Kuidas mõista rohtaia harimist maakoolmeistri seisukohalt? Kuivõrd oli see seotud õpetatava ainega, kuivõrd avaramate tagamaadega, kui kaugele see pedagoogikast üldse eemalduda võis?

Heitkem korra pilk ärkamisaja tegelastele. Vaimsuse hoidjatena näeme tolal valdavalt kooliõpetajaid, kellele tuginesid ajastu liidrid. Tegemist on aateinimestega, kes nägid koolihariduse ja kultuuripüüdluste taga kõigepealt rahvuse edasikestmist. Sellekohase sadadesse ulatava nimekirja tipust võime leida Jakob Pärna, Jakob Liivi, Friedrich Kuhlbarši, rääkimata Johann Voldemar Jannsenist ja Carl Robert Jakobsonist. Kuigi igaüks neist esindas erinevat isiksusetüüpi, ühendas neid ometi missioonitundeline rahvusaade.

Selles seoses pisut C. R. Jakobsonist (1841–1882), sellest meie kultuuriruumi iseenesestmõistetavusest, eeskätt küll ideoloogi ja poliitikuna, aga nähkem tema puhul ka “koolmeistri kateedrit”. Tegelikult mõistis ta esimesena parema meetodika ning uudsema õpperaamatu hädavajadust. Nimetagem tema loomingut: “Uus Aabitsaraamat”, “Kooli Lugemise raamat” kolmes jaos, tütarlaste lugemik “Helmed”, “Saksakeele õppimise raamat koolidele”, “Veikene Geograafia” (õppeainet käsitletakse kodukohast lähtudes!), “Kooli Atlas” jt. Maailmapilt, mille need raama-

3 Runnel. H. Ei hõbedat, kulda! Tallinn, 1984, lk 242.

Uus Aabitsaraamat,

kust wiiekümne pääwaga

lugema ja kirjutama

wõib õppida.

Kirja pannud

C. R. Jakobson.

Peeterburgis.

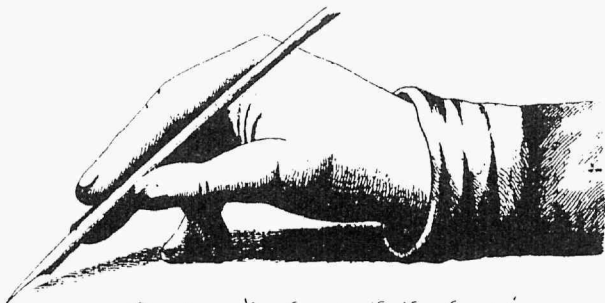
Trükkitud Kaiserliku Akadeemi trükkimajas.

(Wass. Dstr. 9ma liinies № 12.)

1867.

C. R. Jakobsoni „Uue Aabitsaraamatu” tiitelleht

Suurte tähtede Kirjutamine.

Kuda sulg tuleb hoida.

U.	U, Uks, Unistama.
W.	W, Waht, Wask.
D.	O, Org, Oppetus.
T.	T, Tio, Torim
P.	P, Pihlak, Palk
R.	R, Raudjas, Ring
B.	B, Bruno, Beata.
L.	L, Laisk, Lamp.
S.	S, Siht, Sild.
E.	E, Elpima, Eefel

tud lugejani toovad, on rikas ja avar. Sealtkaudu jõuab õpilane oma maa ja rahvuseni, oma kodupaiga ja -koldeni. Aupaklik on olnud Jakobsoni suhtumine maasse. Oma üldtuntud käsiraamatus "Teadus ja Seadus põllul" ütleb ta: *"Maa mille pinnal meie kõnnime on ka ühtlasi meie ema, kes meid kõiki toidab ja katab ning lõpuks külluses kõike seda meile annab, mis elutarviduseks ja saagiks vaja on."*

Veelgi tänapäevasemalt (hoiatavalt!) kõlab mõte ühenduses vandaalitseva suhtumisega metsadesse: *"Tarkus on metsa kaitsta ja kasvatada, rumalus aga teda hävitada – kuritegu ja patt inimese suo vastu maid ja maakohti metsa raiskamise läbi kaledaks kõrbeks muuta."*

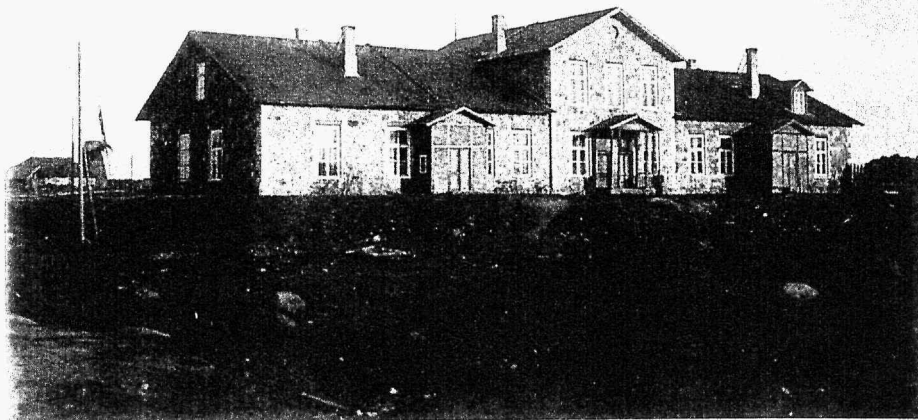
C. R. Jakobsoni kõrval ja järel ei piirdunud aateline koolmeister klassitoaga; tema roll oli ka siis äraarvamata tähtis, kui ta õpetas n-õ kasutuid teadmisi. Aleksander Suur on oma õpetaja kohta öelnud: *"Aristoteles tähendas mulle niisama palju kui lihane isa. Isale võlgnen elu, Aristotelesele kõik selle, mis elule väärtuse annab."*

Niisuguse pedagoogi tegevust juhib arusaam, et muudatused kooliõpetuses nõuavad muudatusi ühiskonnas nii majanduslikus, rahvuslikus kui ka poliitilises läbilõikes, nõuavad rahvusteadvuse – identiteedi – kujundamist, arusaamist, et haridus peab olema oma. Võõrast tarkust tuleb osata kasutada, aga võõra tarkusega ei saa elada. Kool olgu oma (P. Põld)! Selle saamine armuannina kas sakslastelt või venelastelt (tolleaegsed alternatiivid!) tähendab kokkuvõttes kõige kaotamist, s.o rahvusest ilmajäämist, kaunikõlalise sõna e e s t i hääbumist. Seega jääb Eesti ülesandeks arendada oma kultuuri, suurte rahvaste segamise kiuste (Juhan Luiga).

Kogutud materjalide (eeskätt memuaaride) seast leiame rohkesti tähelepanekuid võitlusest emakeelse kooli, eriti gümnaasiumi eest. Tegemist on nn Aleksandrikooli-liikumise järellainetusega. Mida tähendasid meile nt saksakeelsed tütarlastegümnaasiumid, nn tüchterschuled? Mälestustest leiame mitmeid ilmekaid näiteid selle kohta, kuidas saksa kooli läbi käinud külatüdruk Marist saab Knicks-Marichen (vrd August Kitzbergi mälestused!) – oma rahvuse heidik, kadakasaksluse esindaja. Hiidrahvastele pole see mingi probleem, meile on aga eluküsimus.

Venestamisaeagadel (nii tsaari- kui nõukogudeaegsel) on olnud meie viimane kants kodu ja meie viimane relv keel. Sõna jõudu on raske murda. Selle rinde eesliin läks sõna otseses mõttes läbi klassitoo. Õpetajatöö muutus nüüdsest mitmeplaaniiliseks – sirgjoonelisest suhtlemisest sai diplomaatiline topelträäkimine, alltekstist kõne lahutamatu koostisosa. Vana Testamendi kujund Joonasest vaala kõhus on meile ikka tähenduslik olnud. Ja ega seegi pole juhus, et Rudolf Tobias oma oratooriumiga ("Joonase lähetamine") selle eesti muusikaklassika tippu komponeeris.

Venestussurve oli totaalne, sellekohased reformid (1880ndate II pool) tabasid kõiki tähtsamaid ühiskondliku elu valdkondi, eriti kooli, kohut, politseid, omavalitsusorganeid. Ametiasutused korraldati ümber, need allutati vene ametnikele ja pandi maksma vene keel. Õhutati üleminekut vene õigeusku. Mõistagi tekitas kõik see pärast ärkamisaja tõusumeeleolu suurt pettumust ja passiivsust.

Järvakandi ministeeriumikool

Venestusaktsiooni üksikasjadest on lähemalt kirjutanud hulk autoreid. Huvipakkuv on näiteks teeneka õpetaja Juhan Karma koostatud materjal Palamuse kihelkonnakooli kohta. Ta kõneleb ka kooli kaugemast ajaloost, mis saab alguse B. G. Forseliuse seminarist. Lähemalt peatub ta legendaarsel kõstril, koolijuhatajal Aleksander Nyländeril.

Tegemist on võimeka inimesega, tubli pedagoogiga. Aleksander Nyländer oli musikaalne, hea organist, viis oma laulukoori Tartusse I üldlaulupeole (1869). Tema ajal arenes ümbruskonna hariduselu hoogsalt – koolid siirdusid rehekambritest uutesse valgetesse hoonetesse, hariduse prestiiž rahva silmis tõusis märgatavalt. Juhan Karma jätkab, ent nüüd hoopis pessimistlikumalt: *“Emakeelsele haridusele teeb lõpu 1887. a. haridusministri J. Deljanovi Baltimaade venestamise reform, mis kinnitati ministrite nõukogu poolt ja millele keiser kirjutas alla 17. mail. Sellest seadusest loeme (§ 11): “Kihelkonnakoolides ... peavad teisest õppeaastast peale kõik ained usu ja rahvuse peale vaatamata vene keeles toimuma, välja arvatud usuõpetus ja kirikulaulud, mis neis koolides emakeeles võivad õpetatud saada.”* Edasi osutab J. Karma komplikatsioonidele, mis puudutasid neid õpetajaid, kelle riigikeel oli puudulik. Paljud loobusid, paljud vallandati. A. Nyländer pääses vallandamisest sel teel, et võttis enesele abiliseks Tartu õpetajate seminari lõpetanud Ludvig Rose, kes hakkas õpetama kõiki tähtsamaid õppeaineid (alates 1982. a). Siit siis paralleelid Oskar Lutsu “Kevadega” – köster Julk-Jüri ja õpetaja Laur. J. Karma püüab asjasse selgust tuua, märkides, et Luts on Nyländerile palju varjujoni juurde mõelnud, et kahe tüübi kontrasti teravdada. Ta lisab: *“Palamuse andis Lutsu, Luts – Paunvere, ja Paunvere muutus kõikide huviobjektiks.”*

19. Riffus.

Üts waene noormees juhtus fõrd oma wana fõolmeistriga fõfku ja faebas temale oma hãda. Ta ütles: „Mittmel minu fõolipoifil kãib kãfi juba wãga heaste, nemad on jõuufad ja õnnega fõus, aga minul waejel on paha õnn; mull ei ole muud kui waejuf ja wiletfuf.“ „Kas fa tõeste nii waene oled?“ küfjis fõolmeister. „Sull nãitab hea terwis olemat.“ „See kãfi,“ ütles ta, ja hakkas noore mehe paremast kãest finni, „on tugev ja ofam tõõle, mis fa arwad, kas fa annatfid teda tuhande rubla eest ihuf ma ha wõtta?“ „Sumal hoidku!“ hõõdis noor mees, „ega ma ole meelest nõdraks lãinud.“ „Ja finu filmad, mis nii terafelt Sumala ilma waatamad,“ ütles fõolmeister, „mis hinna alla fa neid arwatfid?“ „Ja finu fõrwad, misfa fina linnu laulu ja fõbrade magufat juttu kuulda faad, kas fa neid lubatfid ãra, kui mõni kuningas oma terwe wara fülle nende eest pakuf?“ „Ei anna mitte!“ hõõdis noor mees. „Noõ, mis fa fiis faebad?“ ütles fõolmeister, „sull on ju weel waranduf, mis kõige maailma raha ja riffus ei wõi ãratasjuda!“

40. Kolm paari ja üks ainus.

Kaks fõrwa sull on; — üks ainus fuu: tahad fa kaewata?

Sa pead palju kuulma ja pifut rããtima.

Kaks filma sull on; — üks ainus fuu: et mõtle jãrele!

Mõnda faad fa nãha, fõif ãra rããgi õlesse!

Kaks kãtt sull on ja üks ainus fuu: efs fa aru faa?

Tõõle kaks peamad, fõõma üks minema.

Tekstinãiteid C. E. Malmi lugemisraamatust „Laulud ja Loud“

Mãlestusmaterjalides valgustatakse muidki õhiskondlikke sündmusi, nt 1905. aastat, mis Tallinnas kulmineerus 16. oktoobril veretõõga Uuel turul, provintsis aga (eeskãtt Põhja-Eestis) mõisate põletamise-rõõustamisega. Mãlestused korri-geerivad nõukogulikku mõisate põletamise kontseptsiooni kui maarahva revolutsioonilist wãljaastumist. Tegelikult tuli initsiatiiv Tallinnast maakohtadesse im-
bunud nn mustasajalistelt. Mittmel korral takistasid talupojad (paiguti mõisa moonamehed) mustasajaliste aksioone. Sel kombel pããsteti hãvingust nt Keyserlingidele kuuluv Raikkõla mõisaloss.

Paljudes mẽlestustes meenutatakse mõisate põletamise õksikasju. Tuntud koolimees Kustav Algma nãeb koolipoisi silmade lãbi, kuidas hãvitati Jãrvakandi

mõisa kunstiväärtuslik loss. Loeme: *"Panime poiste kamba kokku, jooksimise põleva mõisa juurde, et seda paremini näha. Mõis juba põles, kuid akendest loobiti kii- resti kõiksugu kraami välja – voodipesu, riideid, mööblit, nõusid, raamatuid, pil- te... Inimesed tassisid kibekiirelt mõisa akendest väljaloobitud kraami."* K. Algma oli sel ajal Järvakandi ministeeriumikooli õpilane.

Koolmeistrite mälestustest imbub läbi ka ebatsensuurseid vaateid ja seisukoh- ti (1960. aastad!). Kui ühelt poolt kõneldakse maarahvast ja saksu eraldavast kul- tuuriipiirist, siis selle kõrval osutatakse just baltisaksa kultuurile kui lahtisele ukse- le, mille kaudu meile euroopalikku vaimuvalgust tuli. Isegi kirikuõpetajate ja kooli positiivseid suhteid tõstetakse esile. Teatavasti olid ju koolmeistrite tugitalad vara- sematel aastasadel just pastorid, kelle haritus – keelteoskus, lugemus, muusi- katundmine, suhtlemisoskus ja oratorivõime – oli koolmeistritele eeskujuks. Kõik see võimaldas ka kirikuõpetajal kontrollida koolitööd, anda pedagoogilisi juhen- deid.

Tuntud loodusteadlane Gustav Vilbaste kirjutab oma õpetajatöö mälestustest Harju-Jaani kihelkonnas: *"Rahva hariduse eest hoolitsemine, peamiselt just rahva lugema õpetamine möödunud sajanditel on Harju-Jaani kihelkonnas toimunud samuti nagu mujalgi Põhja-Eestis, olenedes sellest, milline oli koguduse pastor... Rahva lugemisoskust oli vaja esmajoonel neil, kes olid kohustatud inimeste hin- geõnnistuse eest seisma..."* Tsiteerigem veel kord Hando Runnelit: *"Kiri algab ki- rikust, rahvas algab raamatust."*

Kirikuõpetajate seast, kelle töö otseselt kooli puudutab, tõuseb esile Rapla kauaaegne pastor Carl Eduard Malm (1837–1901), kelle kohta märgitakse lugupi- davalt, et ta ehitas Raplasse kahe torniga uhke kiriku (1901) ning kirjutas koolile kolmeosalise lugemisraamatu "Laulud ja Loud". Tegemist on hästi läbimõeldud raamatuga, milles tähtsal kohal on esteetilise kasvatus taotlus. See levis kõikjal Põhja-Eestis ja seda kasutati veel 20. sajandi algulgi. Lugemispalad olid suunatud laste kõlbelisele täiustamisele ja real juhtudel avarale filosoofilist laadi mõtlemise- le. Ilmestagu öeldut tekstinäited "Rikkus" ning "Kolm paari ja üks ainus".

Aastate jooksul kogunes PTUIsse arvestataval hulgal mitmesugust kooliajaloo materjali, ehkki mälestustest jäi paljugi ammendamata, kuivõrd kogumistöö enne- aegu katkes. Kogu seda rikkalikku materjali valdab nüüd pedagoogika arhiivmuu- seum, mille hoidlad sisaldavad aukartust ärataval hulgal kõige erinevamaid kooli- ajaloo reliikviaid. See on rahvuslik varandus, meie ühisomand ja selle uurimisele peaks märksa tõsisemalt asuma nii akadeemilisel kui ka praktilisel tasandil. Osu- tame veel kord Fr. Tuglasele – *"vaata kaugelt ja näe lähedalt"*. Tugevama rõhu- asetusega tuleks vaadelda traditsiooni ja uuenduste suhet. Selle asemel, et üle- pingutavalt pendeldada Lipetski ja moodsate voolude vahel, peaks rohkem kin- nistuma oma rikkuste külge. Peab ju rahvusharidus jääma emakeelseks koos rah- vuslike kultuuriväärtustega, kusjuures alahinnata ei tohiks ka meie maal kujune- nud pedagoogilist traditsiooni. Rahvuspedagoogika ootab meilt enamat!

Tasub mõelda Rein Taagepera tarkadele sõnadele: *"Ellu jäävad need rahvad, kes suudavad muutuda ja samal ajal midagi säilitada."*

LEO VILLAND
on TPÜ dotsent

Juta Nurmik

HARIDUSMINISTEERIUMI JA PEDAGOOGIKA TEADUSLIKU UURIMISE INSTITUUDI KOOSTÖÖ MÕNEST TAHUST

Sügisel 1979 tehti mulle tööettepanek Haridusministeeriumi (HM) õpikute ja meetoodika osakonda (ÕMO). Pärast kõhklemisi otsustasin pakkumise vastu võtta ja asusin tööle 1. oktoobril 1979. a. Haridusminister oli Ferdinand Eisen, keda üleüldiselt austati, pealegi töötas HMis inimesi, kes olid hariduse saanud enne mind. Nimetagem siin ÕMO juhatajat Haljand Oksat, koolivalitsuse juhatajat Juhan Sepa, inspektoreid Helle Saarsood, Eino Aljasmetsa, Helene Vugti jt. Need erudeeritud inimesed andsid endast kõik, et eesti kool oleks ikka eesti kool. Sellest johtuvalt valitses tollal, stagnaajal HMis vabameelne õhkkond. Väliselt teeniti küll kommunistliku kasvatuses eesmärke, tegelikult aeti ikkagi eesti kooli asju. Ega sellest ei kõneldud, olid oma kirjutamata seadused, mida rääkida ja kuidas toimida.

Minister Eisen pidas õppekirjanduse koostamist ja väljaandmist väga tähtsaks ja küllap seepärast alluski ÕMO otseselt temale.

Mäletan, et esimesel tööpäeval viis ÕMO juhataja Haljand Oksa minu kui uue töötaja ministri juurde esitlusele. Olin kohevil ning hirmulgi ja nii küsis Eisen, miks ma nii kurb olen. Kohmasin vastuseks, et kardan, kas saan tööga hakkama. Minister naeratas seepeale leebelt ja isalikult ning ütles, et minu töö on väga huvitav ja vajalik – tuleb tahta, siis saab hakkama.

Üldse leidis Eisen pingelises ministritöös aega ÕMO tööga tegelda. Korrati käis ta meie osakonnas ning vestles inspektorite ja meetoodikutega, tundis huvi meie ettevõtmiste ja probleemide vastu.

ÕMO ülesanne oli koostada ja välja anda õppemetoodilist kirjandust. Minu jaoks on praegugi saladus, kuidas õnnestus Eisenil üleliidulisest ministeeriumist saada originaalõpikute koostamise luba mitte ainult algklasside jaoks ning emakeeles ja kirjanduses, vaid ka paljudes teistes õppeainetes (keemia, võõrkeeled, matemaatika jt). Ka olime vist küll ainus liiduvabariik, kus emakeelt õpiti XI klassini välja. Isegi Vene Föderatsioonis õpiti vene keelt ainult keskastme lõpuni, kesk-koolis oli vaid kirjandus.

ÕMO töö oli väga tihedalt seotud Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudiga (PTUI), mille töötajad koostasid programme ja õppekirjandust. Selles töös osalesid ka Vabariikliku Õpetajate Täiendusinstituudi (VÕT) töötajad, samuti Tartu Riikliku Ülikooli (TRÜ), Tallinna Pedagoogilise Instituudi (TPedI), Tallinna Polütehnilise Instituudi (TPI) ning Teaduste Akadeemia instituutide õppejõud ja teadurid. Kirjastamisega tegelesid kirjastused Valgus, Eesti Raamat ja HMi kirjastusosakond, õpikuid jaotas koolidele HMi fondide osakond.

Räägin siis koostööst PTUIga pisut lähemalt ja eriti omaenda õppeainet, eesti keelt ja kirjandust silmas pidades. Minu tööülesanded ÕMO inspektorina olid eesti

keele ja kirjanduse programmide väljatöötamise ja asjaomase õppekirjanduse korraldamine, fakultatiivainete programmide ning meetodiliste nõuannete väljatöötamine, raamatusarja "Kooli kirjavara" väljaandmine, õppefilmide soetamine koostöös Tallinnfilmiga, koolialmanahhide väljaandmise korraldamine kuni nende keelustamiseni 1976, mis hiljem küll tagasi võeti – tänu Elsa Gretškina pingutusele.

Mida neil aastail mõeldi õppekirjanduse all? PTUI teadurid töötasid välja õppekirjanduse komplekti sisu. Õppekomplekt koosnes õpikust, töövihikust, kontrolltööde kogumikust ja meetodilisest juhendist õpetajale; sellele lisandusid lugemikud ja ülesandekogud, didaktilised näitvahendid jms.

Tollal kehtis range nõue: õppeaasta alguseks planeeritud uus õppekomplekt pidi selleks ajaks tingimata kooli jõudma. Ma ei mäleta, mis põhjustel ühel sügisel hilines ühe emakeele töövihiku väljaandmine ja see jõudis kooli septembri teisel poolel. Minul oli selle pärast suur pahandus. Ja mulle on mõistetamatu, kuidas koolid tänapäeval töötavad veel kunagi meie väljaantud õppekirjandusega või hoopis ilma.

Oma õnneks sattusin ÕMOsse tööle huvitaval alal. 1980 algas eesti keeles ja kirjanduses üleminek uutele programmidele ning seetõttu tuli mõlemas aines välja töötada täiesti uued õppekomplektid. Selles töomahukas protsessis oli peamine osa õppekirjanduse komisjonidel, kus arutati läbi kõik õppekirjanduse ja programmide probleemid ning leiti ka lahendused. Komisjonid töötasid PTUI juures ning nende tööd koordineeris ÕMO vastav inspektor. Komisjoni esimees oli tavaliselt PTUI teadur. Nii oli eesti keele õppekirjanduse komisjoni esimees pikki aastaid Viivi Maanso, liikmed olid PTUI eesti keele sektori töötajad Kai Võlli, Epp Rebane, Ene Sepp, Kersti Kaldma, Keele ja Kirjanduse Instituudist (KKI) Tiiu Erelt, kirjastusest Valgus Martin Ollisaar, TRÜst Reet Kasik, TPedIst Mati Hint, VÕTist Viivi Rukki, tegevõpetajad Uno Kuresoo, Ene Liivaste jt.

Kirjanduse õppekirjanduse komisjoni juhtis kaua aega Kalju Leht, liikmed olid PTUIst Anne Nahkur, Mari Kadakas, Ilmar Kopso, Märtn Hennoste, KKIst Maie Kalda, TRÜst Karl Muru, TPedIst Leo Villand, õpetajatest Anne Kauba, Mari Välba, Vaike Kesküla, kirjastusest Valgus Ants Haljamaa. Komisjonid olid suhteliselt püsivad ja kui ma õigesti mäletan, uuendati nende koosseise iga viie aasta järel. Kardan, et pole nimetanud kõiki, kes omal ajal neis komisjonides töötasid, kuid iga komisjoni liige oli oma ala asjatundja.

Koos komisjonidega valisime välja potentsiaalsed autorid ja minu ülesanne oli sõlmida sellekohased kokkulepped ning määrata käsikirjade esitamise tähtjaid. Ka oli vaja selgitada autorile, mida komplektilt või selle osalt oodatakse. Alusdokument oli mõistagi aineprogramm. Paratamatult tuli autorile rõhutada kommunistliku kasvatusenõudeid (komplektis pidi sisalduma sellesisulisi tekste). Eks selle kommunistliku kasvatusenõudega oli häda omajagu; ega's autorid ju tahtnud oma teksti selliseid asju sisse kirjutada; nii keele kui ka kirjanduse õppekomplektid olidki ideoloogiast küllalt vabad. Ametlikku ideoloogiat pikiti nii palju, et käsikiri Glavlitist läbi läheks. Ideoloogilist kontrolli tehti aga mitmel tasandil, kus täpselt, seda ma ei teadnudki, võisid ainult aimata. Üht-teist juhtus ka.

Mäletan, et ühel juunikuu reedel kutsus ministri asetäitja mind enda juurde. Pidin just järgmise nädala algusest jääma puhkusele, olin oma tööd lõpetanud ning olin seetõttu ootamatust kutsest häiritud. Ministri asetäitja Albert Tükk ütles mulle täpselt nii: "Seal/t helistati ja paluti andmeid, kui mitu korda on meie originaalõppekirjanduses mainitud eesti rahvusest Nõukogude Liidu kangelasi. Palun neid andmeid täna õhtuks." Lahkusin kabinetist kui puuga pähe saanu. Arvasin, et küllap see seal/t tähendas KGBd, sest parteiorganeid ikka nimetati otsesõnu. Olin päris hädas. Teadsin, et minu ainete õpikutes neid tegelasi küll ei ole. Lappasin läbi kõik meie originaalõpikuid ja õnneks päästsid olukorra Eesti ajaloo õpikud, üks võõrkeeleõpik ja üks algklassilugemik. Viisin siis Albert Tükile õiendi, et meie originaalõpikutes räägitakse eesti soost Nõukogude Liidu kangelastest nii ja nii mitu korda. Rohkem sel teemal minuga enam keegi ei rääkinud.

Tõsisem ja omamoodi anekdootlik lugu juhtus aga Peep Nemvaltsi X kl eesti keele õpiku käsikirjaga. Autor oli keelelise analüüsi näiteks võtnud V. I. Lenini tsitaadi, milles räägiti suurvene šovinismist ja rahvuskeelte suurest osatähtsusest. Juba pärast käsikirja lugemist (pidin läbi lugema kõik käsikirjad, vältimaks sisulisi ja ideoloogilisi vigu) taipasin, et tsitaat on torge herilasepessa. Rääkisin sellest ka Peep Nemvaltsile ja soovitasin tsitaat asendada. Nemvalts, noor ja vihane mees, keeldus ja arvas, et Leninit ju ikka võib tsiteerida. Otsustasime riskida ning tsitaadi sisse jätta. Käsikiri kirjastusse üle antud, jäin ootama. Peatselt kutsuti mind ministri asetäitja Franz Operi juurde. Tema ees laual oli Nemvaltsi käsikiri koos kirjastuse osakonnajuhataja Harald Reinopi kirjaga – HMile tagastatud käsikirjas nõuti Lenini tsitaadi väljavõtmist või muidu õpik ei ilmu. Lugu jätkus veel omamoodi. Jätan selle, et pidin põhjendama oma poliitilist kirjatundmatust. Aga ma ei saanud leppida, et ka õpetajad kirjaoskamatuks kuulutati – ei suuda tabada Lenini lause mõtet ja hakkavad sellele leidma allteksti. Siiski tuli Lenini tsitaat välja võtta. Peep Nemvalts asendas selle teisega, millest kumas läbi seesama alltekst, vahest tugevaminigi.

Meenub veel vahejuhtum seoses "Eesti luule antoloogiaga" (sarjas "Kooli kirjavara"), mille koostas Karl Muru. Nimelt helistas mulle Eesti Raamatu toimetaja Kustavus ja teatas, et Glavlit ei luba trükki antoloogia II osa (antoloogia ilmus kolmes osas), kuna Marie Underile kui pagulaskirjanikule on antud rohkem ruumi kui nõukogude kirjanikele. Lugesin luuleread võrdlevalt kokku. Selgus, et n-ö nõukogulikud (Alle, Barbarus, Sütiste jt) jäid veenvalt peale, liiati jäi neile ruumi antoloogia III ossa. Nii ilmus antoloogia, nagu Karl Muru oli ta koostanud.

Need kaks näidet polnud hoopiski ainsad. Nende toel osutan tollastele oludele, mis olid vältimatud. Ometi, kirjanduse õpikutega ei juhtunud midagi selletaolist, kuigi Mari Välba ja eriti Leo Villandi õpikud olid väga rahvuslikud. Ilmselt oskas Valguse toimetaja Ants Haljamaa asju sujuvalt korraldada.

Kõnelen taas õppekomplektidest. Nagu juba öeldud, valiti autorid kooskõlas õppekirjanduse komisjonidega. Esitatud käsikirja kohta oli ette nähtud kaks (harva kolm) retsensiooni ning kolm arvamust. Retsensioone nõutas vahel ka kirias-

aga enamasti õpetajad, arvestamaks praktika häält. Laekunud tekstide ja käsikirjadega tutvusid kõik komisjoni liikmed ning seejärel arutati käsikirju. Arutelu järel anti autorile aega arvestada ettepanekuid ning teha parandusi. Sel viisil töödeldud käsikirja pidin veel kord kontrollima, et see viimaks HMI saatekirjaga, ministri allkirja ja pitsoriga kirjastusse saata.

Olgu märgitud, et ministriks tulnud Elsa Gretškina andis ennast tunda parteilise ministrina. Õppekirjanduse üldjuhtimine anti mõnele ministri asetäitjale ja nii tegelesid sellega kord Albert Tükk, kord Kalju Luts ja lõpuks HMI likvideerimiseni Franz Oper. Ma ei täheldanud kordagi, et keegi neist oleks tundnud huvi käsikirja enda vastu; anti allkiri ja löödi pitser ning asi oli lõpetatud.

PTUI teaduritega laabus koostöö rahulikult ja konfliktideta. Muidugi oli meil asjadest erinevaid arusaamu, kuid kokkuleppele jõudsimel ikkagi.

Peale õppekirjanduse koostamise tuli koos PTUI teaduritega lahendada muidki probleeme.

80. aastate keskel kärbiti vist Valgusele dotatsiooni. Kirjastusest hakati peale suruma mõtet, et töövihikud pole rentaablid ning neid pole koolis vaja. Algas võitlus töövihikute eluõiguse eest õppekomplektis. Tean, et ainult tänu PTUI teadurite pingutusele suudeti põhjendada töövihikute vajalikkust ning need jäid kooli alles. Toonitan eriti Viivi Maanso, Kalju Lehe, Aleksander Saviku, Heli Tiitsu, Malle Rute, Osvald Nilsoni veendumuslikku toetust asja kaitseks.

Kalju Leht, Anne Nahkur, Mari Kadakas jt osalesid ka koolide jaoks õppefilmide tootmises: nad kirjutasid filmistsenaariume (Leht), olid retsensendid ja konsultandid ning osalesid õppefilmide läbivaatustes.

Uutele programmidele mindi üle õppeaastate kaupa, seetõttu ilmus septembrikuuks HMI kirjastuse väljaandena brošüür uutest programmidest ja õppemetoodilisest kirjandusest. Nende tekstide autoritena toimusid Leo Villand, Kalju Leht, Viivi Maanso, Kai Võlli, Ene Sepp, Epp Rebane, Kersti Kaldma, Anne Nahkur, Mari Kadakas – kui rääkida eesti keele ja kirjanduse õpetamisest.

Sageli oli vaja teha n-ö tulekustutustöid. Ei mäleta, kas üleliidulisest ministertuumist või vabariigi partei keskkomiteest tuli korraldus, et tuleb anda metoodiline juhend Brežnevi "ilukirjanduslike" teoste õpetamiseks koolis. Need teosed tuli lülitada programmi ning õpetajad võtsid asja huumoriga. Keegi ei soovinud niisugust juhendit kirjutada. Asi läks päris palavaks – juhendit nõuti juba resoluutselt. Kalju Leht pani mängu oma teatud osavuse ja leidis inimese, kes selle kirjutas. Juhend ilmus HMI kirjastusel, aga kas seda keegi koolis kasutas – ei tea. Me ei võtnud asja tõsiselt. Samasugune lugu juhtus ka ateistliku kasvatus juhendiga.

Meie põhitöö oli aga koostada kirjanduse õppekomplekte. Arvan, et meie kirjandusõpikud olid tollastes oludes tasemel ja kogunisti huvitavad. Suureks saavutuseks pean, et Juri Lotman võttis vaevaks koostada IX kl vene kirjanduse õpiku, mis ilmus 1989. Ka siin oli suur osa Kalju Lehel, kes suutis rahvusvahelise kapasiteediga teadlase ära veenda.

Emakeele õppekomplektid olid mu meelest ka heal tasemel, autorite reas pälvivad tunnustust PTUI töötajad Viivi Maanso, Kai Võlli, Ene Sepp, Epp Rebane, Kersti Kaldma.

80. aastate lõpus levis HMi kuuldus: vene keele õpetamise vähese tulemuslikkuse tõttu on vaja vene keele tarvis tunde juurde leida. Kartsimine, et seda tehakse eesti keele tundide arvelt. Mõni ametnik ütles mulle otse näkku: miks eesti koolides peab emakeelt õpetama XI klassini välja, kui isegi vene koolides lõpetatakse keeleõpetus VIII klassis. Polnudki kaua oodata. HMi kolleegiumil võeti arutusele emakeele õpetamise olukord vabariigi koolides. Pidasime nõu Viivi Maanso ja Mati Hindiga; olid privaatsed arutlused ka PTUI emakeelesektori rahvaga ning töötasime välja plaani, et eesti keele tunde kaitsta. Kolleegiumi ettekande tegin mina. Olen siiralt veendunud tänaseni, et Viivi Maanso ja Mati Hindi hästi argumenteeritud sõnavõttud päästsid olukorra. Emakeeletunnid jäid alles.

Uutele programmidele mindi üle etapiti ja neile vastavad õppekomplektid erinesid vanadest suuresti. Oli muudetud keelekorralduslikke põhimõtteid; kirjanduses tuli juurde teatri- ja filmiõpetus, millele püüdsid katselist õppealust leida teadurid Mari Kadakas ja Anne Nahkur. Suuremat rõhku pöörati õpilaste väljendusoskusele, PTUI teadur Märt Hennostel valmis metoodikaraamat kirjandite õpetamisest koolis.

Oli tarvis lahendada kontakt tegevõpetusega. PTUI teadurid ja teised õpikute autorid esinesid niikuinii õpetajate suvekursustel loengutega, ent osalejad ei katnud kõiki õpetajaid. Hakkasime koos rajoonide metoodikakabinetidega korraldama rajooniti emakeeleõpetajate kohtumisi kirjanduse ja emakeele õppekomplektide autoritega. Neis kohtumistes osalesid nii autorid kui ka õppekirjanduse komisjonide liikmed. Minu mäletamist mööda käisime Haapsalus, Pärnus, Rakveres, Kadriinas jm. Need olid väga tõhusad ja südamlikud kohtumised, suur tänu veel tagantjärele kohtadel asja korraldajatele.

ÕMO elas aastate jooksul üle mitmeid ümberkorraldusi, ka neid, mis meie tööle kasuks ei tulnud. Pärast Eisenit ei peetud õppekirjanduse koostamist eriti tähtsaks. 1984 loodi HMi juurde õpikute osakonna baasil õppe- ja metoodikakabinet, mis allutati koolivalitsuse juhatajale ning tegeles endise ÕMO tööülesannetega. 1988 likvideeriti HM ja loodi hariduskomitee. 1989 likvideeriti ka õppe- ja metoodikakabinet ning sellest ajast ei ole haridussüsteem õppekirjanduse koostamise ja väljaandmisega minu teada enam tegelenud.

Need ajad polnud kerged, kuid ometi püüti eesti keele ja meelega hoidmiseks teha kõik, mis neis oludes teha andis. Tunnustan PTUI teadureid, kes oma põhitöö kõrvalt suutsid kirjutada õpikuid, metoodilisi juhendmaterjale, retsenseerida õppekirjandust, esineda loengutega õpetajatele ja lahendada mitmeid äkki esilekerkinud probleeme hariduselus.

JUTA NURMIK
on haridustegelane ja pedagoog

PEDAGOOGIKA UURIMISINSTITUUDI TEADUSTÖÖTAJAD

1. AASLAID, MÄRT 7.08.1972–28.02.1986
vene keele sektor – nooremteadur; õppekirjanduse sektori juhataja; didaktika sektor – vanemteadur; vene keele algõpetuse sektor – vanemteadur; klassivälise töö metoodika sektor – vanemteadur
pedagoogikakandidaat 1979
2. AGURAIUJA, RUTH 1.09.1985–31.08.1989
bioloogia ja geograafia õpetamise metoodika sektor – nooremteadur
3. AIVAZOV, VALERI 15.10.1977–2.10.1989
vaneminsener
4. AKSEL, MARIA 1.12.1959–17.07.1962
bioloogia, keemia ja geograafia sektori juhataja
5. ALUMÄE, SILVI 1.10.1964–31.01.1991
pedagoogika ja psühholoogia sektor – nooremteadur, vanemteadur; pedagoogika ja pedagoogika ajaloo sektori juhataja; didaktika sektori juhataja; klassivälise töö metoodika sektori juhataja
pedagoogikakandidaat 1970
6. ANNILO, MALLE 1.11.1960–4.12.1964
algõpetuse sektor – nooremteadur; bioloogia, geograafia ja keemia sektor – vanemteadur
7. ALVIN, KRISTI-ANN 1.12.1984–30.04.1991
vanemlaborant; eesti keele õpetamise metoodika sektor – nooremteadur, vanemlaborant
8. ANVELT, ROZA 1.07.1983–8.04.1989
vene keele algõpetuse sektor – vanemteadur; vene keele õpetamise metoodika sektori juhataja
9. ARAK, VEERA 15.08.1972–15.10.1974
kommunistliku kasvatuse sektor – nooremteadur
10. BATARINA, IA 1.12.1959–31.12.1967
3.11.1975–31.10.1985
vene keele ja võõrkeelte sektori juhataja; koolijõudluse sektor – vanemteadur; vene keele algõpetuse sektori juhataja
pedagoogikakandidaat 1969
11. BERESTOVSKI (VAU-BERESTOVSKI), MEELI 28.01.1988–30.04.1991
keeledidaktika sektor – nooremteadur

27. KADAKAS, MARI 10.08.1970–31.05.1991
 esteetilise kasvatuse sektor – nooremteadur; ajaloo õpetamise metoodika ja
 esteetilise kasvatuse sektor – nooremteadur; kasvatuse üldprobleemide
 sektor – nooremteadur, vanemteadur
28. KALA, MAI-ROOS 20.12.1974–30.05.1979
 vanemlaborant; koolijõudluse sektor – nooremteadur
29. KALDMA, KERSTI 22.07.1974–30.04.1991
 vanemlaborant; eesti keele õpetamise metoodika sektor – nooremteadur,
 sektorijuhataja
30. KILDEMA, KALLIO 1.12.1959–18.12.1962
 bioloogia, keemia ja geograafia sektor – vanemteadur, sektorijuhataja
31. KIVI, LILIAN 1.02.1972–30.04.1991
 algõpetuse sektor – nooremteadur, vanemteadur; koolieelse pedagoogika ja
 algõpetuse sektori juhataja, vanemteadur
32. KIVISTIK, AAVO 15.12.1969–30.04.1991
 pedagoogilise psühholoogia laboratoorium – nooremteadur; pedagoogilise
 psühholoogia ja kutsesuunitluse laboratoorium – nooremteadur, vanemtea-
 dur
33. KIVISTIK, MARI 1.08.1973–30.04.1991
 vanemlaborant; koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektor – nooremteadur,
 vanemteadur
34. KOEMETS, ENN 1.12.1959–1.09.1961
 pedagoogika ja psühholoogia sektori juhataja
35. KOLGA, VOLDEMAR 1.08.1971–12.10.1973
 17.11.1976–31.07.1979
 koolijõudluse sektor – nooremteadur; kommunistliku kasvatuse sektor –
 nooremteadur, vanemteadur, sektorijuhataja
 psühholoogiakandidaat 1976
36. KOLMOGOROVA, TATJANA 18.08.1986–23.01.1987
 vene keele õpetamise metoodika sektor – nooremteadur
37. KOPSO, ILMAR 1.01.1974–7.07.1980
 esteetilise kasvatuse sektor – nooremteadur
38. KRANIG, ERKKI 1.03.1971–1.08.1971
 pedagoogilise psühholoogia laboratoorium – vanemteadur
39. KULDERKNUP, ENE 1.01.1990–30.04.1991
 keeledidaktika sektor – nooremteadur
40. KURU, IVI 9.08.1985–17.10.1986
 vene keele õpetamise metoodika sektor – nooremteadur
41. KUTUKOV, VALERI 26.08.1983–20.08.1985
 vene keele algõpetuse sektor – nooremteadur

42. KUURME, TIJU 1.01.1985–1.02.1990
klassivälise töö metoodika sektor – nooremteadur
43. KUUSING, TIINA 20.08.1973–13.08.1976
koolieelse kasvatus ja algõpetuse sektor – nooremteadur
44. KÕVERJALG, ANTS 1.12.1959–7.02.1972
töö- ja tootmisõpetuse sektor – vanemteadur, sektorijuhataja; teadusdirektor
pedagoogikakandidaat 1964
45. KÄRNER, OLEV 16.08.1970–31.03.1988
koolijõudluse sektor – nooremteadur; reaalinete sektor – nooremteadur;
matemaatika sektor – nooremteadur; matemaatika, füüsika ja keemia õpetamise
sektor – vanemteadur
46. LANG, ANTS 16.07.1962–2.01.1968
matemaatika ja füüsika sektor – nooremteadur
47. LEHT, KALJU 9.11.1962–30.04.1991
eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – vanemteadur, sektorijuhataja; esteetilis
kasvatuse sektori juhataja; ajaloo õpetamise metoodika ja esteetilis
kasvatuse sektor – vanemteadur; kasvatustöö üldprobleemide sektor –
vanemteadur; koolieelse kasvatus ja algõpetuse sektor – vanemteadur
filoloogikandidaat 1967
48. LEIBUR, VIIVI 16.08.1977–18.06.1979
võõrkeelte sektor – nooremteadur
49. LEPIK, PEET 16.06.1970–30.06.1990
pedagoogika sektor – nooremteadur; sotsiaalsühholoogia sektor – noo-
remteadur; ühiskonnateaduste aluste õpetamise sektor – nooremteadur;
ajaloo ja ühiskonnaõpetuse sektor – nooremteadur; ajaloo õpetamise me-
toodika ja esteetilis kasvatus sektor – nooremteadur; kasvatustöö üld-
probleemide sektor – nooremteadur, vanemteadur
50. LEINBOCK, ARVED 24.08.1983–30.04.1991
pedagoogilise psühholoogia ja kutsesuunitluse laboratoorium – vanemtea-
dur
psühholoogiakandidaat 1975
51. LESK, HELGA 2.01.1963–8.07.1964
pedagoogika ja psühholoogia sektor – vanemteadur
52. LVOVA (NELJANDI), MARGA 8.09.1975–7.04.1991
laborant, vanemlaborant; informatsiooni ja pedagoogilise uurimistöö koordi-
neerimise sektor – nooremteadur
53. LÄÄNEMETS, URVE 19.11.1984–1.10.1989
vene keele ja võõrkeelte õpetamise metoodika sektor – nooremteadur; kee-
ledidaktika sektor – nooremteadur, vanemteadur
pedagoogikakandidaat 1989

54. MAANSO, VIIVI 1.01.1961–31.01.1989
pedagoogika ja psühholoogia sektor – nooremteadur; eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – nooremteadur, vanemteadur; eesti keele õpetamise meetodika sektori juhataja
pedagoogikakandidaat 1970
55. MAASIK, TARMO 1.02.1990–30.04.1991
koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektor – teadur
56. MAŽAJEVA, IRINA 1.09.1979–1.05.1981
vene keele algõpetuse sektor – nooremteadur
57. MILDER, MAIRE 30.06.1988–10.05.1991
bioloogia ja geograafia õpetamise meetodika sektori juhataja, nooremteadur
58. MINERALOVA, VERA 26.12.1978–30.09.1980
koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektor – nooremteadur, vene keele algõpetuse sektor – nooremteadur
59. MOORITS, ERNI 5.03.1990–31.12.1990
bioloogia ja geograafia õpetamise sektor – teadur
60. MOREL, SIRJE 1.08.1972–31.08.1983
pedagoogika sektor – nooremteadur; didaktika sektor – nooremteadur
61. MUHEL, IMBI-HELVE 2.01.1968–30.06.1990
algõpetuse sektor – nooremteadur; didaktika sektor – nooremteadur; koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektor – nooremteadur
62. MÖTTUS, HELLA 1.06.1970–8.06.1983
koolijõudluse sektor – nooremteadur; pedagoogilise psühholoogia ja kutse-suunitluse laboratoorium – nooremteadur
63. NAHKUR, ANNE 1.06.1969–31.05.1991
vanemlaborant; esteetilise kasvatuse sektor – nooremteadur; ajaloo õpetamise meetodika ja esteetilise kasvatuse sektor – nooremteadur; informatsiooni ja uurimistöö koordineerimise sektor – nooremteadur; kasvatuse üldprobleemide sektor – vanemteadur
pedagoogikakandidaat 1984
64. NAZAROVA (KRASOHHINA), VALENTINA
1.06.1981–30.11.1988
1.12.1988–30.04.1991
vene keele algõpetuse sektor – nooremteadur; vene keele õpetamise meetodika sektor – nooremteadur, vanemteadur
pedagoogikakandidaat 1989
65. NILSON, OSVALD 1.12.1959–30.04.1991
teadusdirektor; direktor
geograafiakandidaat 1957
66. NOOR, ENDEL 9.10.1961–30.04.1991
füüsika ja matemaatika sektor – nooremteadur, vanemteadur; teadussekre-

tär; algõpetuse sektori juhataja; informatsiooni ja pedagoogilise uurimistöö koordineerimise sektori juhataja; koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektori juhataja

67. NOOR, VIIVI 25.06.1965–21.01.1972
pedagoogika ja psühholoogia sektor – nooremteadur
68. NURMIK, JUTA 2.01.1968–28.09.1979
koolijõudluse sektor – nooremteadur; sektori juhataja
69. OJASILD, HILJA 1.01.1967–24.03.1988
pedagoogika sektor – nooremteadur; ühiskonnateaduste aluste õpetamise sektor – vanemteadur; ajaloo ja ühiskonnaõpetuse sektor – vanemteadur; ajaloo õpetamise meetodika ja esteetilise kasvatuse sektor – vanemteadur; informatsiooni ja pedagoogilise uurimistöö koordineerimise sektor – vanemteadur
pedagoogikakandidaat 1975
70. ONKSION, ÖNNE-LIINA 1.08.1989–30.04.1991
kasvatuse üldprobleemide sektor – nooremteadur
71. ORVET, SIRJE 1.03.1971–3.08.1972
sotsiaalpsühholoogia sektor – nooremteadur
72. PAJUS, PEEP 16.08.1977–3.08.1979
matemaatika sektor – nooremteadur
73. PATA, ELMI 1.12.1966–10.08.1979
bibliograaf; informatsiooni ja pedagoogilise uurimistöö koordineerimise sektor – nooremteadur
74. PILV, ILME 20.03.1969–16.10.1971
koolijõudluse sektor – vanemteadur
75. PRINKMANN, KARL 16.08.1960–3.04.1965
teadussekretär
76. PÄEVA, TIIT 1.07.1987–30.04.1991
eesti keele õpetamise meetodika sektor – nooremteadur
77. RANDMÄE, HELJO 1.09.1965–19.02.1969
algõpetuse sektor – nooremteadur
78. RATASSEPP, VÄINO 9.11.1961–1.03.1982
bioloogia, keemia ja geograafia sektor – vanemteadur; reaalainete sektor – vanemteadur; kommunistliku kasvatuse sektori juhataja; keemia ja füüsika sektori juhataja; matemaatika, keemia ja füüsika sektor – vanemteadur
pedagoogikakandidaat 1974
79. REBANE, EPP 1.09.1977–30.04.1991
vanemlaborant; eesti keele õpetamise meetodika sektor – nooremteadur, vanemteadur
80. REBANE, NIINA 7.08.1972–3.03.1978
vene keele sektor – nooremteadur

81. REKKARO, ANNE 1.04.1978–26.02.1982
vanemlaborant; koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektor – nooremteadur
82. RELVIK, VIRVE 1.08.1960–6.03.1968
esteetilise kasvatuse sektori juhataja; algõpetuse sektor – vanemteadur
83. REMMEL, NIKOLAI 1.12.1959–29.04.1964
eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – vanemteadur
84. RENNEL, KARIN 1.02.1987–30.04.1991
informatsiooni ja pedagoogilise uurimistöö koordineerimise sektor – nooremteadur
85. RIISALO (NOOP), HINGE-HELLE 1.08.1963–30.04.1991
algõpetuse sektor – nooremteadur, vanemteadur; bioloogia ja geograafia õpetamise meetodika sektor – vanemteadur; koolieelse pedagoogika ja algõpetuse sektor – vanemteadur
86. RIKBERG, HELLE 23.01.1974–30.04.1991
vanemlaborant; pedagoogilise uurimistöö koordineerimise sektor – nooremteadur; vene keele ja võõrkeelte õpetamise sektor – nooremteadur; informatsiooni ja pedagoogilise uurimistöö koordineerimise sektor – nooremteadur
87. ROOSLEHT, MILVI 17.09.1970–30.04.1991
koolijõudluse sektor – nooremteadur, vanemteadur; algõpetuse ja koolieelse pedagoogika sektor – vanemteadur
pedagoogikakandidaat 1976
88. ROOTALU, KAIE 15.08.1966–14.12.1966
nooremteadur
89. ROOVET, ENDA 9.11.1961–27.08.1975
vene keele ja võõrkeelte sektor – nooremteadur; vene keele õpetamise sisu ja mahu määramise sektor – nooremteadur, vanemteadur
90. RUTE, MALLE 20.08.1962–31.12.1986
töö- ja tootmisõpetuse sektor – nooremteadur, vanemteadur; reaalinete sektor – vanemteadur; kommunistliku kasvatuse sektor – vanemteadur; kutseorientatsiooni ja tööõpetuse sektori juhataja; pedagoogilise psühholoogia ja kutseasuunitluse laboratoorium – vanemteadur; bioloogia ja geograafia õpetamise sektor – vanemteadur, sektorijuhataja
pedagoogikakandidaat 1973
91. RUUS, VIIVE-RIINA 1.12.1970–30.09.1988
pedagoogika sektor – nooremteadur; sotsiaalpsühholoogia sektori juhataja; kommunistliku kasvatuse sektori juhataja; didaktika sektor – vanemteadur; kommunistliku kasvatuse sektor – vanemteadur; pedagoogilise psühholoogia ja kutseasuunitluse laboratoorium – vanemteadur
pedagoogikakandidaat 1982
92. SAAR (MILLER), KAJA 1.08.1972–15.08.1985
pedagoogika sektor – nooremteadur; didaktika sektor – nooremteadur

93. SAKS, KALJU 2.01.1966–13.07.1970
7.02.1972–15.10.1975
koolijõudluse sektor – vanemteadur
94. SALANDI (PÄRNA), ASTA 29.06.1970–21.03.1977
reaalainete sektor – vanemlaborant, nooremteadur; sotsiaalpsühholoogia sektor – nooremteadur; ühiskonnateaduste aluste õpetamise sektor – nooremteadur
95. SARAPUU, HELGI 18.08.1969–13.12.1988
koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektor – nooremteadur
96. SAVIK, ALEKSANDER 16.06.1965–30.04.1991
matemaatika ja füüsika sektor – nooremteadur; reaalainete sektor – nooremteadur, vanemteadur; füüsika ja keemia õpetamise sektor – vanemteadur; matemaatika, füüsika ja keemia õpetamise sektor – vanemteadur, sektorijuhataja
pedagoogikakandidaat 1976
97. SAVISAAR, LIIS 1.02.1991–30.04.1991
koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektor – nooremteadur
98. SELG, REET 1.06.1960–30.12.1967
10.07.1970–30.04.1991
vene keele ja võõrkeelte sektor – nooremteadur, vanemteadur; võõrkeelte sektori juhataja, vanemteadur; keeledidaktika sektori juhataja
pedagoogikakandidaat 1984
99. SEMA, HELGI 9.08.1970–25.01.1984
eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – nooremteadur; sotsiaalpsühholoogia sektor – nooremteadur; ühiskonnateaduste aluste õpetamise sektor – nooremteadur; ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetamise sektor – nooremteadur; ajaloo õpetamise meetoodika ja esteetilise kasvatuse sektor – nooremteadur
100. SEPP (VAHTRAMÄE), ENE 29.06.1970–30.04.1991
vanemlaborant; eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – nooremteadur; eesti keele õpetamise meetoodika sektor – nooremteadur; keeledidaktika sektor – nooremteadur, vanemteadur
101. SILLASTE, VIIU 1.08.1977–17.08.1979
kommunistliku kasvatuse sektor – vanemteadur; füüsika ja keemia õpetamise sektor – vanemteadur
102. SIVENKOVA, JELENA 1.08.1987–30.04.1991
vene keele õpetamise meetoodika sektor – nooremteadur
103. SOGRINA, KIMA-IRINA 1.09.1961–1.10.1964
vene keele ja võõrkeelte sektor – nooremteadur
104. SOKOLENKO, VIOLETTA 1.01.1987–30.04.1991
vene keele õpetamise meetoodika sektor – vanemteadur

105. SOTTER, INGRID 1.09.1960–28.02.1989
vene keele ja võõrkeelte sektor – vanemteadur; võõrkeelte sektori juhataja;
vene keele ja võõrkeelte sektori juhataja; keeledidaktika sektor – vanemtea-
dur
pedagoogikakandidaat 1970
106. SÖERD, JUHAN 1.12.1959–30.04.1991
pedagoogika ja psühholoogia sektor – nooremteadur, vanemteadur; töö- ja
tootmisõpetuse sektori juhataja; pedagoogilise psühholoogia laboratooriumi
juhataja; pedagoogilise psühholoogia ja kutse-suunitluse laboratooriumi ju-
hataja
psühholoogiakandidaat 1972
107. SÖRMUS, LINDA 25.08.1962–01.09.1971
võõrkeelte sektor – vanemteadur, nooremteadur
108. SÖÖT, ERNA 1.12.1959–25.08.1965
algõpetuse sektori juhataja
109. ŠTEINFELDT, EVI 1.12.1959–1.11.1974
vene keele ja võõrkeelte sektor – nooremteadur, vanemteadur; vene keele
sisu ja mahu määramise sektori juhataja
pedagoogikakandidaat 1970
110. TALU, SIIRI 1.08.1977–22.01.1990
vanemlaborant; koolieelse kasvatus ja algõpetuse sektor – nooremteadur;
didaktika sektor – nooremteadur; koolieelse kasvatus ja algõpetuse sektor
– nooremteadur
111. TAMM, LEELO 15.10.1970–31.08.1979
pedagoogilise psühholoogia ja kutse-suunitluse laboratoorium – vanemtea-
dur
112. TARTU, TIJU 1.08.1978–30.04.1991
vanemlaborant; matemaatika, füüsika ja keemia sektor – nooremteadur
113. TARUM (VÄRVIMANN), ÜLLE 11.09.1978–30.06.1987
laborant; vanemlaborant; eesti keele õpetamise metoodika sektor – noorem-
teadur
114. TARVEL, HILLO 1.01.1970–19.06.1970
nooremteadur
115. TEESALU (OLESK), IRENE 1.08.1986–30.04.1991
vanemlaborant; matemaatika, füüsika ja keemia õpetamise sektor – noo-
remteadur
116. TELGMAA, AKSEL 5.10.1960–1.09.1969
4.08.1976–30.05.1991
matemaatika ja füüsika sektor – vanemteadur, sektorijuhataja; matemaatika
sektori juhataja; matemaatika, füüsika ja keemia õpetamise metoodika sek-
tori juhataja; teadusdirektor
pedagoogikakandidaat 1966

117. TIKO (REINSTEIN), ANNE 1.08.1973–30.04.1991
koolijõudluse sektor – nooremteadur; koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektor – nooremteadur, vanemteadur; keeledidaktika sektor – vanemteadur psühholoogiakandidaat 1983
118. TINT, TIIA 1.12.1959–17.09.1960
eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – nooremteadur
119. HELI, TIITS 15.08.1963–30.04.1991
bioloogia, geograafia ja keemia sektori juhataja; reaalinete sektori juhataja; bioloogia ja geograafia sektori juhataja; bioloogia ja geograafia õpetamise metoodika sektor – vanemteadur pedagoogikakandidaat 1966
120. TOMASSON, ELMI 1.08.1961–19.10.1962
1.11.1964–1.06.1981
eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – vanemteadur; pedagoogika ja psühholoogia sektori juhataja; didaktika sektor – vanemteadur
121. TOOM, ENN 1.09.1978–31.10.1983
õppekirjanduse sektor – nooremteadur; didaktika sektor – nooremteadur; matemaatika, füüsika ja keemia õpetamise sektor – nooremteadur
122. TOOMPUU, TAMARA 20.12.1974–30.04.1991
vanemlaborant; vene keele sektor – nooremteadur; informatsiooni ja pedagoogilise uurimistöö koordineerimise sektor – nooremteadur
123. TURI (LAMBUT), RIINA 1.08.1985–30.04.1991
keeledidaktika sektor – nooremteadur
124. TURKINA, ELLE 20.02.1974–30.04.1991
vanemlaborant; informatsiooni ja pedagoogilise uurimistöö koordineerimise sektor – nooremteadur
125. UNT, SALME 25.07.1969–31.08.1977
algõpetuse sektor – nooremteadur; eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – nooremteadur; eesti keele õpetamise metoodika sektor – nooremteadur
126. UUSEN, ANNE 1.02.1991–30.04.1991
koolieelse kasvatuse ja algõpetuse sektor – nooremteadur
127. UUSKAM, SALME 1.12.1959–12.10.1961
töö- ja tootmisõpetuse sektori juhataja
128. VAHAR, ÕIE 15.11.1969–27.09.1982
vene keele sektor – nooremteadur, vanemteadur; vene keele õpetamise metoodika sektori juhataja; vene keele ja võõrkeelte sektor – vanemteadur
129. VALGMA (ANNION), AINO-HELENE
2.09.1974–1.02.1977
11.10.1978–19.10.1987
vanemlaborant; reaalinete sektor – nooremteadur; bioloogia ja geograafia õpetamise metoodika sektor – nooremteadur

130. VALGMA, JOHANNES 1.12.1959–18.09.1962
eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektori juhataja
131. VALSINER, ALEKSANDER 1.12.1959–25.02.1965
direktor
132. VARJUN, JAAN 1.01.1985–30.09.1988
keeledidaktika sektor – vanemteadur
133. VEIMER, JUTA 1.03.1971–12.10.1973
17.11.1976–30.04.1991
pedagoogika sektor – nooremteadur; sotsiaalpsühholoogia sektor – nooremteadur; kommunistliku kasvatussektor – nooremteadur; pedagoogilise psühholoogia ja kutsesuunitluse laboratoorium – nooremteadur; kasvatussektor – nooremteadur
134. VESIAID, LIIVI 1.09.1985–30.04.1991
vene keele õpetamise metoodika sektor – nooremteadur
135. VESKIVÄLI, AIN 10.09.1984–31.12.1989
ajaloo ja ühiskonnaõpetuse õpetamise sektor – nooremteadur; kasvatussektor – nooremteadur; informatsioonisektori teaduslik sekretär; kasvatussektor – vanemteadur; pedagoogilise uurimistöö koordineerimise nõukogu teaduslik sekretär
136. VILBERG, MARE 1.08.1973–30.07.1976
algõpetuse sektor – nooremteadur
137. VILLAND, LEO 10.09.1960–1.04.1981
pedagoogika ja psühholoogia sektor – vanemteadur; eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – vanemteadur; teadusdirektor
pedagoogikakandidaat 1967
138. VIRKUS, REIN 1.08.1971–12.08.1974
informatsiooni ja pedagoogilise uurimistöö sektori juhataja
pedagoogikakandidaat 1974
139. VISNAPUU, LINDA 1.12.1959–2.09.1960
bioloogia, geograafia ja keemia sektor – nooremteadur
140. VOLMER, ELINA 1.08.1987–30.04.1991
keeledidaktika sektor – nooremteadur
141. VUNDER, TÕNIS 11.08.1969–27.11.1972
peainsener
142. VÕLLI, KAI 1.09.1972–30.04.1991
eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – nooremteadur; eesti keele õpetamise metoodika sektor – nooremteadur; koolieelse kasvatussektor ja algõpetuse sektor – vanemteadur
143. VÄRI, ELVIIRA 15.08.1977–23.10.1978
vene keele õpetamise metoodika sektor – vanemteadur

144. ÕISPUU, SILVIA

1.01.1962–12.08.1964

26.11.1965–30.04.1991

eesti keele, kirjanduse ja ajaloo sektor – nooremteadur, vanemteadur, sektori juhataja; ühiskonnateaduste aluste õpetamise sektori juhataja; ajaloo ja ühiskonnaõpetuse sektori juhataja; ajaloo õpetamise meetodika ja esteetilise kasvatussektori juhataja; kasvatussektori üldprobleemide sektori juhataja
pedagoogikakandidaat 1970

Lembit Andresen

KIHELKONNAKOOLID 18. SAJANDIL

Kihelkonnakool kujunes välja 17. saj viimastel kümnenditel. Forseliuse kasvandike kaudu anti nendes koolides õpetusele kindel sisu ja Tartu-Võrumaal püsis koolivõrk edasi ka pärast Põhjasõda. Pärnu-Viljandimaal jäi kihelkonnakoolide osatähtsus väiksemaks. Balti erikorra süvenedes kasvas mõisnike omavoli ning varem eraldatud koolimaad liideti mitmel pool lähedalseisvate mõisavaldustega. Põhja-Eestis olid Tartus ettevalmistuse saanud koolmeistrid õpetanud ainult Haljalas, Jõelähtmes, Türil, Järva-Jaanis, Järva-Madisel ja Vigalas.

Pärast vaherahu kehtestamist algas vilgas koolitöö Jüris, Harju-Jaanis, Jõelähtmes, Kullamaal ja Piirsalus. 18. saj teise veerandi alguseks oli 14 kihelkonna keskusesse ehitatud juba uued koolimajad. Köstrite juhtimisel anti algõpetust **Harjumaal** – Jüris, Harju-Jaanis, Keilas, Raplas ja Harju-Ristil; **Virumaal** – Jõhvis, Viru-Nigulas ja Haljalas; **Järvamaal** – Koerus ja Annas; **Läänemaal** – Vigalas, Kullamaal, Lihulas ja Karusel.

Lõuna-Eestis jõuti uued akende ja korstnaga kihelkonnakoolid valmis ehitada ligi kolmandikus kihelkonnades. Parimad koolid tegutsesid Tormas, Maarja-Magdaleenas, Puhjas, Kambjas ja Põlvas. Tartu-Maarja koguduse kool töötas Tartus. Võnnus, Rāpinas ja Rõuges ei õpetanud lapsi enam mitte köstrid, vaid koolmeistrid. Sajandi keskel eraldus koolmeistriamet köstri omast ka Sangastes, Harglas ja Urvastes. Sellel ajajärgul ületas kihelkonnakooliõpilaste arv ainult harvadel juhtudel kümne piiri. Näiteks käis 1749. a talvel Helme kihelkonnakoolis 4, 1750. a Rāpinas 19, Harglas 5, Kolga-Jaanis 15, Äksis 7 ja Kursi kihelkonnakoolis 5 õpilast!

Browne'i 1765. a koolipatent, mis puudutas ainult Lõuna-Eestit, tahtis kihelkonnakooli tõsta kõrgemale tasemele küla- ja mõisakoolist. Koolipatendi seitsmendas paragrahvis kirjutati: *“Kihelkonnakoolid, mis ei ole veel nõutavas korras, tuleb nüüdsest peale hästi korda seada ja neile tuleb sakstest või talupoegadest koolmeistrid anda.”*

Tõsisemalt suhtusid kindralkuberneri korraldusse esialgu vaid üksikute kihelkondade võimukandjad. Eestimaa rüütelkond ei soovinud koolipatendis ettenähtud kulutusi kanda ega kihelkonnakoole avada.

Esimesena reageeriti uuele koolipatendile Otepääl, 1769 võeti kihelkonnakoolmeistriks Aakrest pärit Johann Moritz. Rõuges oli juba varem hea koolimaja ja parajasti siis, kui päevakorda kerkis (1766) kihelkonnakoolmeistri ametisse seadmine, laskis Haanja kroonumõisa rentnik Rootsi aja lõpul eraldatud $\frac{1}{4}$ adramaa suuruse koolikoha liita mõisa valdustega. Pastori korduvatele taotlustele vaatamata jäi küsimus kirikukonvendil lahendamata ning koolmeister ametisse panemata.

Siin ja seal algas siiski koolmeistrite otsimine. Kui Võnnus köster Johann Retzwig 1772 ametisse võeti, nõuti temalt noore abilise töölevõtmist, et *“õppetöö koolis köstriameti tõttu hooletusse ei jääks”*.

Pärast 1774. a instruksiooni väljaandmist hakkasid kihelkonnakoolide töös toimuma aeglased, kuid sisulised muutused. Keeleliselt tõmmati piir leerilapse ja kihelkonnakooliõpilase vahele. Leidus siiski kohti, kus köstri käe alla saadeti need, kes enne leeriõpetust kodus ega koolis lugemist selgeks ei saanud. Nendes paikades sai kihelkonnakoolist paranduskool või trahvikool.

Kihelkonnakooli tegelik eesmärk – anda paremat haridust pärast *“lugemise ja väikese katekismuse selgeks õpetamist”* – jäi veel mõneks ajaks täitmata. Siin ja seal leiti sobivaid lahendusi instruksiooni elluviimiseks. Kambjas oli köstriks *“vaba mees”* Jakob Thal, kes hoolega kihelkonnakooli pidas ja teise aasta lastele soovi korral ka kirjutamist õpetas. Poeg oli isa töö vastu huvi tundnud ja orelimängu selgeks õppinud. 1766 vabastati vanaks jäänud Jakob Thal laste õpetamise kohustusest ning koolmeistri ülesanded anti üle tema täisealisele pojale.

Koolitööks vajalikud oskused pärandati isalt pojale veel mitmes teiseski kihelkonnas. Hea kirjaoskusega Urvaste köster Mango Hans oli pärisorjusest vabastatud ja saanud perekonnanimeks Thal (Hans Thal). Tema poeg Johann Thal võttis isalt ameti üle 1768. aastal. Kolga-Jaanis õpetas 1725. aastast alates Wilde-nimeline köster, 70aastaselt loovutas ta oma koha poeg Hans Heinrich Wildele.

Alatskivil oli köstriks (1786. a) Pilli Tenno ja koolmeistriks poeg Toomas, samasugune tööjärgnevus valitses ka Rõngus.

Seal, kus koolmeistrid ametisse pandi, jõuti õpetamisega juba nn kirjutuskooli tasemele.

Kirjutamise õpetamise kõige konkreetsemad näited pärinevad Vastselliina kihelkonnakoolist. G. G. Marpurgi teadete kohaselt hakati seal kirjutamist õpetama alates 1782. aastast. Kooli võeti tavaliselt kaksteist poissi, kellele usuõpetuse, lugemise ja laulmise kõrval õpetati ka kirjutamist ning arvutamist. Millisele tasemele oli kirjatehnikas ja õigekirjutuses jõutud, seda näitavad arhiivis säilinud üheksa koolipoisi kirjatööd. Need üheksa vihikut on teadaolevalt esimesed omataolised, valmistatud Rápina paberivabriku paberist. Poisse õpetati koolis kaks aastat, esimesel aastal omandati tähtede kirjutamise oskus ja kirjatehnika alged, teisel aastal õigekirja alused ning arvutamine saja piires.

Kirjutamist alustati samade põhimõtete järgi nagu lugemistki: alguses õpiti tähtede kirjutamist, hiljem tulid tähtede kombinatsioonid aabitsa alusel. Kogu esimese aasta kursust nimetati *allustus kirjutuseks*. Teisel aastal järgnes õpitu süvendamine lauluraamatu ja “Wastse Testamendi” lugude ümberkirjutamise teel. Tekstide kirjutamise varal omandati algeline õigekirjutusoskus. Nagu selgub Laiuse pastori H. J. V. Jannau teatest, polnud arvutamise õpetamine sugugi nii haruldane, kui seda senises ajalookirjanduses käsitletud. 1786. aastal soovitas H. J. V. Jannau koolides arvutamist õpetada Tallinnas trükitud ja katekismuse juurde lisatud ükskordühe tabeli järgi.

Torma pastor F. G. F. Asverus tahtis kihelkonnakoole muuta rahvahariduse keskusteks, kust talupoeg vajaduse korral oleks saanud muretseda paberit, sulgi, tinti, tahvleid, krihvleid, pliiatseid ja kooliraamatuid.

Sangaste kihelkonnakoolis õpetas lapsi 1784. aastast noor koolmeister Peeter Wink, vajalikud oskused ja “*metoodika andis kätte*” pastor Eberhard.

Nagu teatas A. W. Hupel, leidis mõisnikke, kes keelasid rahvale kirjutamise õpetamise, sest nad kartsid, et kirjaoskajad hakkavad valmistama endale passe või vabaduskirju.

Omapärasel kombel aitas kihelkonnakooli õppetöö ümberkorraldamisele kaasa oreli muretsemine kohalikku kirikusse. Köstrite kõrval alustasid tööd noored, linnas hariduse saanud organistid, kelle teadmised ja oskused võimaldasid samal ajal ka koolmeistrikuusele pühenduda. 1782. a oli Rannu kirikule muretsetud orel ja organistiks võetud 29aastane Karl Magnus Undrits. Neli aastat hiljem avati Rannu kihelkonnakool ning noorest organistist sai sobiv kihelkonnakooliõpetaja.

Kanepis polnud kihelkonnakooli võimalik avada, kuna Rootsi ajal eraldatud koolimaa liideti pärast Põhjasõda Piigandi mõisa valdustega. 1777. a visitatsiooni järel oli asi antud lahendada Võru kreisikohtusse. Kui 1786. a jaanuaris Kanepi kirikule orel kingiti, palgati organistiks ja nähtavasti ka koolmeistriks August Dietrich Zanter.

Nõos võeti 1784. aastal organistiks ja koolmeistriks noor Christoffer Welz, suurenes õpilaste arv ja täienes õppetöö sisu. Kihelkonnakooli ei tulnud enam ainuüksi lugemist õppima, vaid ka arvutamise- ja kirjutamisoskust omandama.

Karulasse ehitati uus kivist kihelkonnakoolihoone 1785. a sügisel. Et kirikule muretseti orel, otsustati köstri kõrvale ametisse võtta koolmeister, kes saaks hakkama ka organistina. Aasta lõpul valitigi kohale Carl Gustavsohn, õppetöö koolis algas pärast uue aasta tulekut.

Sajandi viimasel kümnendil muretseti orel Võnnu kirikule. Orelit hakkas mängima köstri vanem poeg Daniel Retzweg, peagi sai temast kihelkonnakooli õpetaja.

Laiusel ehitati 1793 vana kihelkonnakoolimaja asemele uus, kus võis korraga ööbida ja õppida 90–100 last. Kaks aastat hiljem asus vana köstri Johann Thali asemele poeg Jacob Thal ning viis aastat hiljem võeti ametisse koolmeister, 24-aastane Jacob Kerstens.

Tartu-Maarja koguduse kooli juhtis ligi pool sajandit (1728–1777) Michael Ignatius. Ta oli haritumaid ja mõjukamaid eestlasi kogu ümbruskonnas, paistis muu hulgas silma Tartu vennastekoguduse organiseerijana ja selle liikumise juhi-

na terves Lõuna-Eestis. Aktiivse haridustöö kõrvale pani ta suurt rõhku eestikeelse kirjanduse soetamisele, aga ka käsikirjaliste teoste ümberkirjutamisele ja levitamisele. Tema poeg Christlieb Theodor jätkas isa ametit (1777–1827), kuid jäi aegamööda võõraks hernhuutlikule *“vaimu tõsidusele”*. Ta koondas enda ümber eestlastest linnanoorust ning korraldas koolimajas öösi noorele rahvale kooskaimisi tantsu ja muusikaga. C. T. Ignatiusega olid rahul nii ametiülemused kui ka koguduse liikmed, eriti häid tulemusi saavutas ta koolitöös.

Heade tulemustega õpetati lapsi Torma ja Lohusuu koolis. Tormas võeti 1785. aastal ametisse uus, heade teadmiste ning muusikavõimetega Kaiavere mõisa Kõrendu küla Kooli Antsu poeg Heinrich. Lohusus õpetas 40 aastat Peipsi-äärsete ja Avinurme külade lapsi Kristian Masik, kelle rahvalgustustööd kandis edasi poeg Otto Wilhelm Masing.

Maarja-Magdaleenas pidas kolmandat põlve kõstri-koolmeistriametit Johann Masing, kes võttis isa kohustused üle 1771. aastal. Lapsi tuli J. Masingul nagu tema vanaisalgi õpetada oma rehetoas, tasuks 1/8 adramaa suurune koolikoht.

1786. aastaks olid kindralkuberneri valjud käsud paljudes kohtades unustatud ja need koolimajad, kus kõstrid varasematel aastatel lapsi õpetasid, lagunened või ei vastanud enam uutele vajadustele. Kambjas oli kihelkonnakoolihoone *“vana ja kasutamiskõlbmatu ning sedavõrd kokkuvajunud, et enam remontida ei saanud”*. Äksis oli akendega maja olemas, kuid seda oli vaja remontida. Rõngus oli korstnaga koolimaja, kuid *“armetus seisukorras”*. Kodavere kihelkonnakooli lapsed õppisid valgusküllases toas, kuid selles polnud ahju ning sooja lasti ukse kaudu rehetoast. Talvel läks koolituba külmaks ja ruum muutus kasutuskõlbmatuks. Kursis koolituba polnud, leerilapsi õpetati kõstrimajas, mille katust, korstnat ja kogu hoonet oli vaja põhjalikult remontida. Puhja kihelkonnakooli peeti akende ning ahjuga koolimajas, kuid korsten vajus sisse ning tuli enne talve kibekiiresti üles laduda. Hargla kihelkonnas õpetati lapsi kõstri rehetoas, mida peeti ümbruskonna viletsamaks hooneks. Põlvas nõudis koolimaja kiiresti remonti; hoolimata sellest, et üks korsten oli täiesti lagunened, toimus *“õppetöö edasi, sest teine korsten seisis tervena veel püsti”*.

Pärnu- ja Viljandimaa parim kihelkonnakoolihoone ehitati Tarvastusse 1785. aastal, kuid regulaarset õpetust seal ei antud, kooli töölerakendamiseks taheti vananeva (67aastase) kõstri kõrvale ametisse panna abikoolmeister. Helmes ja Viljandis oli mõisakool ühendatud kihelkonnakooliga ja seal käisid peamiselt lähema ümbruse lapsed. Väandras oli kõstril *“õige hea maja”*, kuid lapsi seal väljaspool leeriaega ei õpetatud. Pärnu-Jaagupis ja Karksis peeti ainult leerikooli, Toris koguni kõstri rehes. Saardes oli juba vanast ajast koolimaja ja laste õpetaja, kuid kihelkonnakoolis käis õpilasi vähe. Tõstamaale ehitati uus koolihoone, aga sealgi õpetati pärast mardipäeva neli nädalat ainult leerilapsi. Samasugune olukord valitses ka Audrus.

Eestimaal kõstri kõrvale koolmeistreid ei palgatud, isegi koolmeistri kohustusi väljaspool leeriaega tuli kõstril harva kanda. Kihelkonnakool jäi sajandi lõpuni kõstrikooli tasemele. Kui 1788. a küsiti andmeid Kadrina kihelkonnakooli kohta, vastas pastor Otto Gottlieb Harpe: *“Õiget kõstri- ja kihelkonnakooli siin ei ole, järelikult ka selleks otstarbeks sisustatud ruumi. Koolitöö, mida kõster siiski läbi viib,*

toimub kaks korda aastas leeriajal. Ta õpetab neid lapsi, kes lugemises ja katekismuse õppimises on maha jäänud.” Simunast teatati: “Kihelkonnakooli ei ole, sest praeguselt kõstrilt C. L. Ritterilt võeti tema ametisse valimisel niipalju palgast ära, kui [varem] koolmeistri tasuks maksti, nimelt 12 tündrit vilja.”

Kogu Virumaal oli kõstrikoole viis. Haljalast kirjutati: “Kõster, kes on siiani samuti kihelkonnakooli õpetajaks olnud, nõustus lapsi õpetama ka edaspidi, kuid selle eest ei saa ta palka, vaid peab laste vanematega tasu suhtes ise kokku leppima.” Viru-Nigula kooli kohta teatati provintsiaalkonsistoriumile: “Kõster elab kahe toa ja kolme kambri uues hoones. Otsakambri peab kõster talvekuudel kooli ja saab selle eest mõisatest pool säilitist [seega 12 tündrit – L. A.] vilja.” Analoogne olukord valitses ka Jõhvis ja Väike-Maarjas. Kadriinas palgati kõster koolmeistrina tööle 1790. aastal.

Parem polnud olukord Järvamaalgi. Ainult Amblas oli hea koolituba, kus kõster ilma tasuta kooli pidas ning 6 nädalat kevadel ja 6 sügisel leerilapsi õpetas. Koeerus eraldati juba enne Põhjasõda kihelkonnakoolmeistri ülalpidamiseks palgamaa, kuid koolmeistrit ametisse ei pandud. Kõster õpetas leerilapsi sealgi 12 nädalat aastas, 1751. a kirikukonvendi otsusega maksid need, kes kõstri juures kogu talve õppisid, 2 vakka rukist. Paide ja Anna kihelkonnas anti kõstrile õpetamise eest külimit vilja aastas.

Türil, Peetris, Järva-Jaanis ja Järva-Madisel tegelesid kõstrid ainult leeriõpetusega. Peetri kihelkonnakoolmeistri palgaks oli Rootsi ajal eraldatud maa, kuid selle võttis riiginõunik von Engelhardt enne suurt koolivisitatsiooni tagasi. 2. juunil 1788 tabas kõstrit ja pastorit õnnetus: tormi ajal tekkinud tulekahjus põlesid tuhaks kõik pastoraadi elu- ja kõrvalhooned, samuti leerituba.

Samasugused tingimused valitsesid ka Harju- ja Läänemaa kõstrikoollides. Erandi moodustasid Harju-Jaani, Vigala ja Kullamaa kihelkond, seal talupojad oma laste õpetamise eest tasu ei maksnud, kõster-koolmeister sai aastapalga kooli- või kirikukassast. Kogu Eestimaal kehtis ammu juurdunud põhimõte, mida pastorid oma aruannetes sõnastasid järgmiselt: kõster on kohustatud nende päristalupoegade lastele, keda vanemad tema hoolde usaldavad, “oma majas lugemist õpetama”.

Õppe-kasvatustöö kohta puudusid eeskirjad sajandi lõpuni. Leidub ainult üks visiteerimise protokoll 1755. aastast, kus on märgitud, et kõster võib sõnakuulmatuid ja kasvatamatuid lapsi, kui manitsused ei aita, sõnakuulelikkusele sundida ja pahateo suuruse järgi ka ihunuhtlust anda.

Koolitöösse sekkus riigivõim alles uue sajandi alguses, siis sai uue sisu ka kihelkonnakool.

LEMBIT ANDRESEN
on TPÜ professor

ÕPILASTE AKTIIVSUSEST

SISSEJUHATUS

Töötan Eesti Tervisekasvatuse Keskuses terviseedenduse projektiga, millel on mitu eesmärki. Minu arvates on eriti oluline üks neist – tõsta inimeste aktiivsust, nii et nad ise hoolitseksid oma tervise eest, hakkaksid tegutsema haiguste vältimise nimel. Nagu õppimine on tähtis õpetajatagi, nii on tähtis tervis arstitagi.

Pean õpilaste aktiivset osalemist õppeprotsessi kõikides lüldes väga tähtsaks. Ma pole ise õpetaja, kuid projektitöös olen kogunud teadmisi ning kogemusi osalemisest, demokraatiast ja õpitud abitusest.

Näen kolme põhjust, miks õpilaste aktiivsus on oluline. (Samas olen kindel, et on veel teisigi põhjuseid.) Esimene põhjus on aktiivse osalemise harjumuste olulisus demokraatlikes ühiskondades, nende arengus. Teiseks – aktiivne osalemine loob täpsed teadmised, isiksuslikud ja kasutusvalmis teadmised, mis on arengualtid. Kolmas on aktiivse osalemise roll isiksuslikus enesekehtestamises, toimetulekus.

AKTIIVNE OSALEMINE JA DEMOKRAATLIKU ÜHISKONNA VÄLJAKUJUNDAMINE

Brasiilia pedagoog Paulo Freire on väitnud, et haridus pole neutraalne, vaid poliitiline. Näiteks kujuneb õpetaja-õpilase suhe poliitiliseks selle kaudu, kas suhte iseloom on autoritaarne või demokraatlik. Ka õppekavaliine ainevalikuotsus (mida võtta, mida jätta) on poliitiline otsustus. Kuidas ainekavani jõutakse – kas see on sündinud koostöös ja läbirääkimistes või on ülevalt-alla-direktiiv –, seegi on poliitiline küsimus. Freire vaatevinklist ei tohiks õpetamine sundida õpilasi vait olema, aktsepteerima olemasolevat positsiooni või ebavõrdsusi. Vastupidi – kool võiks arendada iseseisvaid mõtlejaid: õpilased arutlevad oma tuleviku üle, oma õiguste üle autoriteete valida ja ühiskonda ümber kujundada.

Freire arvates pole õppimine mehaaniline protsess. Õppimine ei tähenda seda, et teatav hulk infot tuleb pähe toppida või teatud oskused kantakse ühelt inimeselt teisele. Freire leiab, et õpetaja peaks oma õpilasi ärgitama kriitiliselt mõtlema õppeainetest, doktriinidest, õppimisest endast, ühiskonnast ja oma rollist ühiskonnas. Õpetaja osaks pole õpilaste peadesse teadmisi panna nagu raha panka. Õpetamine on rohkem üheskoos loodud dialoog. Eesmärk on toimetulek, enesekehtestamine. Õpetajad esitavad küsimusi kriitiliste probleemidena, mõistes õpilasi kui individuaalsusi, keerulisi inimesi, kelle uudishimu ja tegutsemist on vaja innustada.

Freire on oluliseks pidanud õpilaste endi teadmiste ja kogemustele põhjenduste otsimist. Nii on õpilasel võimalus endasse uskuda, võimalus tõsta sõltumatus ja eneseusaldust. Ühesuunalise monoloogi, kus õpetaja räägib ja õpilane on vait, vahetab välja õpetaja taotlus, et õpilane näeks oma mõtteid, kuuleks oma kõnet, vaeks oma kogemusi ning hakkaks uurima, s.o õppima.

Probleeme seades mõtisklevad õpilased oma elu olukordadest ja esitavad küsimusi selleks, et leida enda jaoks tähendusi ning neid väärtustada. Need õppimiskogemused tuginevad eneserefleksioonile, enesehindamisele. Õpilased on tegutsejad. Tegutsedes loodud teadmised on neile erilised seepärast, et need vastavad isiklikele kogemustele. Õpetamine peaks esitama küsimusi, mis kutsuvad mõtlema, OMA küsimusi esitama. Aktiivselt tegutsedes õpitakse ka küsima. Sellises pedagoogikas on haridus õpilaste endi kujundatud-tehtud, see pole väljaspoolne iseväärtus (*students experience education as something they do, not as something done to them*). Freire arvab, et *pangameetodid*, mis eeldavad, et õpilased on enne koolitamist *tühjad*, takistavad loovat ja kriitilist mõtlemist. Freire kirjutab, et *panga* lähenemisviisiga teadmine on kingitus neile, kes mitte midagi ei tea. Mida rohkem õpilased töötavad ülekannete (teadmiste-kogemuste-oskuste) pelga talletamisega, seda vähem arendavad nad kriitilist teadlikkust, mis oleks nende aktiivse maailmasekkumise tulemus, seda vähem saavad neist maailma ümberkujundajad. (Freire 1970, 58, 60)

Aktiivse õpetamise kaudu kujundatakse teemakäsitus klassis ühiselt, teema ei ole õpetaja varandus. Teadmine tähendab seda, et õpilane on tegutseja, kes küsib, muutub ja muudab. Õppimine tähendab meie maailmanägemise, iseenda mõistmise, haridusasusaamade ja ühiskonna taasloomist.

Et innustada debatiks, arvamusi vahetama ja osalema, peame mõistma, mida tähendab eksperdi roll, mida tähendab eksperdi võim. Et õpilasi rääkima innustada, peab õpetaja hindama ja austama õpilaste teadmisi, KOGEMUSTE kaudu õpitut. See tähendab uute teadmiskatte toomist raamatu (õpiku) kõrvale. Õpilaste teadmisele ei tohiks ülevalt alla vaadata. Kooli, klassi kultuuri, õppimise kultuuri peab mahtuma ka õpilastelt õppimine. Demokraatlikus ühiskonnas peab usaldama elanikkonna arutamise- ja otsustussuutlikkust; osalemist saab õppida, sellega harjutakse koolis.

AKTIIVSE OSALEMISE TULEMUS ON TÄIUSLIKUM TEADMINE

Aktiivse osalemise tähtsustamist võib vaadelda kui õppimisparadigma nihutamist positivismiparadigmast humanistliku/hermeneutilise või kriitilise paradigma poole. See tähendab, et teadmisest kui tõendusmaterjalist, mida saab objektiivselt mõõta, jõutakse teadmise kui isikute looduni – subjektiivse osalemise kaudu subjektiivselt tähendusrikkas maailmas. Selle lähenemisega muutub subjektiivsus oluliseks, teadmine on sotsiaalselt konstrueeritud. Ühes ruumis näevad erinevad isikud sedasama eset erinevalt, ühte ja sedasama sündmust meenutavad selles osalenud erinevana.

Inimesed on ikka igatsenud universumist aru saada, eeldades, et eksisteerib mingi kindel kord. Kunagi mõtlesime, et inimesed on nagu jumalad, kes tulevikus avastavad kõik reeglid, mis universumis valitsevad. Tänapäeval mõtlevad teadlased pigem kaoseteooria terminites. See on teistmoodi mõtlemine, mille tulemuseks on teadlaste suurenenud alandliikkus või tagasihoidlikkus. Teadlased on tajubanud KUULAMISE tähtsust, et probleemidest paremini aru saada. Näiteks inustame terviseedenduses probleeme käsitlema nii meditsiinilistest kui ka muudest aspektidest. Mida rohkem inimesi võtab osa probleemi defineerimisest, seda täiuslikum on arutelu ja efektiivsemad tulemused (vt ka joonis 1 ja tabel 1).

Joonis 1. Noorte narkoprobleemi subjektid

Tabel 1. Narkootikumide tarvitamine kui probleemistik

PROBLEEM	LAHENDUS
kriminaalprobleem	parandada seadusi ja turvameetmeid
majandusprobleem	tagada rakendatus, elementaarsete vajaduste rahuldatatus
sotsiaalprobleem	lahendusvõimaluste paljusus, sh haridus, koolitus, eneseanalüüs, sotsiaalsete barjäärade kaotamine
terviseprobleem	tervislike eluviiside koolitus, ravivõimaluste parandamine jmt
moraaliprobleem	tugevama moraalitunde kujundamine jne
mitmemõõtmelised probleemid	probleeme/vajadusi analüüsidest arvestatakse erinevaid seisukohti

Õpetajad peaksid õppima rohkem kuulama, et teemade asjakohasusest õpilaste elus paremini aru saada. Aktiivse osalemise meetodid aitavad teooriate asjakohasust või sobivust välja tuua.

AKTIIVSE OSALEMISE MEETODID JA ENESEKEHTESTAMINE, TOIMETULEK ELUS

Aktiivne osalemine, tegutsemine ja enesekehtestamine on omavahel seotud. Enesekehtestamine on protsess, mille kaudu inimesed leiavad endas jõudu elus toime tulla. See on oma elu kontrollimine – võimu leidmine, et koos teistega muudatusi teha.

Enesekehtestamine terviseedenduses

- on protsess, st mehhanism, mille abil inimesed, organisatsioonid ja kogukonnad saavutavad kontrolli oma tegevuse üle (Rappaport 1984);

- toimub koos sotsiaalsete mõjurite muutumisega ja sellel on ühiskondlikud tagajärjed;

- on poliitiliste külgedega;

- rakendub erinevatel tasanditel (isik, grupp, ühiskond jne);

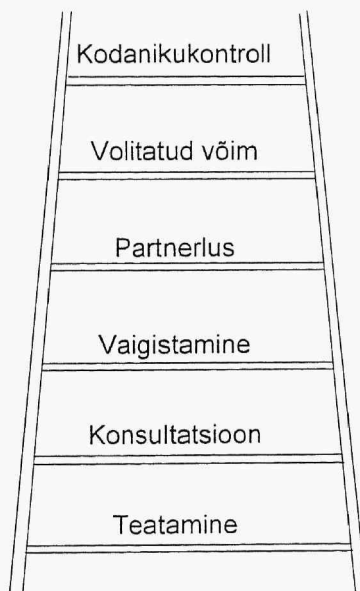
- mõjutab seda, kuidas professionaalid kogukonna tasandil toimivad (Raeburn ja Rootman 1994).

Enesekehtestamise esimene samm on austusega kuulamine.

Freire kirjutab, et hariduse eesmärk peaks olema muundumine. Põhiline on küsida – mis eesmärgil? Praegu peaks minu arvates olema tähtis, et õpitaks eluga toime tulema, et oldaks aktiivsed, mõtlevad kodanikud.

Teadlased on näidanud, kuidas võimuinimesed on osalemise mõiste pea pea le pööranud. Kui väidetakse, et otsus on sündinud ühisotsusena, peame küsima – KUIDAS otsuse tegemisest osa võeti? Osalemisel on erinevad astmed.

Joonis 2. Arnsteini osalushierahia (Arnsteini redel)

(Arnstein 1969)

Et enesekehtestamist oma õpilastes innustada, peab õpetaja õpilastesse uskuma, et nad julgeksid oma ideid ja mõtteid väljendada. Õpetajad peavad uskuma, et õpilaste teadmistes on midagi väärtuslikku. Kui õpilased kogevad, et keegi on nende mõtetest huvitatud, nende ideid peetakse põhjendatuks, väärtuslikuks, on neil rohkem julgust rääkida. Nad ei hoiu enam oma mõtteid endale. Kasvab julgus TOETUDA OMAENDA MÕTLEMISELE. See on väga tähtis. Kui inimene tunneb, et ta pole võimeline ise mõtlema, harjutakse iga väiksemagi probleemi puhul pöörduma kellegi teise poole. Seda on teadlased nimetanud *õpitud abituseks*. Kui *õiged* lahendused pakutakse alati mujalt, õpib inimene endas kahtlema. (Näiteks arvab mõnigi inimene, et tervis ei sõltu temast endast, see on arstide probleem.) Mida autoritaarsemalt pakutakse lahendusi, seda rohkem õpivad õpilased valmis lahendusi ootama ja nendest sõltuma. Kasvab õpilaste abituse, nad ei õpi ise mõtlema, oma teadmistesse ja oskustesse uskuma, et suuta vastavalt elu probleemidele tegutseda ja lahendusi leida.

Freire kirjutab, et teiste toimetuleku toetamiseks on meil vaja inimestesse uskuda, nende seisukohti arvesse võtta. Millega riskime, kui me teisi ei arvesta?

- Meie tegevused ei pruugi olla vastavuses sihtgrupi huvide ja vajadustega.
- Sihtgrupile võib jääda mulje, et meil on *õigus* ja nemad eksivad, kui me nende muresid ei kuula (nagu nad on ise seda igapäevaelus kogenud ja määratlenud). See sisendab neile võimetustunnet.
- Teeme sihtgrupi elu keerulisemaks ja sellega lisame nende igapäevaprobleemidele veel muresid juurde.

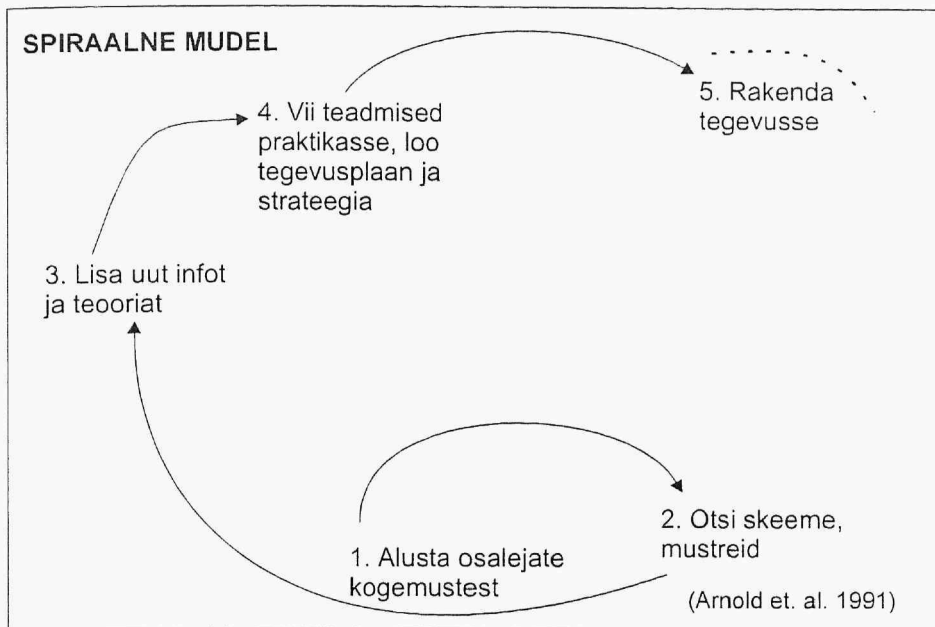
(Labonte 1993)

Asjakohasuse, olulise tunnetamine on väga tähtis. Kui inimesed ei tunne, et mingi tegur või programm on oluline, ei võta nad seda omaks.

Üks kooli ülesandeid on õpetada ja harjutada õpilasi teoretiseerima, ise teooriaid looma. See tähendab, et esimese sammuna tutvustatakse õpilastele mingit teooriat või mitut teooriat, mis on kunagi abstraheritud teatud olukorrast. Siis palutakse õpilastel seda võrrelda reaalse, praeguse olukorraga. Õpilane peaks see-ga teooria, abstraktsiooni viima tagasi tegelikkusesse (teooria praktilisus). See tähendab, et õpilasi õpetatakse suhtuma teooriatesse kahtlusega, teooriaid kriitiliselt, oma elukogemuste läbi vaatlema. Näiteks võivad õpilased siis öelda, et "*see osa selles teooriast kehtib praegugi, aga see ei kehti*". Teooriaid kontrollides saab õpilane ise teooriaid luua.

Seda saame teha ainult siis, kui julgustame õpilasi oma mõtteid väljendama, et nad räägiks oma elukogemustest, kaaludes seda, mis raamatutes kirjas. See on kriitilise mõtlemise kujundamine. Aktiivse osalemise meetodid rõhutavad enesedistsipliini ja koostööd klassiruumis.

Joonis 3. Praktika arendamise spiraal

KASUTATUD KIRJANDUS

- Arnold, R. et. al. 1991. *Educating for Change*. Toronto: Between the Lines and the Doris Marshall Institute for Studies in Education.
- Arnstein, S. 1969. A Ladder of Citizen Participation. *AIP Journal*. July 1969, 216–224.
- Freire, P. 1970; 1990. *Pedagogy of the Oppressed*. New York, Continuum.
- Labonte, R. 1993. *Health Promotion and Empowerment: Practice Frameworks*. Toronto: Centre for Health Promotion and Participation.
- Raeburn, J., Rootman, I. 1994. *Community Development*. In Raeburn, J. and Rootman I. *Person-Centred Health Promotion*, manuscript prepared in 1994 (unpublished).

SOOVITATAV KIRJANDUS

- Collins, D. 1977. *Paulo Freire: His Life, Works and Thought*. Paulist Press.
- Freire, P. 1973. *Education for Critical Consciousness*. New York: Seabury Press.
- Freire, P. 1974. *Education: the Practice of Freedom*. London: Writers & Readers Publishing Cooperative.
- Freire, P. 1985. *The Politics of Education: Culture, Power and Liberation*. South Hadley, MA: Bergin & Garvey. Introduction by Henry Grioux.
- McLaren, P., Leonard, P. (editors) 1993. *Paulo Freire: A Critical Encounter*. New York: Routledge.
- Shor, I. 1987. *Freire for the Classroom: A Sourcebook for Liberatory Teaching*. Portsmouth, NH: Boynton/Cook (Heinemann Educational).

KOOLIMEES JA MUUSIKAMEES EVALD LAANPERE

Üheksa aastat tagasi 25. mail suri 90aastaselt üks eesti mitmekülgsemaid kultuuritegelasi, muusikamees ja pedagoog dotsent Evald Laanpere. Tema elutöö on väärt, et seda meenutada ja laiemalt tutvustada.

Evald Laanpere sündis 1900. aasta 22. märtsil Tartumaal Kambja kihelkonnas, kus tema isa Jaan Laanenbek pidas külarätsepaametit. 1905. aastal kolis rätsepa pere Tartu linna, et neljale lapsele paremates tingimustes kooliharidust anda. E. Laanpere koolitee algas Tartu venekeelses linnakoolis (hilisema nimetusega Tartu kõrgem algkool), mille ta lõpetas 1915. aastal. Et vanemate kehva majanduslik olukord ei võimaldanud õppimist jätkata, pidi ta juba 15aastaselt hakama leiba teenima. Tutvuse kaudu sai ta koha Tartu postkontorisse postiametiõpilasena. Varakult avaldunud muusikahuve sai ta rahuldada lauljana Vanemuise Muusika Osakonna segakooris Juhan Aaviku ja Vanemuise Näitelava kooris Juhan Simmi juhatusel. E. Laanpere muusikaline tegevus kujunes aga lühiajaliseks, kuna ta määrati Haapsallu telegraafi-telefoni tehniliseks ülevaatajaks. Siingi leidis ta oma meeldivale tenorihäälele rakendust: Chyryllos Kreek kutsus ta laulma Haapsalu segakoori.

Keeruliste ühiskondlike olude tõttu katkes aga teenistus Haapsalus 1918. a ning ta pöördus tagasi Tartusse. Nüüd otsustas Laanpere täielikult pühenduda muusikale, asudes 1919 õppima Tartu kõrgema muusikakooli Hermiine Hellati lauluklassis. Hiljem jätkas ta lauluõpinguid tuntud oratooriumilaulja bass Georg Stahlbergi juures. Muusikakoolis olid tema õpetajad veel Juhan Aavik (solfedžo), Karl August Hermann's tütar Salme Hermann (klaver) ning Haapsalust Tartu elama asunud Chyryllos Kreek ja Heino Eller (harmoonia). Aineline kitsikus sundis teenistust otsima. Konservatooriumi õpilasena hakkas Laanpere laulutunde andma Tartu õhtuses ühiskõrgkoolis, poeglaste reaalgümnaasiumis ning Eesti Noorsoo Kasvatuse tütarlaste gümnaasiumis.

Pärast Tartu rahulepingu allakirjutamist tuli Laanperel hakata aega teenima Eesti kaitseväes. Telefonistikogemustega noormees määrati II diviisi staabi telefonistik. Kaitseväeteenistuse ajal jätkusid õpingud muusikakoolis. Sai koguni võimalikuks osavõtt Soome laulupeost Tungla segakoori koosseisus Joosep Saare juhatusel. Meeldejääva sündmusena meenutab Laanpere Johann Sebastiani Bachi "h-moll messi" ettekannet Jean Sibeliuse juhatusel, kusjuures solo-osa laulis kuulus soome tenor Väino Sola.

E. Laanpere oli küll muusikakoolis õppimise kõrval gümnaasiumides lauluõpetaja, kuid tal endal oli gümnaasium lõpetamata. Tuli hakata õppima Tartu õhtuses gümnaasiumis: seega siis ühes koolis ühekorraga nii õpetaja kui ka õpilane. Laanpere pääses eksamitega gümnaasiumi kolmandale kursusele ning lõpetas kolm viimast klassi kahe aastaga. *"Need olid minule rasked aastad nii töökoormuselt kui ka sisemiste läbielamiste poolest,"* kirjutab Laanpere oma "Eluloolistes

Evald Laanpere
(22.03.1900–25.05.1990)

märkmikes". *"Pidin paljustki loobuma, loobuma kontsertide ja teatri küllastamisest, kuna õppetöö toimus õhtuti."* Hoolimata raskustest ja paljudest hädadest, lõpetas Laanpere 1926. aastal gümnaasiumi ja 1927. aastal konservatooriumi. (See oli esimene ja viimane aasta, mil Tartu kõrgemat muusikakooli nimetati konservatooriumiks.) 1928. aastal sooritas Laanpere ka laulu- ja muusikaõpetaja kutseeksami ning jätkas tööd gümnaasiumides nüüd juba professionaalse lauljana ja diplomaeritud muusikaõpetajana.

E. Laanpere ei rahuldunud ainult muusikaharidusega. Kohe pärast konservatooriumi lõpetamist alustas ta uut õppimisringi. Temast sai Tartu ülikooli tudeng ning 1934. aastal oli tal õigusteaduskonna lõpetamise diplom taskus.

E. Laanpere oli lauljana, gümnaasiumide muusikaõpetajana ja värske õigusteadlasena teinud endale nime ning ta valiti 1936. a Tartu Õpetajate Koja liikmeks. See oli aluseks ka tema määramisele Otepää progümnaasiumi direktori kohale. Otepää ei olnud Laanperele võõras. Seal oli ta suvitunud ja kirikus solistina laulnud. Ta teadis Otepää kuulsat Gustav Wulfi, kelle laulu "Õrn ööbik" oli ta ka ise laulnud. Laanpere kirjeldab oma tööd Otepää gümnaasiumi direktorina: *"Olin koolijuhataja, õppealajuhataja, majandusjuhataja ja kooli asjaajaja ühes isikus, kuna kool oli vaene ja ainelised võimalused piiratud."* ("Eluloolised märkmed") Koolis oli kümme õppejõudu ning Laanpere õpetas laulmist ja ajalugu.

E. Laanpere juhtimisel ja organiseerimisel kujunes Otepää progümnaasiumist gümnaasium, kuhu tuldi õppima ka väljastpoolt Otepääd. Võõra võimu saabumisel elas kool üle raskeid aegu. Normaalsed õppetööd häirisid salakaebused. Mitmel korral otsiti kooliruumid läbi, pinniti direktorit ja õpetajaid. Nii tuhniti ühel järje-

kordsel läbiotsimisel õpilaste vihikuis, et leida andmeid, nagu oleks koolis levinud pamflett Stalini kohta. Ka Saksa okupatsiooni ajal polnud olukord parem, kuna tuli pidevalt tõrjuda süüdistusi kommunistlikus kihutustöös.

1942. aastal vallandas *Sicherheits* Laanpere Otepää gümnaasiumi direktori kohalt. Väljaspool Otepääd võis ta siiski töötada ning tal õnnestus saada lauluõpetaja koht Tartu seminaris ja V gümnaasiumis. Jäänud elama Otepääle, sõitis ta igal hommikul Tartu tunde andma.

Kui lahingud 1944. a taas Eesti pinnale jõudsid, elas Otepää üle ärevaid päevi. Saksa sõjaväe ametkond ja Omakaitse olid muutunud eriti agressiivseks. Kommunismis kahtlustatavaid otsiti läbi ja vahistati. Läbiotsimiste ohvriks langes ka Laanpere korter. Et pääseda hüllemast, otsustas Laanpere Otepäält lahkuda. Hädavajalikud asjad käsikohvrites, jõudis ta koos abikaasaga Tallinna, kus leidis varjupaiga sugulaste juures.

Laanpere elus algas Tallinna periood, mis kestis ligi veerand sajandit. Sellesse aega mahuvad tema edusammud teenistusredelil, viljakas tegevus pedagoogina ning teoreetilised uurimused vokaalkunsti avaral alal.

Peatselt pärast Tallinna saabumist leidis ta ka töökoha. Et Laanpere oli vallandanud Saksa fašistlik riigivõim, oli ta ideoloogiliselt usaldusväärne töötama nõukogulikus õppeasutuses. Tallinna konservatooriumi direktor Vladimir Alumäe pakkuski talle konservatooriumi juures asuva muusikakooli direktori asetäitja kohta õppealal. Varsti lisandusid sellele töö koorijuhtimise kateedris ja lauluteaduskonna dekaani ülesanded. See oli pingeline, aga viljakas periood Laanpere elus, mida kroonis dotsendi nimetus 1974. a. Laanpere juures said hääleseadeteadmissi meie silmapaistvamad koorijuhid Lembit Verlin, Uuno Järvela, Olev Oja, Heino Kaljuste jt. Dekaanina pidi Laanpere laulueriala õpetuse viima vastavusse Nõukogude Liidu muusikaõpetuse süsteemiga, mispuhul ta komandeeriti Moskvasse. Seal võimaldati tal külastada konservatooriumis laulueriala tunde, kus ta sai vajalikke nõuandeid kateedrijuhatajalt prof N. Raisskilt. Õpilased olid huvitatud eesti muusikast ja palusid tal esitada mõne eesti laulu. Laanpere lauliski Friedrich August Saebelmanni "Helde isa". Pärast tormilisi ovatsioone laulis Laanpere Lenski aaria "Jevgeni Oneginist". Vahetunnil kogunesid õpilased Laanpere ümber ja soovisid, et ta tuleks Moskva konservatooriumi õppejõuks. Jah, Moskva konservatooriumis hinnati Laanpere vokaalseid võimeid.

1948. aastal kutsus Gustav Ernesaks Laanpere RAMi hääleseadjaks. RAMi koosseisus esimese tenori lauljana võttis ta osa ka kontserdireisist Tšehhoslovakkiasse. Laanpere hääleseadjakuulsus kasvas ning ta kutsuti sama tööd tegema ka Eesti Radio Segakoori ja Raudami koori juurde.

Laanpere edukas pedagoogiline tegevus Tallinnas ei kestnud kuigi kaua. NLKP KK 10. veebruari kurikuulus otsus vallandas ajujahi formalistidele ja kodanlik-natsionalistidele. Selle kampaania ohvriks langes ka E. Laanpere. 1950. a vallandati ta n-ö omal soovil konservatooriumi õppejõu kohalt. Ta jätkas teenistust kooride hääleseadjana.

Poliitilise sula perioodil vajati taas Laanpere oskusi. 1958 kutsuti ta TRKi laulukateedri dotsendi kohale poole koormusega. 1960 tuli lisaks TPedl pakkumine – asendada muusikapedagoogika kateedri juhataja kohal Riho Pätsi, kes haiguse

tõttu loobus. Kateedrijuhataja ametit pidas Laanpere 1966. aastani, süvenev haigus ei võimaldanud jätkata. Kahe aasta pärast lahkus Laanpere Tallinnast, et veeta rahulikku pensionipõlve kodus Tartus.

Kui Laanpere konservatooriumi õppejõu kohalt vallandati, pühendus ta vokaalpedagoogika teoreetiliste probleemide uurimisele, mille vastu oli huvi ammu. Tema uurimisalaks kujunes eesti keele vokaalfoneetika, keskendusega eriti kõnemetoodika ilule ja selle mõjule häälekultuuri arendamisel. *“Kõigi nende küsimustega tuli mul iga päev kokku puutuda. Võttis aega mõelda, uurida, kõnelda kaaslastega, tähele panna ja jälgida lauljaid, kõnelejaid kõnetoolil, draamanäitlejate lavakõnet, juurelda, kuni selgusid mõned tõsiasjad, mida võis hakata kirja panema.”* (“Eluloolised märkmed”) Uurimistulemusi hakkas ta kirja panema põhiliselt TPedIs töötamise ajal. Nii sai ta täita ka ettenähtud teadustöö kohustust.

Töökohast tingituna pööras ta erilist tähelepanu laste ja noorukite häälearendusele. Sel ajal ilmus tal mitu kirjutist Nõukogude Koolis: “Koolilaulmine ja lapse hääl” (1966, nr 4), “Kooliealiste laste häälekultuuri küsimusi” (1966, nr 6), “Laulmine ja häälemurre” (1967, nr 5). Paljud Laanpere uurimused on jäänud käsikirja, neist põhjalikum on “Keele foneetika mõju hääle arenemisele ning lauluhääle kujunemisele eriti”.

Laanpere kirjutised tuginevad põhjalikule eeltööle, vastava kirjanduse uurimisele ja oma rikkalike kogemuste läbitöötamisele.

Kümme aastat hiljem, kui Laanpere elas juba Tartus, algas tema kirjandusliku tegevuse uus ajajärk. See oli täielikult pühendatud mälestustele, meenutustele noorpõlvest ja isikutest, kellega ta oli kokku puutunud. Nii on sellest ajast pärit kirjutised “Juhan Simm ja Tartu Meestelaulu Seltsile mõeldes”, “Mälestuskilde Chyrrillos Kreegist”, “Leenart Neumann ja eesti laulukunst”, “Karl Leinust meenutades”. Viimase kirjutisega koos valmis ka põhjalik uurimus “Peterburi Laulukapelist 1703–1912”, “Nooruse radadel”, “Konservatooriumi päevilt”. Sellesse perioodi kuulub ka ulatuslikum kirjutis “Eluloolisi märkmeid”, mis hõlmab autori elukaiku kuni Otepää perioodi lõpuni. Kõik need mälestuskillud on jäänud käsikirja, mida hoitakse Tallinna Teatri- ja Muusikamuuseumis.

E. Laanpere isiku kohta võib pajatada ka nende ridade kirjutaja. Saime tuttavaks Tallinna konservatooriumis, kui ka mind 1946 sinna õppejõuks valiti. Et meie elukohad juhtusid olema ühes ja samas tänavas, kujunes meie kolleegituvus sõpruseks. Laanpere oli klassikalise kasvatusena, kindlate eetiliste põhimõtete, esteetiliselt haritud intelligent. Tema karske, ülimalle täpsusele rajatud eluviis äratas imestust. Laanpere päevaplaanis pidi kõik toimuma kelle järgi: söögiaeg, jalutuskäigud, ahju kütmine jne. Sellega oli harjunud ka tema abikaasa Linda, kes alati tujuküllase ja optimistlikuna täiendas mehe tõsist ellusuhtumist. Nende harmooniline abielu kestis üle 60 aasta.

Evald Laanpere elu ja töö on eeskujuks, mis väärrib järgmist. Tema eesti keeles ainulaadsed vokaalpedagoogilised uurimused pakuvad huvi lauljatele, laulupedagoogidele, koorijuhtidele ja kõigile neile, kes tegelevad selle lai muusikalisi ringe puudutava alaga.

ARTUR VAHTER
on EMA emeritprofessor

KATKENDEID MÄRT RAUA RAAMATUST "EESTI KOOL AEGADE VOOLUS"⁴

Märt Raud

Kui A. Jaakson kindraliiks ülendati, heitis ta ministeeriumis sõdurikuuze seljast ja riietus tsiviili. Ma ei ole iialgi näinud ta punaste lampassidega pükse. Sõjaväes omandatud maneerid ja sõjaväelise käskluse kombad olid tal ammu kolikambrisse heidetud. Võis imestada, kui kiiresti ta neist oli jõudnud vabaneda. Järele oli jäänud ta range kinnipidamine tähtaegadest ja puhtusenõue. "Akadeemilise veerandi" mõiste tal puudus. Kui mingi koosolek oli määratud kella kümneks, siis pidi see ka täpselt kell kümme algama. Kui mingiks tööks oli antud tähtaeg, siis pidi see tolleks ajaks ka tõesti valmis olema. Seda oli tal kerge läbi viia, mitte nii lihtne ei olnud aga puhtusega. Oli õpetajaid, kes hooletuse või kehvuse pärast halvasti riietusid. Endised ministrid ei olnud sellele rõhku pannud, kas õpetaja läks klassi sileda või karvase lõuaga ja koolinõunikud ei teinud sellest numbrit.

Käitumises ministeeriumi ametnikega oli ta korrektne. Kuid iialgi ei juhtunud, et ta kas või kogemata oleks läinud ametnike tööruumidesse – kõik pidid minema tema kabinetti. Aga söögitoas einetamas käis ta koos ametnikega. Lähikäimises eraisikutega oli ta väga viisakas ja sõbralik. Seltskonnas oli ta jutukas, armastades nalja ja naeru.

Pea tegeles Jaaksonil alati kooliküsimustega, mitte ainult ministeeriumis, vaid ka kodus. Vaevalt jõudsin hommikul kell kaheksa tööle, kui ta mulle helistas ning üht või teist asja järele päris. Tihti helistas ta mulle kella 11–12 paiku öösel, et arutada mingisugust probleemi. Pidin olema varustatud igasuguste andmetega, sest millalgi ei võinud ma aimata, mis talle vaja võib minna. Nii küsis ta kord päeval pärast kevadist koolitöö lõppu: "Mitu õpilast lõpetas tänava algkooli?" Vastasin, et täpsed andmed ei ole veel kooliosakonda jõudnud – "Viga võib olla kuni kümme protsenti." – "Minu arvestuse järgi peaks lõpetajaid olema 1.120." – "Kust sa seda tead?" – "Õpilaste üldarv algkoolis oli ümmarguselt 12.000, sellest õppis kuueklassis kümme protsenti, seega ümmarguselt 1.200. Keskmiselt 7 protsenti jääb kevadel ilma lõputunnistusest – kas saavad järeleksami või jäetakse teiseks aastaks klassi. Seega peaks olema lõpetajaid umbkaudu 1.120." Hiljem kontrollisin andmeid – olin eksinud 5 protsendi võrra.

4 Algas KUs nr 4 1998

Kui saabus mõni kaebus õpetaja peale otse ministri nimele, kutsus ta mind ja küsis: "Mis sa tead õpetaja N.-ist". Tavaliselt oli mu vastus: "Ametikoht ja eluloolised andmed leiduvad Kuudi kartoteegis. On tavapärane keskpärane õpetaja, kellest seni ei ole teada silmapaistvalt head ega halba." – "Mis põhjal sa seda ütled?" – "Inspektorite aruannetes ei leidu teda ei silmapaistvalt heade ega silmapaistvalt nõrkade nimistus (need nimed pidid mul peas olema)." Alles nüüd sain kaebuse enda kätte.

Kui mu ettekanded olid lõppenud ja ametlikud asjad läbi arutatud, siis muutus ta vanaks sõbraks. "Istu ja ajame poliitikat!" lausus ta. Ta tutvustas mind tihti säärase üksikasjadega valitsuse tegevuses, mis ajalehtedesse ei pääsenud. K. Pätsi vastu oli tal suurim lugupidamine. Ta imestas riigipea praktilist mõistust, ta vitaalsust ja fantaasialendu. Peaminister K. Eenpaluga olid tal suhted jahedad. Ta ei pooldanud Eenpalu tsentralistlikku poliitikat, mis siseministeeriumile liig suurt võimu tahtis anda. Seepärast ei saanud ega saanud valmis uus koolivalitsuste seadus, mille esitamist temalt valitsus nõudis. Jaakson kartis, et Eenpalu selles maavanemaile koolide üle liig suure võimu tahab anda. Ta ütles, et eelistab pigemini läbi ajada seniste auklikeks muutunud seadustega kui anda maavanemate kaudu kool siseministeeriumi mõju alla.

Ainult üks kord tuli mul kasutada õigust ütelda ministrile: "Ära tee rumalust!" See juhtus nii: ministril oli sekeldusi Kehtna kõrgema naiskutsekooliga ja ta arvas, et saab asjad korda, kui ta sinna kõva käega meesjuhataja saadab. Ta määraski sinna Jõhvi gümnaasiumi direktori S. See oli õnnetu valik. S. oli küll kõva käega, aga naiskutsekooli juhatajaks ta ei sobinud, kuna pealegi oli saada tugevaid naiskandidaate. Naisõiguslaste pere läks kihama nagu sipelgapesa, kuhu kepiga torgatud. Nõuti, et kool peab saama naisjuhataja. Jaakson jäi naistega hätta ja otsustas taganeda. Aga hädas oli ta ka direktor S.-ga. Teda ei saadud ju vallandada või mõnele madalamale kohale määrata. Jaaksonil paistis lahendus: Tallinna pedagoogiumi ja õp. seminari direktori koht sai vakantseks ja minister kavatses määrata sinna S.-i. Vaidlesin vastu, et S. ei sobi noorte õpetajate kasvatajaks. Mõne aja möödumisel küsis minister jälle, kas mitte määrata S. pedagoogiumi direktoriks, ja sai minult sama vastuse. "Aga kui ma ta siiski selleks määran, mis sa siis ütled?" lausus minister. "Määrata sa teda ju võid," vastasin mina, "aga see ei tähenda veel, et ta tolele kohale kõlbab." Sellega lugu lõppeski – S. jäi seminari direktoriks määramata. Kuidas minister Kehtna kriisi lahendas, seda ma enam ei mäleta.

Ükski haridusminister ei ole algkoolide vastu nii suurt huvi tundnud ja nende eest nii palju hoolitsenud kui A. Jaakson, ei ole ka ükski minister külastanud koole nii palju kui tema kolme aasta jooksul. Sõitsime kahekesi läbi kõik maakonnad peale Saaremaa, mõnda külastasime korduvalt. Iga sõit kestis nädal otsa. Saaremaale ei pääsenud me seepärast, et kui olime parajasti sinna sõidul, tuli jäälagunemine. Hiljem kavatsesime seda mitu korda, aga ikka tuli mõni takistus vahele.

Koolide külastamisel oli Jaakson muutumatult sõbralik. Ta ütles kohe, et me ei ole tulnud revidentidena, vaid külalistena. Käisime muidugi tundides, minister ajas väiksematega sõbralikku naljajuttu, ise me lapsi ei küsinud ega teinud ka õpetajale laitvaid märkusi. Kiitusega ei olnud minister kitsi.

Kord külastasime kolme kooli Võrumaa metsanurgas. Koolide tase oli alla keskmise ja koolijuhatajad, juba vanapoole härrad, olid tuimad ja puised. Tagasiõidul oli Jaakson pahur ja nurises: "Mis peainspektor sa oled – mis tead sa koolist? Need kolm kooli ei olnud ju paremad kui veneaegsed ja koolijuhatajad sarnlesid nii välimuselt kui tööviisidelt vanaaegsete vallakoolmeistritega." – "Aga ütle mulle," vastasin, "missugune oleksid sa ise ja missugune oleks su kool, kui sa paarkümmend aastat oleksid töötanud samades tingimustes – ümbruskond mahajäänud metsanurk, pedagoogilist kirjandust ei ole kooli raamatukogus ega jõua osta seda ka õpetaja, kauge maa tagant ei pääse kongressidele, ergutust ja nõu ei ole saada kuskilt. Kui tuleb inspektor revideerima, siis nuriseb ja pahandab. Kas on siis ime, et õpetaja muutub passiivseks ja ta töövõtted nürinevad?" Jaakson vajus mõttesse ja ütles natukese aja pärast: "Ma praegu just mõtlesin ja juurdlesin, missugune oleks mu kool ja missugune ma ise, kui oleksin sattunud sääras-tesse tingimustesse. Sul on õigus – mina ei oleks neist parem."

Järgmisel koolinõunike päeval ütles ta tervituskõnes: "Kui olete revideerimise lõpetanud, õpetajate päid pesenud ja koolist lahkunud, kas olete siis ka sellele mõtelnud, et olete koolist ära viinud õpetajate tööroõmu ja halvanud nende tööta- het? Kas olete oma revideerimistel ka seda tähele pannud, missugustes rasketes tingimustes neil tuleb oma töökoormat kanda? Kas olete murdnud pead küsimuse kallal, mida need õpetajad viljakuse tõstmiseks vajavad? Tihti tekitate ergutuse asemel alaväärsustunnet. Teie ülesanne koolide külastamisel ei ole mitte ainult revideerimine ja vigade otsimine, vaid õpetajate aitamine ja nende tööjõu tõstmi- ne. Peate olema õpetajaile sõpradeks, kelle tulekut oodatakse, mitte aga vana- aegsed koolivürstid, kes õpetajaile ja õpilastele hirmu peale ajasid."

Revideerimisreisidel koostasime hommikuti täpse kava, nii et õhtul õigeks ajaks linna jõuaksime. Minu kui "adjutandi" ülesandeks oli hoolitsemine selle eest, et tähtaegadest kinni peetakse. Lõunatasime tavaliselt linnades. Aga raske oli tähtaegadest kinni pidada, sest ikka tuli midagi ettenähtamatut vahele ja siis sai minister närviliseks. Kord hommikul Pärnust välja sõites panin ette lõunastada Halliste kodumajanduse täienduskoolis, et oleks võimalik tutvuda kooli toitlusta- misega. Jaakson vaidles vastu: täienduskoolides pakutavat sääraseid peeni toite, mida tema talupojakõht ei taluvat. Tegin ettepaneku tellida mõni lihtne toit, et näha, kuidas see välja kukub. Jaakson nõustus. Otsustasime paluda, et meile ant- aks lõunaks tanguputru hapupiimaga. Helistasin kooli juhatajale, kelleks oli Tal- linna naiskutsekoolis väljaõppinud õpetaja ja küsisin, kas koolil on võimalik meile lõunasööki pakkuda. Juhataja teatas, et meid võetakse vastu rõõmuga. Ütlesin, et ministril on seejuures omad soovid – esiteks, et tähtaegadest kinni peetak- s: kooli revideerimine lõpeb kell kolmveerand kolm ja lõunasöök pakutakse kella kolmeks ning et lõunasöögiks antaks meile tanguputru hapupiimaga. Koolijuhataja pistis heledasti naerma, et koolil olevat ministrile pakkuda paremat kui tangupuder. Pudru vastu vaidles ta kindlasti. Aga kuna ma järele ei andnud, lubas ta viimaks meie soovi täita ning ütles, et lõunalaud kaetakse täpselt kell kolm. Aga kell oli juba üle nelja, kui meid viimaks sööma paluti. Ja siis hakati meile ette kandma toi- te, üks peenem kui teine. Olime Pärnus söönud enne kella kaheksat ja kõhud olid tühjad. Maitstesime iga toitu natuke ja kõhud olid juba täis, kui viimaks tangupuder

lauale toodi. Aga seda oli lastud nii kaua seista, et ta oli külmaks ja kõvaks läinud, nii et lusikas sisse ei tahtnud minna. Puder ei maitsenud meile sugugi. Võtsime seda mõne lusikatäie ja siis vabandasime, et enam ei jaksa. Õpetajad võisid pahandada revidentide tuju üle – tellivad toitu, mida nad ei söö. Minister pahandas aga, et naistel ei ole ajaarvamist. Kordasime sama katset veel teises täienduskoolis, kus juhatajaks oli mees – seal klappis kõik hästi, nii tähtajad kui puder.

Kord pärast lõunat olime teel Lõuna-Eestist Tallinna. Jaakson silmas tee ääres Harjumaal väikest kooli ja sõitis õue. Koolijuhataja oli kodunt ära. Koolimajas viibis ainult kooliteenija, naine, kes meid ei tundnud. Jaakson palus luba tutvuda kooli aiaga. Teenija nõustus lahkesti ja andis meile pikki seletusi selle kohta, kuidas ka õpilased aiatööd teevad. Aed oli kõigiti korras. Ministri ja teenija vahel läks lahti asjalik jutt aiapidamisest. Teenija oli kõigega kursis, seletades ka tulevikuplaanidest ja -kavatsustest. Sattunud jutuhoogu, viis ta meid klassituppa ja näitas, mis seal näha oli ja jutustas ka sellest, kuidas toimub korrapidamine. Siis palus ta meid õpetajatuppa, et võiksime imestada õpilaste puhtaid vihikuid ja ilusat käekirja. Nii saime teenija kaudu üsna tõhusa ülevaate koolitööst. Otsustasime, et kool on hea ning et nii juhataja kui ka teenija seisavad oma kutse kõrgusel. Vist aga imestasid nad, kui said mõlemad ministrilt teenetekirja. See on minu teada ainuke juhtum, kus kooliteenija ministrilt teenetekirja sai.

Neil sagedastel revideerimisretkedel oli mul võimalik A. Jaaksoni tundma õppida. See oli suur idealist, kirglik raamatusõber, väga laialiste teadmistega igal alal ja haruldase mälu. Ja heasüdamlik inimene oli ta, ehkki ta sõdurimundris paistis karedana. Seda kasutasin mõni kord ära, kui vaja oli aidata eksiteele sattunud õpetajat. Andsin tolele siis nõu minna ministri jutule ja talle avameelselt süü üles tunnistada. Tavaliselt öeldi siis pihtijale: "Minge peainspektor Raua juurde ja kõnelge temaga – küll ta juba midagi leiab, mis teid võiks aidata!"

A. Jaakson tõi eesti rahvakooli uue pedagoogilise teguri – laagri. Neid peeti kaks. Esimene toimus a. 1937 Tondi sõjakooli ruumides 6.–20. augustini. See oli laager algkoolide juhatajale. Temast võttis osa 536 meesjuhatajat ja kõik koolinõunikud. Kava sisaldas riviharjutusi, loenguid ja üritusi meelelahutuse alal.

Kutse laagrisse võeti vastu iroonilise kibedusega. Selles nähti tõendit, et sõjaväelasest minister asub kooli militariseerima. See eelarvamine kadus juba esimesel päeval, kui oli ära kuulatud ministri avakõne. Selles ütles A. Jaakson, et koolijuhatajatel laagri eesmärgiks on ettevalmistamise tegemine õpilaste suvilaagrite korraldamiseks. Noorte kasvatamise küsimust väljaspool kooliruumi, teistsugustes tingimustes kui õppetöös, olevat käsitletud mitmes riigis, näit. Prantsusmaal, Hollandis, Norras, Itaalias ja Saksamaal. Pariisi rahvusvahelisel konverentsil olevat kasvatusküsimuste arutamisel vastu võetud üksmeelne otsus, et noorte koolitöö jätkamine ja täiendamine tuleb viia suvilaagrisse. Õpilaste suvilaagrite korraldamine kõige laiemal alusel tulevat võtta päevakorda ka meil. Ka meil pidavat nad kujunema õppetöö tarvilikuks jätkuks. Laagrite ülesande võttis ta kokku neljasse punkti – tähelepanu, algatusvõime, otsustamisvõime ja tahtevõime kasvamine. Kõne leidis koolijuhatajais head vastukaja, oli neist ja suur hulk tegutsenud skautlike organisatsioonide juhtidena ja neisse organisatsioonidesse kuulus tervelt 36 protsenti õpilasist.

Laagri üldkorraldajaks sai koolivalitsuse direktor O. J. Kiesel, kes määras laagri-
rivanemaks minu. See oli tegelikult auamet. Laager juhtis end ise. Riviharjutusi
korraldasid leitnandid, toitlustas sõjakool ja lõbustuse eest hoolitsesid koolijuhata-
jad ise, kellel seltskondlikus töös oli suur praktika. Meeleolu aitas tõsta irvham-
maste poolt vaimukalt toimetatud laagri häälekandja "Ko-Ju-La" (Koolijuhatajate
laager). Sellest sai kogu laager "Kojula" nimetuse.

Mul jäi küllalt aega vaatlusteks, võrdluste tegemiseks ja paralleelide tõmbami-
seks. Siin esinesid koolijuhatajad väljaspool koolitööd, kongresse ja seltskondlik-
ku tegevust, milledes nad pidid olema valvel oma autoriteedi pärast. Tuttav on väi-
de, et kui paigutada inimesed koolipinki või kasarmusse koolipoiste või sõdurite
elu tingimustesse, siis nad peagi omandavad ka vastava mentaliteedi. Säärane oli
tõesti lugu vene rahvakooliõpetajatega aastal 1914. Pärast mobilisatsiooni toodi
siis umbes 1.200 õpetajat Peterburi tagavarapolku, kus nad eraldati seitsmesse
kompaniisse. Need olid mehed, kes koos üliõpilaste ja vabrikutöolistega olid mood-
ustanud revolutsiooni eelväe ja kes oma kongressil olid valitsuse hariduspoliitika
pihuks ja põrmuks arvustanud ja haridusministrit eht vene viisi sõimanud. Aga teel
kasarmusse olid nad jõudnud oma pedagoogilised ja poliitilised püüdlused kõrva-
le heita. Kasarmus ei võetud pedagoogilisi probleeme kõne allagi. Kooliõpetajate
kompaniid moodustasid samasuguse halli massi kui muud üksused – sõdurite
laulud, sõdurite naljad, sõdurite huvid ja nendele vastav käitumine. Tondi kooliju-
hatajate laager pakkus sootuks teistsugust pilti. See ei moodustanud massi, vaid
osavõtjad säilitasid oma isiksuse. Nad olid muutunud skautideks, skautide menta-
liteedi, skautlike ülemeelikuste ja lõbustustega.

Laagrist võttis osa ka terav vaatleja, Tartu algkooli juhataja kirjanik Jüri Parijõ-
gi, kes jäädvustas laagrielu meeleolulise kirjeldusega "Kasvatuses":

"Miks ei peaks õpetajadki aeg-ajalt kokku tulema, et tunda end ühise suure jõu-
na, seda enam, et õpetajakutse juba oma laadilt on selline, mis seltskonnast võõ-
rutab ja üksildaseks teeb. Laager viib sind ühel pinnal kokku teiste omasuguste-
ga, vabastab mõneks ajaks juhtimiskohustustest ja osalt mõtlemisestki, sest laag-
ris valitsev kindel kord reguleerib su elu ja juhib teda teatavasse raamidesse, mil-
le üle sul enesel ei tule pead murda. Päevase töökava koostamine, ühissöögi kor-
raldamine ja toidunormide arutamine ei ole nüüd sinu asi. Seda teeb nüüd keegi
teine ka sinu endagi kohta. Sa muutud vaid üheks osaks sellest suurest ühiskon-
nast, üheks lüliks. Sa puhkad. Omamoodi puhkuseks nimetasidki koolijuhatajad
laagrit.

"Ei saa salata, et telgil ja laagril peale ülalmainitu on veel eriline romantika ja
veetus. Kes meist poisikesepõlves ei ole ehitanud vankritekist või koormapresen-
dist telki ja mängides ilutsenud oma primitiivses elamus? Nähtavasti on meis kõi-
gis atavistlik tung primitiivsete eluvormide poole, mis aeg-ajalt välja lööb ja välja-
elamist nõuab. Või meenutagem rännakuid ja telklaagreis ööbimisi maailmasõja
päevilt – vaatamata kõigile raskustele püsib nende mälestuste ümber mingi oma-
pärane romantikasära. "Lõuendist linnaks" kutsuti ühes vene sõdurilaulus telk-
laagrit. Kahjuks ei saanud koolijuhatajate laagrit korraldada lõuendist linnas, vaid
pidi piirduma kasarmulaagriga. Sellest on tõsiselt kahju, sest kasarmut võtad ikka
teatava umbusuga ja eelarvamustega, kuigi laager leidis aset meie eliitkasarmus.

Sa tead küll, et meie kasarmus ei valitse kaugeltki enam endine vaim, kuid sulle ei meeldiks sugugi, kui keegi su kooli võrdleks kasarmuga. Need on vanad eelarvamused, milledest millegipärast raske on lahti saada. Tõeliselt ei toimunud laager kasarmus, vaid sõjaväe õppeasutuses ja selle ühiseluruumides. Tagantjärele oled küll veendunud, et kuskil mujal ei oleks saadud asja nii hästi korraldada ja läbi viia kui siin. Vaevalt kuskil mujal oleks leidunud nii avaraid majutus- ja toitlusvõimalusi kui siin.

“Telklaager oleks olnud etem, kuskil jõe või järve kaldal, kus vett oleks olnud küllalt pesemiseks ja habemeajamise vahu löömiseks. Nimelt oldi sellest teadlik, et sel toimingul on laagris eriti tähtis koht. Mõni ennustas koguni, et sel alal toimuvad harjutused vilunud eriteadlaste juhtimisel.⁵ Esmaspäeva hommikul kõnnid ringi kasarmute ees ja koridorides ning jälgid, kuidas õpetajad saabuavad. Suur osa neist on nooremad, kelledele Tondi ei ole võõras (reservohvitserid!). Need kohtlevad asutust kui vanad tuttavad. Tuntakse ära ruumid ja otsitakse üles voodite kohadki. Teised on Tondil esimest korda. Need võõrastavad ja ei oska algul midagi peale hakata. Kuid korraldus on eeskujulik: plakatid, pealkirjad ja leitnandid juhivad sind sinna, kuhu vaja, registreerivad ja varsti seisad oma pampudega voodi ees, millel kõhutab viimseni täistopitud aluskott. Voodi otsas on silt numbriga, mille all sa eksisteerid laagris. Ja sa võid ütelda endale, nüüd sa ei ole enam härra see ja see, vaid number seitseteist selles või selles kompaniis, rühmas ja jaos.

“Ja sa veendud kohe, et suurte masside majutamisel, liikumapanemisel ja juhtimisel see nummerdatud rivikord on kõige sobivam. Sind pannakse varsti rivisse ja viiakse teiste vahel platsile, auditooriumisse ja söögisaali. On algul vähe kõhe tunne marssida lehvivate pintsakuhõlmadega rivis. Nooremad mehed muigavad – mis see rivi siis veel ära ei ole, ammuks see oli, kui siinsamas platsil löid jalga küll et sai! Vanemad on veidi pahurad ja häbelikud – milleks seda kõike vaja?

“Lõpuks on see paljukardetud ja põlatud rivi laagriasjanduses ala, millega varsti lepiti ja mis omajagugi lõbu valmistas. Selles korrastikulises vajaduses keegi ei kahelnud. Suurte masside liikumapanemises ja otstarbekohases juhtimises on rivi ikkagi ainuke ja õige vorm. Ja õhtul loendusel lipu all seistes tunned, et siin seisab jõud, suur jõud. Laul kõlas, nagu ta Tondi õuel vist kunagi pole kõlanud, õpetajaväe ühine laul.

5 Vihje ministri “puhta lõua” kultusele.

"Auditooriumi kutsuti laagrižargoonis "magalaks". Sest vägisi kipuvad silmad kinni, ilm on palav, õhku vähe – ja paljuks meil neid ilukõnelejaid on? Viis tundi palava ilmaga paigalistumist – see nõuab pingutust. Aga õpetlik oli see paigalistumine siiski: sa hakkad toas selle üle järele mõtlema, miks poisid tunni ajal hakkavad paberitükke pilduma ja üksteist nõõpnõeltega torkama.

"Laagri ametliku osa kõrval vääril erilist tähelepanu mitteametlik külg – õpetajate omavaheline suhtlemine, uute tutvuste loomine ja vanade uuendamine, elurõõmu, huumori ja vallatustegi lahtilaskmine, mida kutsetöö sordiini all hoiab. Siin nagu pääseti kutsetööst pealesurutud tõsidusest lahti ja võidi mõneks päevakski rõõmul ja naljal pursata lasta. Alguses oli see kõik visa tulema, vaadati umbusklikult ringi ja nagu kardeti üksteist usaldada – mine tea, mis mees see naaber võib olla, kuidas tema asjast võib aru saada ja kuhu oma keelega ulatub. Kuid umbusalduse koorik murdus, murdus õige pea.

"Esimesed naljad hakkavad lendama võimalikult täistopitud aluskottide arvel, neid tambitakse, nende peale kukutakse maha meelega. Voodid rivistatakse kasarmu korra järgi, taburetid samuti – ja juba veabki mõne mehe sünge nägu naerule. Nooremad mehed tuletavad meelde kasarmužargooni ja juba kõneldakse aina vantsimisest, mahvidest, vee pealepanemisest ja muust, nagu oldaks elupõlised rivimehed või verivärsked aspirandid. Keegi lubab koju minnes perekonnas kõva rivikorra sisse lüüa ja naise raporteerima panna, kas kõik on korras või ei ole. Teine lubas koolis korralduse maksma panna, et poisid ainult valvesammul tohivad tahvli juurde tulla ja kohale minna, kuna hommikused ühistervitused peavad kostma nagu võimas kogupauk. Seda muidugi kõneldakse naljaks ja vallatuseks.

"Kuskil moodustatakse malerühmad laagri kõige kirglikemaist maletajaist, teisel kostab laul või improviseeritakse lõkkeõhtuks ettekandeid. Kõik on viimseni täis pinget ja särtsu.

"Ühest rühmast saab alguse mingi anekdoot laagri kroonulikust situatsioonist ja hakkab levima rühmast rühma, paisudes ja kasvatades õisi nagu õige rahvaluule toode kunagi. Kui ta kõik kompaniid on läbi käinud, on ta kasvanud ja muutunud tundmatuseni. Sama arengu teevad läbi kõik anekdoodid koolidest ja revideermiskäikudest.

"Inspektorite rivi jälgitakse hoolega. Keegi reservlipnik teab tõendada, et see on klass omaette, ja on mures, et kui inspektorid revideerimisel poistelt sama taset hakkavad nõudma, siis on alles lugu lahti.

"Esimesest lõkkeõhtust peale on inspektorid aina *raheterad*. Kui keegi tagasihoidlik härra selle nimetuse pärast sõitlema hakkab, et sellest võib teenistusalalisi sekeldusi tulla, siis vastatakse sellele: "Roomas võisid triumfikäikudel ja tsirkustes vabalt ütelda, mis tahtsid – selle õiguse võtavad koolijuhatajad endile lõkkeõhtul."

"Aga lõkketuled on täis särtsu ja hoogu ja laul kõlab – pea nagu laulupidu. Näib, nagu vallanduks siin spontaanselt see potentsiaalne energia, mis kodus välja ei pääse. Ja sul on heameel, kui näed sellist elurõõmuavaldust, piirideta jõulist. Sa tuletad meelde juhtumeid, kus oled peaaegu niisamal suurel arvil isikutega kokku tulnud teistelt kutsealadelt, kuid säärast eluvõimepurset ei ole näinud. Sa revideerid ise ja arvad, et ka seltskond peaks revideerima oma senise arvamuse: õpetajad on kuivad, igavad ja puised. Mitte asjata ei teatanud esimese lõkkeõhtu

ringhääling, et eesti vaimse eliidi kõrgpinge on liikunud Põhja-Eestisse ja jäänud peatuma Tondi kohale. Veel mõnigi hea nädal kõneldakse üle kogu maa laagri lõkkeõhtust ja meenutatakse ettekandeid, alates ringhäälingu ilmatest ja lõpetades armeenia mõistatusega. Sa kaldud arvamisele, et laagri mitteametlik külg kaalus üles ametliku külje." Nii Jüri Parijõgi.

Koolide inspektorite "omaette numbril" oli oma eellugu. Kooliosakonna direktor oli inspektorid rivist vabastanud. See rikkus laagri ühtluse: tekkis kaks seisust – "ülemkoda" ja "alamkoda". Direktori korraldust ma laagri vanemana muuta ei saanud, oli võimalik parandada olukorda ainult inspektorite mõjutamise teel. Kutsusin kolleegid pärast seda, kui nad ühe päeva marssimist ainult pealt olid vaadanud, kokku ja panin ette paluda haridusministrilt, et ta vabastaks inspektorid laagrist enne lõppaktust. "Mispärast?" küsiti hämmastusega. "Nagu teate," vastasin, "saabuvad lõppaktusele ka president ja ülemjuhataja, kes võtavad vastu laagri paraadi. Mis osa tahate aga teie paraadil etendada? Rivisse te ei kõlba – ei mõista marssida, presidendi saatkonda teid ei võeta, peate jääma kuskile pealtvaatajaiks, nii ütelda laagri teise järgu kodanikeks. President võiks teile näpuga näidata ja küsida, mis rahvas see on. Ning vastus oleks, et need on koolide inspektorid, kes ei mõista marssida." Kolleegid ägestusid ja seletasid, et nemad peavad marsima paraadrivi eesosas ning näitama ülemjuhatajale, et nemad halvemini ei marsi kui väljaõpetatud sõdurid. Seega oli küsimus otsustatud – inspektorid asusid marssima ning tegid seda niisuguse hoole ja innuga, et see teisigi kompaniisid nakatas. Laagri "ülemkoda" oli korraga kadunud. Mul laagri vanemana oli koht presidendi saatjaskonnas, aga pidasin õigemaks kolleegidest mitte eralduda ja samusin kaasa nii harjutustes kui paraadrivis.

Laagri õhkkond läi väarikuse tarretusest välja ka inspektorid. Siingi avanesid nalja- ja huumorisooned. Narriti ja pilgati üksteist kuidas keegi oskas. Esimese lõkkeõhtu ees tõstis inspektorite kompanii suur väarikus jälle pead. Hoiatasin neid, et kompaniid tulevad skaudi lõkkehüüete ja naljanumbritega ning soovitasin koolijuhatajale mitte alla jääda. Vastati, et inspektoreil ei sobi koolijuhatajatega võistelda, nad peavad jääma korrektseks publikuks.

Lõkkeõhtu algul hüüti kõik kompaniid skautide kombel välja. Vastati teravmeelselt laagrihüüdudega, mis tekitasid nalja ja naeru. Aga ei naernud ega aplodeerinud keegi, kui kõlas inspektorite hüüd:

"Inspektorite pere koos
ja töö on nendel täies hoos!"

See oli ilmne dissonants, sest lõkkeõhtul ei kogunenud tööks, vaid meelelahutuseks. J. Parijõgi ei liialda, et lõkkeõhtu oli improviseeritud ettekannete vaimukuse poolest ainulaadne. Oli arvukalt naljahambaid, kes koolielu, revideerimisi ja kõrgete ülemuste käitumist kõverpeeglis näitasid ja kõiki armuheitmatult narrisid. Said nii inspektorid, ministeeriumi juhtivad jõud ning ilma ei jäänud ka minister oma "puhta lõua" kultusega. Eriti teravmeelne oli "raadiosaatja". See teatas muuseas, et taeva servale on tekkinud rasked rahepilved ja soovitas kõigile end päästa, kes seda suudab – rahepilved jõudvat varsti koolide kohale. Ettekanded tekita-

sid rökkavat naeru. A. Jaakson naeris nii, et silmad vesised. Aga oli ka neid, kes vihastasid – see tekitas teistele veel rohkem nalja.

Järgmise lõkkeõhtu eel ütlesin kolleegidele, et see nii ei lähe, vaid et ka nemad peavad oma hammast näitama. Andsin neile laagrihüüu, mis nüüd üksmeelselt vastu võeti. Ja kui siis inspektorite kompanii jälle välja hüüti, kõlas mürisev hüüd:

“Koolipapa ole valvel–
rahesadu tuleb talvel!”

Sellele järgnes kauakestev naerulagin ja üldine aplaus. Ja kui naljanumbriga esines ka inspektorite rühm, – kandsime G. Reialiga kahekesi ette paroodia “saksa pastori koolikatsumine” – oli ühtlus jälle jalale seatud.

Laagri kõrgpunktiks oli lõppaktus, mil presidendile tervitusalbum laagrielust üle anti. Ja see oli uhke pilt, kui pedagoogid eesotsas inspektoritega paraadmarsil kui vanad sõdurid presidendi ja ülemjuhataja eest mööda marssisid. Lõpuks oli ühine lõunasöök, millest võtsid osa ka president ja ülemjuhataja.

Tondi laager tegi A. Jaaksoni algkooliõpetajate keskel populaarseks.

Järgmine laager peeti kaks aastat hiljem 31. juulist 6. augustini Võru kasarmus. Koht oli parim, mida võidi leida, siin oli saadaval ka vesi. See oli üks segalaager. Tung temasse oli nii suur, et kohad tuli normeerida linnade ja maakondade vahel. Osavõtjaid oli 520, neist pooled naisõpetajad. Siin riviõhvitseri juhtideks ei vajatud, seda ülesannet täitsid koolide sõjalise õpetuse instruktorid ja kehakasvatuse spetsialistid. Seegi kord tuli mul olla laagriivanemaks. Abivanemaks oli Tallinna algkooli juhataja Valentine Kinter ja komandandiks haridusministeeriumi sõjalise väljaõppe nõunik major M. Haber-Kaerma. See oli kehakasvatuse ja õhukaitse laager, mida tõendas juba ta tunniplaan. Selles oli ujumist ja vetelpäästet viis tundi, võimlemist viis, rahvatantsu kaks, riviõppust viis, esmaabi viis, õhukaitset kaheksa. Väljaspool õppekava oli hommikuvõimlemine, kinoetendused, ekskursioonid, lõkkeõhtud, laskeasjandus, orkester, kõnekoor ja mitmesugused muud vabaharrastused. Tegevust oli palju, aga ka tööpäev oli pikk – kella kuuest hommikul kuni kolmveerand üheksani õhtul.

Laagri suursündmuseks oli haridusministri külastus. A. Jaakson tutvus laagri eluga, jälgis ujumis- ja võimlemistunde ja viibis loenguil. Einelauas pidas ta sütitava kõne, mille lõpus ütles: “Nüüd on kujunemas eriline õpetajatüüp, nagu ta esineb siinses laagris – elurõõmus, päikesepõlenud ja ettevõtlik. Kuid lugupidamisega mõtleme ka endistele vanadele koolmeistritele, kes on teeninud oma rahvast ja näidanud talle teed.” Lõbusaks numbriks oli ujumismärkide väljajagamine neile, kes võistlustel normi olid välja ununud. Hüüti, et märgid peavad saama ka minister ja laagri juhatus. Sellele lisati aga kohe, et nad peavad ka märgi välja teenima. “Ega siis muud kui vette!” nõustus minister. Olin küll Pärnus ujumisega katsetanud, aga kindel ei olnud ma oma oskusele mitte. Ei olnud parata – hüppasime korraga kõik vette – minister, komandant ja laagriivanem. Nagu kogemata sattus meie kõrvale ujuma ka ujumisõpetaja mag. Tarem. Hiljem tunnistas ta, et meie vette hüppamisel jäänud tal hing rindu kinni – ta ei teadnud ju, kas meist keegi ujuda oskab. Ujusime oma normi õnnelikult ära ja saime kogu laagri juubeldamisel

ujumismärgid rinda. Õhtul toimus esimene lõkkeõhtu, millest võttis osa ka A. Jaakson. Kava oli hästi koostatud, kuid temas puudusid säärased teravmeelsuse rünnakud ülemusele kui Tondil. Lõkkekõne pidas haridusminister. Ta ütles kokkuvõetult järgmist: "Kui tulin teie laagrisse, meenus mulle lause: "Ajad muutuvad ja meie muutume koos nendega." Nelikümmend aastat tagasi väikese poisina nägin ma õpetajat, kes käis terasprillid ninal, palveraamat ja ristimiskauss kaenlas. Selle õpetajatüübi vastu tunti säärast pieteedi, et aeti isegi lapsed toast välja õpetaja toasviibimise ajaks. Hiljem olin ise õpetaja (oman seni õpetajakutset ja võin ennast teie kolleegiks pidada), nägin kahesuguseid õpetajatüüpe – ühed, kes kandisid vormimütse, olid ametis ministeeriumikooles, ja teised, vallakooliõpetajad, kes tegelesid põllumeeste-, haridus- ja karskusseltsides. Nende hulgast näen siin inspektor Märt Meost, kes Kärstnas karskust propageeris ja isegi koduõlle maa põhja needis. Minu saatuseks oli siirduda teisele alale. Kuid õpetajatöö alast ja koolielust olen ikka huvitatud olnud. Vabariigi algaastail võitlesid parteid. Sellesse võitlusse tõmmati ka õpetaja. Ta oli rippuv vallast ja maakonnast. Seal aga võimutsesid parteid. See mäng kestis kaksikümmend aastat, siis tehti sellele lõpp. Nüüd, kui näen teid ringi jooksmas spordipükstes ja elamas "jumalavallatut" elu, leian, et see on alles õpetaja prototüüp. Spordidress olgu teie tuleviku töö sümbol. Jäägu teis püsima noorus ja värskus! Kes tahab kasvatada noori, peab ka ise noor olema. Ärge kivinege! Jääge inimeseks sooja hingega, siis mõistate inimesi ja eriti neid, keda kasvatate."

Eriti meeoleolurikkaks kujunes laagri lõpp. Sügavat mõju avaldas soome koolinõuniku T. Mäkise kõne. See oli viibinud kogu aja laagris ja oli kõigist harjutustest ja üritustest osa võtnud. Ta kiitis laagri suurepärasest korraldusest, hindas kõrgelt ka pedagoogilist väärtust ning ütles, et see on talle võimsaks elamuseks. Siit võivat õppida ka soome õpetajaskond. Aga praeguses olukorras ei saa nad niisugusele üritusele mõelda – nad viibivad vabatahtlikult idapiiril ja kaevavad seal kaitsekraave, et kindlustada isamaa vabadust.

Kodumaa kaitsmise sümbolina panid laagrist osavõtjad kokku kolmsada krooni ja annetasid selle summa piirikindlustuse fondi alusvaraks.

Ei pääsenud ma ka ajakirjanduslikust tegevusest. Olin "Uus Eesti" alaline kaastööline – küll õige nime, küll varjunimede all. Üsna ootamatult sattusin "Õpetajate Lehe" toimetusse. See neljaleheküljeline nädalaleht oli E. Õp. Liidu häälekandja, milles käsitleti õpetajaskonna päevaküsimusi. Ametlikult oli ta väljaandjaks kirjastusühing "Õpetaja", aga tegelikult oli see liidu oma. Toetust sai ta ka Õpetajate Kojalt, kuid vires siiski majanduslike raskuste all. Rahapuudusel ei saadud maksta kaastööliste honorari, mistõttu puudus kindel kaastööliste võrk ning juhuslike kirjutajate ja korrespondentide tõttu ei saadud pidada kindlat joont. Kirjutama tikkusid peamiselt need, kel millegi üle kaevata või nuriseda. Appi astus president K. Päts, kes A. Jaaksoni ettepanekul määras lehele oma erisummadest püsiva toetuse. See aga oli seotud kahe tingimusega: toetussummasid võidi kasutada ainult honorarideks ja toimetust tuli täiendada haridusministeeriumi esindajaga. Kooliosakonna direktor määras esindajaks minu. Toimetus võttis heameelega vastu nii toetuse kui ka uue toimetusliikme. Suhted haridusministeeriumi

ja E. Õ. Liidu vahel olid muutunud juba normaalseks ning kadunud oli ka opositsioon minu vastu. Seda märkis ka liidu esimees E. Murdmaa, kes 31. mail 1940 kirjutas "Õpetajate Lehes" pealkirja all "Lahkuv kooliaasta": "Õpetajaskonna juhtivate tegelaste head läbisaamist hariduselu juhtivate asutuste ja tegelastega tuleb lugeda positiivseks nähtuseks." Lehe toimetuses ei muutunud ma mingiks tsensooriks või kontrolöriks, vaid tavaliseks toimetustöötajaks, kellel oli täita oma osakond. Algul töötasin koos V. Hormiga, siis silmapaistva koolijuhataja, Õpetajate Koja ja E. Õ. Liidu juhtiva tegelase August Ruuduga. Mõlematega sobis koostöö hästi. Lehetöö nõudis aga siiski rohkem pingutust, kui seda algul olin arvanud. Kaastööd saabus ikka veel puudulikult, mistõttu mul tuli palju kirjutada. Võtsin enda kätte joonealuse ja täitsin selle korralikult iga nädal. Arutasin seal pedagoogilisi probleeme sarjas "Meistri kirjad" ja avaldasin Paap Mällo varjunime all "pedagoogilise ja professionaalse" humoristliku romaani "Veerev kivi". Kirjeldasin selles lõbusaid anekdootlikke lugusid koolielust ja omapäraste õpetajate tüüpe romaani kujul.

Aastal 1938 sai Jaan Tõnisson 70-aastaseks. Selle tähistamiseks moodustasid Tartu sõbrad mälestamiskomitee ja otsustasid koostada mälestusteose. Kavatsesin ka mina sellesse midagi kirjutada. Aga kuna tegemist oli poliitilise teosega, siis informeerisin sellest ministrit. A. Jaakson suhtus asjasse skeptiliselt: "Jaan Tõnissoni austamise vastu ei ole mul midagi – ta on rahva austamise ära teeninud. Aga seejuures on kaks mõtlemapanevat asjaolu. Väljakuulutatud kavas leidub muuseas peatükk "J. Tõnisson ja K. Päts" ning peatoimetajaks on prof. H. Kruus, keda ma sugugi ei usalda. Keegi ei tea ette, millega see mees hakkama saab. Võib juhtuda, et seal K. Pätsist solvavalt kirjutatakse. Aga Päts on riigipea ja sellena ei tohi teda mõnitada. Kui seda siiski peaks juhtuma, siis satuks kogu teose toimikond oma kaastöölistega kahtlasse valgusse, teistega ka sina ja koos sinuga haridusministeerium. Sa ei ole ju enam ajakirjanik, vaid vastutav riigiametnik. Mina küll ei kirjutaks." Nii jäigi mul kavatsetud tervitusartikkel kirjutamata. Hiljem selgus, et toimikond oli välja jätnud peatüki "Tõnisson ja Päts", aga ta ei olnud parandatud kava ajalehtedes avaldanud.

A. 1938 kevadel ilmusid minu juurde kaks "Uus Eesti" toimetuse liiget Henno Rahamägi ja Juhan Veelma ja palusid luba näidata nende poolt koostatud pildialbumit K. Pätsi elust ja tegevusest. Siis tuldi välja häbeliku palvega, kas ma kirjutaks selle juurde teksti. Vastasin, et mul ei ole aega. Noormehed palusid soovitada kedagi teist sobivat kirjameest. Kaalusime üht, kaalusime teist, aga igaühe juures leidis "agasiid". Ütlesin viimaks, et lasku nad presidenti ennast kedagi soovitada. "Tema juurest me tulimegi," sain vastuseks, "tema ütles: "Küll Väike-Raud kirjutab!" Olin surutud vastu seinale. Aega oli mul tõesti napilt, aga ma ei võinud ju lasta presidendile ütelda, et ma ei taha, ega ka, et ma ei suuda. Andsin nõusoleku. Kuna ülesanne oli poliitiline, siis informeerisin sellest ministrit. A. Jaaksonile see ei meeldinud. "Ära kirjuta!" ütles ta, "sa ei tule sellega toime! Kust võtad sa sääraseks ulatuslikuks tööks aega? Oleksid ajakirjanik, siis oleks iseasi. Nüüd oled riigiametnik ja su käed on seotud. Kui sa kirjutad presidendist arvustavalt, hõiskavad tartlased, et ka valitsuse ametkonnal on ometi kord silmad lahti läinud. Kui kiidad presidenti, üteldakse: "Näe, kuidas haridusministeerium roomab!" Presidendi elu-

loo kirjutamine on ametnikul väga delikaatne ülesanne." Aga olin lubaduse andnud ja ma ei saanud end peita lause taha "minister ei luba!" Vastasin kangekaelselt: "Aga ma kirjutatan siiski!" Jaakson lausus kuivalt: "Sinu asi – tee kuidas soovid!" Olin lisaks solvanud ministrit.

Tutvunud küsimusega, leidsin, et töö osutus raskemaks kui olin arvanud. Tuli kirjutada pikem töö. Sellele kulutasin oma puhkusaja Pärnus. Leidsin, et lümkade täitmiseks pean kõnelema presidendi endaga. Läksin vanema käskudetaija ohvitseri kolonel Grabbi juurde ja palusin teda küsida, millal K. Päts saab mind vastu võtta. Grabbi vastas lühidalt, et presidendi juurde ei pääse. Ei aidanud ka see, et ütlesin kirjutavat presidendi elulugu ta enda soovil. Tekkis terav mõtetevahetus. Laususin lõpuks, et kui ma ei pääse presidendi juurde ametlikul teel, siis leidub kõrvalisi. See aitas. Kolonel läks pahaselt tagatuppa ja tuli kiiresti tagasi teatega, et president võtab mu kohe vastu. K. Päts teretas mind kui vana tuttavat ja ütles: "Praegu ei ole mul pikemaks kõnelemiseks aega, aga tulge kell 6 õhtul Kadrioru lossi, tulge tagaukse kaudu – ütlen Peetrile, et ta teid sisse laseb." Viibisin õhtul ta korteris mitu tundi. Ta jutustas mulle oma elust kõik, mida vajasin. Siis läks jutt maailmaasjade peale. Söin temaga koos õhtulist. See oli lihtne – võileib, vorstiviilukad ja tee. Ettekandjaks oli Peeter, vist ta ainuke teenija. Kui lahkusin, ütles ta: "Õhtuti olen ma vaba. Tulge jälle juttu ajama, kui teil aega on! Ütlen Peetrile, et ta teid sisse laseb!" Seda kutset ei ole ma pärast iialgi kasutanud – käisin ainult ta ametlikel vastuvõttudel.

Kui käsikiri sai valmis, saatsin ta kolonel Grabbi kaudu presidendi kätte. Mõne päeva pärast tõi käskjalg selle mulle tagasi. Ta äärele oli märgitud tähed K. P., mis tähendas, et töö on heaks kiidetud. Enne kui sain anda ta väljaandjate kätte, helistati välisministeeriumist ja teatati, et pean ilmuma välisminister K. Selteri jutule. Minister küsis, kas vastab tõele, et olen kirjutanud presidendi eluloo ja tahan seda trükki anda. Saanud jaatava vastuse, palus ta käsikirja enda kätte kontrollimiseks. Ka sealt tuli käsikiri märkusteta tagasi.

Leppis viimaks ka A. Jaakson mu omavolilise toiminguga. Kui ilmusin kord ettekandega ta kabinetti, võttis ta mind naerunäol vastu ja ütles: "Olin eile ettekandega presidendi juures. Ta tõendas, et loeb sinu kirjutuse korrektuuri nagu põnev romaani, mis talle elavalt silmade ette maalib pika elukäigu. Ta on sinu tööga väga rahul."

Käsikiri oli peale välisministeeriumi ja K. Pätsi enese mujalgi ära käinud, sest ta ilmus minister A. Jürima eessõnaga.

Soome Talvesõja ajal sattus haridusministeerium vulkaani äärele, mis tumedalt müdises ja laavapurskeid välja ajas. Koolinoorsugu kees Soome-vaimustuses ja kippus vennasrahvale appi ta rasketes võitlustes. Riigis aga asusid baaside-lepingu põhjal arvukad vene väed ja Soome laht seisis nende valju kontrolli all. Hädaohust hoolimata katsusid noored pimeduskatte all jalgsi Soome pääseda. Aga valve merel oli range. Ikka ja ikka teatati ministeeriumile, et vene võimud on tabanud merel mõne koolipoisi ja on valitsuse ees neutraliteedi rikkumise pärast

kurjasti protesteerinud. A. Jaakson oli mures, et aatelised noored pimepäi tormavad hukatusse, ilma et nad oma õilsale sihile ligilähedussegi jõuaksid.

Rahutuid teateid tuli ka läänerrannikult ja saartelt. Inspektor E. Jaanvärgil õnustus küll vene võimudega kokku leppida, et koolimaju vene vägede alla ei võetaks, aga erutavaid teateid tuli sealt siiski. Ühel hommikul tekkis kooliosakonnas ärevus. Üks kool oli jõulletekandes vene sõdureid avalikult halvustanud. Kooli näidendis olid esinenud mitme riigi sõdurid – eesti ja soome sõdurid mehiste, uljate meestena, aga vene sõdurid viletsate kaltskaabakatena. Saalitäis rahvast oli näitlejaile tormiliselt kiitust avaldanud. Kool oli aga ümbritsetud suurest vene garnisonist. Ministeeriumis tekkis kartus, et vene sõdurid sellest teada saades koolile kätte maksavad. Aga see oli asjatu kartus – ei juhtunud midagi. Oli õnn, et vene sõdureil läbikäimine kohalike elanikega oli keelatud. Veidrad andmed tulid ühest Hiiumaa koolist, kus õpilased alalõpmata vene sõdureid narritasid. Vene rühm asus seal otse koolimaja vastas üle õue. Koolipoisid tegid õues paberikotikeste läbilöömisega pauke. Niipea kui kõlas pauk, tormas sõdurite rühm toast välja ja asus ümbrust läbi otsima. Vaevalt olid nad jõudnud rahuneda, kui kõlas uus pauk ja sõdurid jooksid jälle välja. Poistel oli ainukeseks mureks, kuidas hankida uusi kotikesi.

Ajad läksid järjest kitsamaks ja rahva meeoleolu raskemaks. Venelaste survele lahkus K. Eenpalu kabinet ja tuli J. Uluotsa valitsus. Tõnismäele tuli uus haridusminister prof. P. Kogerman. Ministri-vahetus ei toonud ministeeriumi tegevusse muudatust. A. Jaakson määrati kindralstaabi ülemaks. Pärast riigipööret lahkus ta Tallinnast Helmesse oma autasutallu. Seal vangistati ta põllul. On andmeid, et teda enne sunnitööle saatmist on piinatud. Paari aasta pärast saabus teade, et ta oli koorma alla jäänud ja surma saanud.

VÄHEMUSRAHVUSTE KOOLID

Eesti Vabariigi koolipoliitika kõige iseloomulikumaks jooneks oli emakeelse hariduse kindlustamine kõigile riigis elavaile vähemusrahvastele, vahet tegemata, kas nad olid suured või väiksed. Vähemusrahvaste kultuurilised õigused määrati kindlaks juba 28. veebruaril 1918 iseseisvuse manifestiga: "Vabariigi piirides elavatele rahvuslikele vähemustele, venelastele, sakslastele, juutidele ja teistele kindlustatakse nende rahvuskultuurilised autonoomia õigused."

"Kultuurautonoomilisi õigusi" võis võtta kitsamas ja laiemas mõttes. Kitsamas mõttes tähendas see emakeelse hariduse kindlustamist. See teostati kohe, niipea kui novembris 1918 valitsemisvõim Ajutise Valitsuse kätte läks: kõik koolid muudeti emakeelseteks ning vähemusrahvuste avalikud koolid läksid omavalitsuste ja riigi ülalpidamisele samadel alustel kui eestlaste koolid. Need õigused fikseeris Asutav Kogu "Av. algkoolide seaduses", määrates koolide õppekeeleks õpilaste emakeele. Vähemustele anti enamuse ees isegi suur soodustus: vähemusrahva kooli avamiseks läks vaja ainult 15 õpilast, kuna reeglikohaselt selleks vajati 20.

Kultuurautonoomia laiemas mõttes sisaldas vähemusrahvaste koolide andmist nende eneste korraldamisele, juhtimisele ja ülalpidamisele. See tähendas kultuurvalitsustele samade kultuuriliste õiguste ja ülesannete andmist kui seda omasid kohalikud omavalitsused, ühes õigusega lisaks kohalikelt omavalitsustelt ja riigilt saadavaile summadele maksustada oma liikmeid. Selle küsimuse tõstis üles a. 1921 K. Päts ettepanekuga, et vähemusrahvaste kultuurautonoomia võetaks põhiseadusse. Opositsiooni selle vastu moodustasid rahvaerakond ja sotsialistid. Tõendati, et laialine kultuurautonoomia on üleaarne, sest vähemusrahvaste autonoomsed õigused olevat kindlustatud juba emakeelsete koolidega. J. Tõnisson kartis pealegi sakslaste rahvusliku šovinismi elustamist ning ühenduses sellega vahekordade teravnemist rahvaste vahel. Seetõttu kukkus ettepanek läbi. K. Päts viis oma ettepaneku läbi aastal 1925, mil vähemusrahvaste laialine kultuuri omavalitsus sai seaduseks. Kultuuromavalitsuste koolid allutati haridusministeeriumile samadel alustel kui muud koolid. Aastani 1930, kui koolinõunikud olid omavalitsuste ametnikud, olid kultuuromavalitsustel ka koolinõunikud. Aga kui koolinõunikud riigistati ja nende arvu vähendati, läksid need koondamisele ja nende koolide järelevalve võeti haridusministeeriumi kooliosakonna kätte.

Laiema kultuuromavalitsuse löid endale jõukad rahvad – sakslased ja juudid. Teised, kartes erimaksustamist, neid ei soovinud, vaid leppisid emakeelsete koolidega. Venelaste ja rootslaste kultuuriliste huvide kaitseks pandi haridusministeeriumi juures ametisse rahvusekretärid. Need said palka riigilt, töötasid haridusministeeriumi juures. Nende ülesandeks oli oma rahvuse kultuuriliste tarvete uurimine ja abinõude otsimine nende rahuldamiseks, lühidalt – olla oma rahvuse esindajaiks ministeeriumis.

Kultuuromavalitsuste koolidega ei olnud kooliosakonnal arusaamatusi. Ka seda juhtus väga harva, et rootsi või vene rahvusekretäril millegi üle oli nuriseda. J. Tõnisson kartus, et kultuuromavalitsustega loodakse riigid riigis ja et nad vahekorrad rahvaste vahel teravaks ajavad, ei läinud täide. Otse selle vastu – rahvaste vahel tekkis leplik ja rahulik kultuuriline koostöö.

Kõige arvukama vähemusrahvuse moodustasid *venelased* (8,3%). Vastavalt sellele oli ka koolide arv suur. Nende algkoolid jagunesid kahte suurde rühmitusse – Tartumaa koolid Peipsi rannikul ning Petserimaa ja Narvatagused koolid. Peipsiäärsete venelaste hariduse eest oli tsaarivalitsus hoolitsenud korralikult, sest siit pidid tulema õpetajate kaadrid eestlaste venestamiseks. Tartu seminar sai oma vene õpilased just siit. Siia oli igasse suuremasse asulasse asutatud ministeeriumikoolid korralike majadega. Õpetajad olid eranditult seminariharidusega. Siisid vene õpetajad elasid omaette elu.

Teisiti oli lugu Petserimaa koolidega. Siin olime saanud vene valitsuselt halva pärandi. Nagu teada, kuulus enne Tartu rahulepingut Petserimaa Pihkva ja Narvatagune Peterburi kubermangu. Nende osade kultuurilise hariduse eest ei olnud hoolitsenud ei omavalitsus ega riik. Petserimaal asutati esimene rahvakool alles 1832 ning see jäigi kahekümne aasta kestel ainukeseks. Järgmine kool asutati aastal 1850. Aastal 1900 oli kogu maakonnas ainult 20 algkooli 800–900 õpilase-

ga ja 25 õpetajaga. Rohkem hakati hariduse eest hoolitsema pärast 1905. aasta revolutsiooni. A. 1918 päris Eesti valitsus venelastelt Petserimaal 50 algkooli 80 õpetaja ja 1.800 õpilasega. Algas vilgas koolide asutamine. A. 1937 oli koolide arv juba 100, õpetajaid 261 ja õpilasi 8.500. Koolide kiire asutamine tõi kaasa koolimajade probleemi. Riik ehitas sinna küll mitu suurt koolimaja, aga vallad olid nii kehvad, et nad ka riigilaenuga koolimaju ei suutnud ehitada. Palju alkoole pidi leppima viletsate talutubadega, kus nad said endale ainult klassiruumid. Narvata-guses oli lugu veidi parem. Seal olid koolimajad olemas, ehkki üsna viletsad.

Venelastel oli viis gümnaasiumi – Tallinnas ja Tartus kummaski kaks ja Petseris üks. Valitsus tahtis asutada vene haru ka Mustvee gümnaasiumi juurde, aga selleks ei leidunud küllaldaselt õpilasi. Vene kalurid targutasid iseteadvalt: "Kui riik vajab haritud kodanikke, siis peab ta meile selle eest maksma."

Vähemusrahvuste koolidele olid jäänud alles senised õppejõud, kelledelt algul ei nõutud isegi riigikeele kätteõppimist. Alles a. 1932 kehtestati määrus, et uute õpetajate valimistel ja registreerimisel tuleb nõuda kandidaatidelt riigikeele oskust. Ametisolevaid õppejõude see määrus ei puudutanud. Muudatuse tõi alles pööriaasta 1934, mil nõuti, et "kõik mitte-eesti rahvusse kuuluvad õppejõud peavad praktiliselt oskama riigikeelt sel määral, et nad kõnes ja kirjas suudavad oma mõtteid väljendada". Pärast seda tuli puuduliku keeleoskusega õpetajail õiendada eksam komisjoni ees, mis koosnes haridusnõunikust esimehena, kohalikust kooli-nõunikust ja ühest liikmest ministeeriumi määramisel. See määrus puudutas tege-likult ainult vene õpetajaid, sest kõik muud õpetajad oskasid eesti keelt. Neid eksame peeti Tartus, Narvas ja Petseris. Mul tuli olla neis kõikides komisjoni esi-meheks. Vene õpetajail, kes esimesel aastakümnel eesti keele õppimise olid jät-nud unarusse, tuli nüüd end suveti tugevasti pingutada. Komisjonid olid nende vastu armulikud – eksami õiendasid kõik, ehkki mõned järeleksamiga. Puuduliku keeleoskuse pärast ei vallandatud ühtki õpetajat.

Vene õpetajail oli raske taluda mõtet, et nad olid lahutatud "suurest jagamatust Venemaast" ja olid muutunud "kartulivabariigi" kodanikeks. Nad enamasti igatse-sid olukorra muutumist. Peipsiäärsed rahvuslased seisid ühenduses Pariisi emig-rantidega, petserlased ja narvatagused panid lootuse ida punasele režiimile. Se-keldusi ei olnud siiski ühe ega teise rühmaga. Petserimaal tekkis arusaamatus otse vastupidistel põhjustel. Vene rahvusekretär Schilling teatas mulle, et ins-pektori V. Viilup on sisse seadnud Petserimaa vene koolides eesti õppekeele. Sel-lest ei teadnud ma midagi – inspektor ei olnud ministeeriumile säärast informat-siooni saatnud. Sõitsin asja kontrollima. Inspektor seletas, et vene koolid tõesti on üle läinud eesti õppekeelele, tehes seda vabatahtlikult ilma tema korralduseta. Rahvas lootvat sel teel riigikeelt kergemini kätte õppida. Ta arvas, et inspektoril ei olevat õigust seda rahva õilist soovi pidurdada. Sõitsime läbi rea koole. Lapsed vastasid konarlikus venemurdelises, aga siiski arusaadavas eesti keeles. Inspek-toril oli hea meel, et vene õpetajad on arenemas headeks Vabariigi kodanikeks ja eesti patriootideks. Ta tõendas seda näitega: "Ühes koolis käsitles vene naisõpe-taja ajalootunnis venestamisega Eestis. Ta kirjeldas eestlase kannatusi nii liigu-tavalt, et tal pisarad mööda põski alla veeresid." Küsisin skeptiliselt, kas ta säärast "patriotismi" tõesti usub. Inspektor vastas: "Miks ma ei peaks uskuma, kui see

ometi on õige!" Kohtasin hiljem seda kanget "eesti patriooti" eesti keele eksamil ja mu imestus kadus: õpetaja osutus suurepäraseks näitlejaks. Pidasin seda vene õpetajate suurt huvi eesti keele vastu blufiks – Potjomkini külasid on venelased ennegi armastanud. Inspektorile ei ütelnud ma midagi, aga kandsin asja ette ministrile. Jaakson tahtis ise olukorda näha. Sõitsime Petserimaale. Kordus sama lugu – õpilased vastasid eesti keeles. Ka Jaakson ei lausunud seal õppekeele kohta sõnagi. Teel ütles ta mulle: "Pean mõtlema, kuidas asja nii korda seada, et inspektoril ei oleks põhjust haavuda." Mõne päeva pärast kutsus ta Viilupi ministeeriumi, et Petserimaa koolide üle nõu pidada. Jutu sees juhtis ta inspektori tähelepanu tagasihoidlikult sellele, et seadusemäärust emakeelse õpetuse kohta tuleb rangelt täita, ükskõik kuidas õpetajad sellele vaatavad. Inspektor pahvatas: "Kas pean nüüd lahkuma?" Minister vastas, et kõne ei ole tema karistusest, vaid seaduse täitmisest. Pärast Viilupi lahkumist jõudsimme otsusele, et tal ilma oma autoriteedi kaotamiseta raske on seaduslikku korda jalule seada. Niipea kui Pärnumaal vabanes inspektori koht, paigutasime ta sinna. V. Viilup oli algul solvunud, aga pärast oli kohavahetamise pärast ministrile tänulik – Petserimaa olud olid säärased, et inspektoril oli raske töötada. Petserimaa inspektoriks määrasime O. Paasi, kes vene keelt hästi mõistis. Õppekeele küsimus lahenes nüüd iseendast.

Saksa kulturomavalitsuse algkoolid asusid linnades ja olid enamasti ühendatud gümnaasiumidega. Võrreldes sakslaste arvu riigis (1,7%) oli neil gümnaasiume palju – Tallinnas 3, Tartus, Viljandis ja Kuressaares igas ühes 1. Saksa kooles pandi eesti keele korralikule õpetamisele suurt rõhku. Eriti tugevasti käsitleti grammatikat. Kulturomavalitsuse juhatajatega oli vahekord hea. Ministeeriumile need koolid muret ei teinud. Hitleri võimuletulekul tõsis saksa poiste iseteadvus ja nende käitumine läks kärrikkamaks. Sel puhul tuli Pärnu linnavalitsuselt kaebus, et saksa kooli poisid on eesti koolipoistele tänaval kallale tikkunud. Kaebus sai teatavaks saksa kulturomavalitsusele ja tekitas seal ärevust. Uurinud kaebust kohapeal, leidsin, et see oli üles puhutud. Tegemist oli kahe kooli poiste lööminguga, kusjuures ka rahvuslikud kired olid lõkkele läinud. Raske oli teha kindlaks, kumb pool oli olnud algataja. Minister jättis kaebuse tagajärjeta.

Sakslased olid uhked oma kuulsale Toomkoolile. Kuid selle kooli hoone võis olla kõlbuline vahest ehk sada aastat tagasi, kui nõudmised koolimajade kohta olid primitiivsed. Nüüd oli ta läinud juba ajast ja arust: paksud müürid, läbikäidavad ruumid, valgusepuudus. Pärast sakslaste lahkumist vaatasin maja üle, kas sinna oleks võimalik paigutada õpetajate seminari. Kavatsusest loobuti – seminar oleks sattunud veelgi viletsamatesse ruumidesse kui ta oli. Põlvest põlve olid saksa aristokraadid oma lapsed saatnud õppima tolle arhailise maja müüride vahele, ehkki neil oli küllalt kapitali korraliku koolimaja püstitamiseks. Toomkool pidi asuma tingimata Toompeal, kus moodne koolimaja oleks rikkunud stiili ühtlust. Mis oli olnud hea vanavanemaile, pidi kõlbama ka lastelastele.

Juudi kulturomavalitsuse koolid olid samuti ühendatud gümnaasiumidega, üks Tallinnas, teine Valgas. Neis toimus õpetamine uusjuudi ("jiidiš") keeles, kuna heebrea keel oli kohustuslikuks õppeaineiks. Küllastasin mõlemate keelte tunde Tallinna gümnaasiumis, kusjuures jälle veendusin, et suur teaduslik pagas ei ga-

ranteeri õpetaja pedagoogilist oskust. Heebrea keelt õpetas üks vanahärra, kes, tõusnud kantslisse, täristas tunni lõpuni nagu kuulipilduja. Õpilased kuulasid teda tähelepanelikult vahest ehk minutit viis, siis vahtisid hajameelselt ringi või tegelesid muude asjadega. Kui juhtisin sellele direktori tähelepanu, ohkas see – ta teadvat küll, et heebrea keele õpetamisega on asi halb, aga see olevat paratamatu. Õpetaja seisvat teadusmehena juudi seltskonnas suures lugupidamises, et kool temast vabaneda ei saavat.

Võrdlemisi väike oli riigis ka *rootslaste* arv, aga algkooli oli neil hea hulk, vist kahekümne ümber. Peale selle oli neil Haapsalus riigi poolt ülalpeetav gümnaasium ning põllutöökool ja rahvaülikool Pürksis, mis asutati juba aastal 1921 – viimaste ülalpidajaks oli Lääne maavalitsus. Tõhusat toetust said nad Rootsist – sealt tulid näiteks nende õpikud ja kirjandus. Eesti rootslased kõnelesid endise aja rootsi keelt, mis uuema aja keelest tugevasti erines. Õpetajad kaebasid, et uue aja "emakeele" õpetamine lastele küllalt raskusi valmistab. Lähemalt tutvusin nende koolidega hiljem saksa okupatsiooni ajal 1941–1944, mil olin Läänemaa koolinõunik. Peainspektorina külastasin ainult üht rootsi kooli Harju rannikul Kloostri vallas. Olime dir. V. Alttoaga Harjumaal revideerimisreisil. Jõudnud ranniku lähedusse, soovis direktor külastada äsjaavatud rootsi algkooli. Ta ütles, et too kool olevat kunstlik sünnitus. Uue koolimaja püstitamise tõttu viis kilomeetrit rannikust eemale tulnud endine kool rannikul sulgeda. Randlased, kes olid aastakümneid saatnud lapsi lähedasse kooli, olid palunud vallavalitsust, et neile nende senine kool alles jäetaks, aga volikogu oli palve tagasi lükanud. Siis tulnud randlastelt nõudmine, et neile asutataks rootsikeelne kool, sest nemad olevat rootslased. Rootsised olid nad ainult nimepidi – olid juba eestistunud ja nende koduseks keeleks oli eesti keel. Vallavalitsusel tulnud hammustada haput õuna ja täita rahva nõudmine. See oli väike kool, ühe õpetajaga. Revideeris teda V. Alttoa, kes keeleteadlasena oskas rootsi keelt. Edasisõidul naeris ta: "Oleme asutanud eestlastele rootsikeelse kooli – lapsed saavad oma "emakeelest" jagu ainult tõlkimise teel eesti keelest. Aga olgu rahva tahtmine ka seekord taevariik!"

Tartu rahulepingu järgi tuli Eesti alale koguke *ingerlasi*. Neilegi oli vaja asutada emakeelne kool. Aga ei olnud saada ingeri keelt kõnelevat õpetajat ega ka ingerikeelseid õpikuid. Seepärast asutati nende jaoks kokkuleppel soomlastega soomekeelsed koolid. Neid oli kaks, üks puhtsoomekeelne, teine segakool – osakondadega eestlastele ja ingerlastele. Õpetajad tulid Soomest.

Tekkis meil isegi *poola* algkool. Kohtla kiviõlitööstuses töötas hulk vene ja poola töölisi, kes olid sinna asunud koos perekondadega ja kellede lapsed vajasisid emakeelset õpetust. Nii asutatigi sinna üks kool venelastele, teine poolakatele. Poola töölised seletasid imestusega, et nende lapsed nüüd esmakordselt emakeelset haridust saavad. Kui nad töötanud kodumaal Saksa piiri ääres, käinud lapsed saksa koolis, ning töötades Venemaa piiri ääres, käinud lapsed vene koolis. Koolide jaoks ehitati Kohtlasse moodne koolimaja, kuhu mahutati kõik kolm kooli – kuueklassiline eesti, neljaklassilised vene ja poola koolid. Kui külastasime neid koos minister Jaaksoniga, võisime tutvuda rahvaste lahkuminevate temperamentidega. Eesti õpilased vaatlesid vaikselt saabunud külalisi, vene koolis hüppasid nad pinkidest välja ja õpetaja pidas ministrile tervituskõne, poola koolis kargle-

sid rõõmu pärast nii õpilased kui ka õpetaja. Selle ühe poola kooli pärast oli kooli- osakonnal palju sekeldusi. Reeglikohaselt peab katoliiklastele usuõpetust andma preester. Seda tegi ka Kohtlas preester, kes oli tulnud sinna koos töölistega. Aga õpetaja ja preestri vahel tekkis tüli ja nad saatsid korduvalt teineteise peale kaebu- si. Aga peale nende kahe ei leidunud tööstuses kedagi, kes oleks võinud anda koolis õpetust.

Piirijamisel Eesti ja Läti vahel ei saadud tõmmata puhtrahvuslikku joont – hulk eestlasi oli jäänud Läti ja lätlasi Eesti poolele. Mõlemad pooled vajasid emakeel- seid koole. Seepärast oli Eesti ja Latvija valitsuse vahel sõlmitud koolikonvent- sioon, mille järgi kumbki riik oli kohustatud asutama vähemusrahva jaoks emakeelse kooli, kui kogunes vähemalt 20 õpilast, ja korraldama emakeele tunnid, kui laste arv oli 10–20. Mõlema riigi koolivalitsuse juhid pidid iga aasta koos käima, et tutvustada teineteist vastavate kooliaruannetega, valmistada kavu järgneva kooli- aasta jaoks ja vajaduse korral revideerida koos neid koole. A. 1936 teatasid lätla- sed, et nad koolikonventsiooni lõpetavad. Seda ei tegevat nad Eesti, vaid Poola ja Leedu pärast, kes keele asjas läti õpilastele vastu ei tulevat. Vähemusrahvuste koolide küsimust korraldavat nüüd seadus, mis nõudvat, et vähemusrahva kooli asutamiseks minevat vaja 80 ja eriklassi avamiseks 40 õpilast. Nad aga rahusta- sid meid, et Eesti suhtes jäävat endine olukord vastastikuse kokkuleppe põhjal kehtima.

Nõupidamisi eesti ja läti koolivalitsuste juhtide vahel peeti 1936. aastast alates neli – kaks Tallinnas ja kaks Riias. Lätlaste poolt olid osavõtjaiks haridusministeeriumi direktor Ozolinš ja rahvakoolide direktor Tšakste. Eesti poolt võttis ühest osa kooliosakonna direktor O. J. Kiesel, kolmest V. Altkoa ja kõigist neljast mina. Eesti esindajate seisund neil nõupidamistel ei olnud kuigi hea. Oma nõudmiste toetami- seks ei olnud meil lätlastele midagi vastu pakkuda – ei mingeid erisoodustusi ega rusikat taskus. Meie algkoolide seadus läks endisest koolikonventsioonist märksa kaugemale – pidime avama kooli juures läti klassi, kui sinna kogunes 15 läti õpi- last. Kui mõnes punktis oli raske kokkulepet saavutada, ütlesid lätlased: “Hea küll, toimime siis edaspidi kumbki oma seaduse järgi.” See oleks aga tähendanud eesti koolide sulgemist Lätis ja läti koolide allesjätmist Eestis. Meie lähtusime nõupida- mistes kultuurilisest, lätlased aga poliitilisest printsüübist. Riia koosolekuist võttis osa ka nende välisministeeriumi esindaja, kes pidas ranget joont ja eesti soovidele kuidagi ei tahtnud järele anda. Eesti välisministeerium asus vastupidisel seisu- kohal. Riias hoiatas meid meie saadik Hans Rebane tõsiselt, et me mõne üksiku õpilase pärast ei ajaks suhteid riikide vahel teravaks. Käisin pärast seda Tallinnas välisministeeriumis küsimas, kas see on saadiku isiklik või ministeeriumi seisu- koht. Direktor, kellega kõnelesin, vastas, et min. Rebasel olevat õigus – ei maks- vat sõelaga vett kanda – piiri taha jäänud eestlased lätistuvad kiiresti hoolimata neile korraldatavaist emakeele koolidest ja tundidest. Sisuliselt oli see õige – piiri taha jäänud eestlased lätistusid imekiiresti. Vene ajal oli Heinaste eesti linn ja lõu- napoolsed Salatse vallad eesti vallad, aga hääletamisel soovisid nad jääda Lätis- se – Heinastet ühendas Riiaga raudtee, mille kaudu nende kalad läksid Riiga.

A. 1935, kui külastasin neid kohti, võisin veenduda, et Heinaste oli juba lätistunud ja Salatse valdades mõistsid eesti keelt veel ainult vanemad inimesed.

Eesti ja läti koolide arv kummalgi pool piiri oli võrdne, vist 3 või 4. Nende pärast suuremaid vaidlusi ei olnud – õpilaste arv oli küllaldane. Aga raske oli kokku leppida eesti keele tundide sisseseadmise suhtes neis kooles, kus eesti õpilaste arv oli 10–20. Läti esindajad olid muidu sõbralikud mehed, aga siin ei tahtnud järele anda. Heinastes seati küll eesti keele tunnid sisse, aga õpetajaks määrati lätistunud eesti naisõpetaja, kes eestlasi vihkas. See õpetas nii, et lapsed tundidest ära jäid ja need tuli lõpetada. Oldi nõus korraldama Salatse koolis eestikeelseid tunde. Aga sügisel koolitöö alguses oli kooli ilmunud inspektor ja oli lubanud neile eesti vaesematele lastele, kes eesti keele tundidest ära jäävad, riiklikku toetust. Soovijate arv langes alla 10-ne. Tallinna koosolekul nõustusid lätlased pärast pikki vaidlusi ühes koolis vastu Valgamaa piiri sisse seadma eesti keele tunnid, aga palusid seda mitte protokollida, sest selle vastu võivat nende välisministeerium protesti tõsta. Nad lubasid ise selle eest hoolitseda, et see punkt täitmist leiab. Aga lubadusest ei peetud siiski kinni – osa eesti lapsi saadeti kaugemaisse koolidesse, nii et eestlaste arv alla 10 langes.

Järelevalve alal oli ministeeriumil sekeldusi ainult Petserimaa Laura läti kooliga. Inspektor Viilup kandis ette, et tolles koolis valitseb läti rahvuslik šovinism. Klassi seinal ilutsevat president Ulmanise suur õlimaal, puuduvat aga Eesti presidendid ja ülemjuhataja pildid. Koolijuhataja, kes läti kultuuri levitamise eest Eestis omavat Latvija kõrget ordenit, seisvat kirjavahetuses Läti haridusministeeriumiga ja saavat seal juhiseid. Inspektor kaebas, et ta läti keelt mitte osates ei saavat kontrollida õpetust ja palus, et seda korraldaks ministeerium. Pidin sõitma kohale. Läti keelt ei mõistnud ka mina, aga ma leidsin nõu. Palusin endale abiliseks Abja Paluoja algkooli juhataja Peeter Nõmme, kes oli üles kasvanud Lätis ja mõistis hästi läti keelt. Ta oli Vabadussõja kapten, Vabadusristi kavaler ja osav diplomaat. Laura koolijuhatajale tutvustasin teda kui enda sekretäri. Inspektor Viilupi eelmine revideerimine oli avaldanud mõju. Ulmanise pilt oli klassi seinalt ümber kolitud koolijuhataja toa seinale. Tema asemele oli muretsetud K. Pätsi pilt. Viibisin eesti keele tunnis ja siirdusin siis samas majas asetsevasse vene algkooli, kus peeti parajasti Puškini 100 aasta surmapäeva puhul pidulikku aktust. Läti kooli jätsin P. Nõmme hooleks. Kui jõudsin tagasi, ütles Nõmm, et sisuliselt on Viilupil õigus, aga juriidiliselt on kõik korras.

Koduteel jutustas ta oma revideerimisest: “Õpilased olid algul kohkunud, kinnised ja umbusklikud. Aga kui olin nendega tüki aega läti keeles sõbralikult vestelnud, kadus nende kohmetus ja nad muutusid avameelseks nagu lapsed kunagi. Maateadustunnis vastasid nad korralikult. Lasksin neil näidata Eesti linnu ja küsisin siis, kas nad mõnda Läti linna tunnevad. Lapsed vaatasid nõutult üksteisele otsa. Riit nad siiski teadsid, teistest Läti linnadest nagu Jelgavast nad ei olnud kuulnudki. Võtsin Läti linnade tutvustamise enda peale, näitasin neid kaardil ja kõnelesin neist. Lapsed muutusid elavaks. Ajalootunnis küsisin, kas sõda ka Petserimaast on üle käinud. – ”Jah, siin on peetud veriseid lahinguid – sõdisid venelased ja eestlased.” – “Kas sõda ka Latvijat on puudutanud?” – “Jah, lahinguid on peetud ka seal.” – “Kus nimelt?” – “Võnnu all.” – “Kes seal Võnnu all siis sõdisid?”

– Tuli kiire vastus: "Eestlased peksid sakslasi." – "Kas Latvija sõjaväge siis seal ei olnud?" Klassist oleks nagu külm tuulehoog läbi käinud. Viimaks tuleb arglik vastus: "Oli küll!" – "Mis tegi seal Läti sõjavägi?" – "Sõdis ka sakslastega." "Siis on ju õigem ütelda, et eestlased ja lätlased koos peksid sakslasi!" Tuli kergendatud ohe – kiideti kooris järele: "Lätlased ja eestlased peksid koos sakslasi!" Kõigest paistis, et lapsed olid hoolega instrueeritud, mida nad revidendile ütelda tohivad, mida mitte. Seega oli koolis mõndagi, mida varjata taheti."

Aasta pärast sai see koolijuhataja 60-aastaseks, jõudes seega pensioniikka. Läti seltskondlike organisatsioonide saatkond käis ministrit palumas, et ta viieks aastaks veel edasi jäetaks. Minister pidas õigemaks ta pensionile saata.

VIGADE PARANDUS

Selle aasta Kooliuuenduslase esimeses numbris ilmunud Aksel Telgmaa artikli „Eesti NSV Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut 1959–1991“ teemakohase kirjanduse loetelu lõpposa jäi sealt kahetsusväärsel kombel puudu. Palume Aksel Telgmaalt ja lugejailt vabandust ning parandame oma eksimuse.

Toimetus

25. Üksikprobleemide uuringud Pedagoogikainstituudis. Koost K. Kaldma ja A. Telgmaa. Tallinn: ENSV HM, PTUI, 1985.
26. Вопросы теории и практики языковых тестов. Сост. Р. Сельг и И. Соттер. – Таллинн: МП ЭССР, НИИП ЭССР, 1980.
27. Кыверялг А. А. Вопросы методики педагогических исследований. Таллинн: НИИП ЭССР, Валгус, 1971.
28. Методы исследования в педагогике. Проблемы методики преподавания и успеваемости. Таллинн: МП ЭССР, НИИП ЭССР, 1983.
29. Методы исследования в педагогике. Проблемы психологии и профориентации. Таллинн: МП ЭССР, НИИП ЭССР, 1972.
30. Нильсон О. А. Теория и практика самостоятельной работы учащихся. Таллинн: НИИП ЭССР, Валгус, 1976.
31. О методах педагогических исследований. Доклады к семинару. Таллинн: МП ЭССР, НИИП ЭССР, 1971.
32. Рапопорт И., Сельг Р., Соттер И. Тесты в обучении иностранным языкам в средней школе. Таллинн: Валгус, 1987.
33. Селг Р. П. Сопоставление методических систем обучения немецкому языку. [31], с 256–270.
34. Тельгмаа А. О составлении математических тестов. – В кн.: Вопросы педагогической психодиагностики. Таллинн: НИИП ЭССР, 1976.
35. Штейнфельдт Э. А. Частотный словарь современного русского языка: 2500 наиболее употребительных слов. Пособие для преподавателей русского языка. Таллинн: НИИП ЭССР, 1963.

SISUKORD

Kalju Leht. Toimetajamõtisklus	3
Väino Ratassepp. Keemiadiadaktikuna PTUIs	5
Leo Villand. Möödunud aegade kõne	17
Juta Nurmik. Haridusministeeriumi ja Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituudi koostöö mõnest tahust	27
Marga Ivova. Pedagoogika uurimisinstituudi teadustöötajad	32
Lembit Andresen. Kihelkonnakoolid 18. sajandil	43
Linda Norheim. Õpilaste aktiivsusest	48
Artur Vahter. Koolimees ja muusikamees Evald Laanpere	54
Katkendeid Märta raua raamatust „Eesti kool aegade voolus”	58
Vigade parandus	78